

Nordnorsk skulk og vestlandsk skoleglede?

En analyse av holdninger til skolen på 1800-tallet

Siw Hauge
Hovedoppgave ved historisk institutt
Universitetet i Bergen
Høsten 1995

Astrid

Til

Kapittel 1: Innledning

Innledning og problemstilling

Forandringen av allmueskolen var en av de mest grunnleggende samfunnsendringene på 1800-tallet. Skolen endret forholdet mellom folk, og mellom allmuen og staten. Gjennom utdanning fikk folk kunnskaper og en videre horisont. Skolen betydde også at allmuen fikk mulighet til å ta del i folkestyret. I perioden fra 1860 til slutten av 1800-tallet ble undervisningen stadig mer omfattende og forandret. Samtidig var skolen statens viktigste redskap for kontakt med og påvirkning av befolkningen. Når myndighetene formidlet sine verdier til barna, bidro det til å endre deres identitet. Målet var at de skulle bli borgere i nasjonalstaten, og ikke først og fremst medlemmer av lokalsamfunnet. Staten lyktes likevel ikke like godt med denne målsetningen alle steder.

Skolen ble blant annet endret gjennom skolelovene av 1860 og 1889. Før disse kom, lærte barna i allmueskolen det som var nødvendig for å bli konfirmert. Etter 1860 skulle allmuens barn få del i en borgerlig utdanning, ved at nye fag og flere undervisningstimer ble innført. Samtidig økte skolefraværet sterkt, noe som er blitt tolket som motstand mot forandringene i skolen. Motstanden skal ha vært høy over hele landet da loven kom, men ble etterhvert redusert. Likevel var den rundt århundreskiftet fortsatt høy mange steder i Nord-Norge.¹ Denne oppgaven skal belyse ulike grunner til at allmuen reagerte forskjellig på skolen.

Forskere er enige om at fravær på 1800-tallet ikke skyldtes individuelt skulk, men at foreldrene holdt barna hjemme. Det er imidlertid usikkert hvorfor foreldrene var negative til skolen. Skolehistorie skrevet frem til omtrent 1950 er ikke opptatt av dette. De siste tretti år har interessen for hva som førte til motstanden blitt sterkere, og skolen er nå blitt kalt irrelevant for allmuen. Motstand er forklart med at skolen ikke var lett å forene med lokal næringsdrift.

Selv om enkelte forskere slik tar utgangspunkt i folk flest og deres kultur, er det fremfor alt kultur knyttet til levebrødet som blir vektlagt. Dermed blir bildet etter min mening for unyansert. Også andre aspekter ved allmuekulturen, så som religion og identitet, bør tas med når motstand mot skolen skal forklares. Ved å sammenligne to kommuner, en i Nord-Norge og en på Vestlandet, skal jeg prøve å finne ut hva som disponerte for oppslutning eller motstand. I analysen har jeg lagt mer vekt på å forklare forskjeller mellom landsdelene, enn ulikheter innad. Når jeg drøfter forskjeller innen kommunene, har jeg først og fremst konsentrert meg om Hillesøy. Grunnen er ikke at Sund er mindre interessant som forskningsobjekt, men at kildematerialet var rikere i nord. Det betyr at det fortsatt er en del ubesvarte spørsmål når det gjelder sundallmuens forhold til

¹Try 1986: 404f.

skolen.

Oppslutning er ikke det samme som oppmøte på skolen. Bruk av bøter kunne holde barn på skolen selv om det var en viss motstand mot innholdet i undervisningen. Et jevnt oppmøte kan likevel indikere positive holdninger til skolen hvis det også finnes andre tegn på oppslutning. Motstanden varierte antagelig med hvor like lokalsamfunnets verdier var skolens. I et lokalsamfunn der skolen fremmet holdninger som lå nært opp til befolkningens, behøvde man ikke å beskytte sine barn fra fremmed påvirkning, og skolen ble ikke opplevd som noen trussel. Dermed var der ingen grunn til stort fravær. I de samfunnene som hadde lite felles med de verdiene som preget skolen, var det trolig annerledes. Foreldrene i slike samfunn følte at skolemyndighetene prøvde å overta oppdragelsen av barna deres. Som et forsvar holdt de barna borte fra skolen. Det er derfor viktig å prøve å slå fast hvilke verdier som preget steder med ulikt forhold til skolen. I neste omgang kan allmuens holdninger sammenlignes med de som skolen formidlet. Jeg antar at jo større forskjell, jo større motstand mot skolen.

Det er ikke sikkert at det var aktiv motstand mot skolen som førte til fraværet. Kanskje var det slik at skolens innhold vakte liten interesse fordi den ikke dreide seg om det befolkningen var opptatt av. En hvilken som helst oppgave i husholdet ville da antagelig få prioritet før skolen. Men hvorfor skulle allmuen enkelte steder synes at skolens innhold var interessant, mens allmuen andre steder ikke gjorde det? Kanskje var skolen forskjellig i ulike deler av landet, eller kanskje innholdet traff i ulik grad.

Skolefraværet hadde antagelig sammenheng med graden av kontroll med allmuen. Der folk var strengt kontrollert av myndighetene, kunne de ikke la barna være borte uten at det førte til reaksjoner. Dersom foreldrene holdt barna borte av likegyldighet, er det sannsynlig at de følte seg sikre på at de ikke ville bli straffet. Det tyder på at myndighetene ikke hadde sterk kontroll med lokalsamfunnet, og viser at det er nødvendig å undersøke skoleoppslutning i forhold til graden av integrasjon i storsamfunnet.

Siden denne oppgaven i stor grad handler om *kultur*, er det viktig å definere begrepet. Det vil bli brukt på tre måter, for det første for å illustrere de holdninger som møtte allmuen i samtiden. *Kultur* med stor *K* står derfor for den kulturen som hadde hegemoni, og som skolen formidlet. Dette var kulturen til borgerskap og embetsmenn, de som ønsket å endre allmuen i sitt bilde. Med *materiell kultur* mener jeg allmuens måte å leve på, den materielle tilpasningen i lokalsamfunnet, og den sosialiseringen av barna som skjedde gjennom arbeidet. Dette kulturbegrepet har til nå hatt en sterk stilling i forklaringen av motstand mot skolen. Jeg vil ta utgangspunkt i en tredje definisjon av kultur, *kultur* med liten *k*. Begrepet står for de verdiene og holdningene, den identiteten og troen som var karakteristisk for en folkegruppe, og som gjennom sosialisering ble formidlet til nye medlemmer av lokalsamfunnet. Denne definisjonen er viktigst for min oppgave, fordi den er basis i forståelsen av motstand mot skolen. Jeg mener imidlertid ikke

at *all* motstand og oppslutning kan forklares ut fra holdninger og verdier. Når jeg velger å konsentrere meg om identitet, tro og verdier, er det fordi dette etter min mening har fått for liten plass i skolehistorien. Jeg undersøker derfor hvor stor betydning slike kulturtrekk hadde for oppslutningen om og motstanden mot skolen.

Den materielle kulturen hadde imidlertid også betydning for allmuens forhold til skolen. Deltagelsen i arbeidet for det daglige brød er beskrevet som en av de viktigste typer dannelse et barn kunne få.² Når skolen kom med sin Kultur, bidro det til motstand fordi det var en annen type dannelse enn lokalmiljøets. Nyere skolehistorie mener altså ikke *bare* at det var omfanget av skolen og det at barna ble tatt bort fra arbeidsoppgavene som førte til fravær. Levebrødet hadde både materiell og en kulturell betydning. Det materielle dreide seg om behovet for levebrød i nåtid og fremtid, det kulturelle gikk på at barn gjennom arbeidet ble gjort til en del av samfunnet gjennom deltagelse i arbeidet. Arbeidet var derfor ikke bare nødvendig for at husholdet skulle klare seg, det var like mye en prosess der barna fikk del i lokalsamfunnets verdier.

Sund og Hillesøy er tilstrekkelig like til at de kan sammenlignes. I begge kommunene betydde fisket mye økonomisk, og mange kombinerte fisket med jordbruk. Begge kommunene lå ut mot havet, de hadde ikke godt utbygde veier og samfunnsstrukturen var lite komplisert. Det er imidlertid også mange forskjeller mellom Sund og Hillesøy. Hillesøy lå omtrent 2000 kilometer lenger nord, i arktiske strøk. Det fikk betydning for skolefraværet, som ble større på grunn av dårlig vær. Klimaet betydde også at jordbruket ble mindre viktig i nord enn i vest. En annen forskjell mellom kommunene er at hamskiftet kom på ulikt tidspunkt i de to landsdelene. Mens det rundt århundreskiftet ennå ikke var startet i Hillesøy, var det kommet et stykke i Sund.

Kontakten med de nærmeste bysentrene var også ulik. Mellom Bergen og Sund var det relativt hyppig kontakt, mens kontakten var mindre mellom Hillesøy og Tromsø. Integrasjonen av de to kommunene var dessuten forskjellig. Hillesøy var langt svakere knyttet til nasjonalstaten enn Sund. Som en følge av dette var økonomien i de to kommunene ulik. I Sund var pengeøkonomien kommet lengre, og næringsspesialiseringen gjorde at mange måtte søke levebrød på annen måte enn ved å være fiskerbondet. Folk i Hillesøy hadde derimot anledning til å fortsette de tradisjonelle fiskeriene og jordbruket, ettersom fisket gikk godt på slutten av attenhundretallet. Samtidig prøvde de å unngå kontakt med Tromsø, og få emigrerte til USA. Dette tyder på at forholdene innad i kommunen tilfredstilte behovene til allmuen, men førte også til at samfunnet ikke endret seg på samme måte som i Sund. I Sund åpnet det materielle grunnlaget for åpenhet mot Bergen og mot resten av landet.

Mens hillesøyværingene fortsatt stod støtt i sin materielle kultur, orienterte folk i Sund seg utad. Barna i Sund og Hillesøy ble derfor sosialisert inn i ulike typer

samfunn. I vest ble barna oppdratt til modernisering og nye muligheter, mens barn i nord skulle tilpasse seg den tradisjonelle fiskerbondekulturen. Denne ulikheten fikk betydning for allmuens forhold til skolen. I Sund var utdanning nødvendig for å mestre det nye, i Hillesøy virket skolekunnskapen til en viss grad overflødig. Dette gjorde det lettere for skolen å slippe til med sine verdier og påvirkning i vest enn i nord. Moderniseringen er dermed en faktor som kan forklare en del av forskjellen i holdninger til skolen. Hensikten med oppgaven er imidlertid ikke å drøfte de materielle ulikhetene mellom Sund og Hillesøy, men å se på hvordan den statlige integrasjonen og skolens verdiformidling fikk betydning kulturelt. Slik kan jeg se om identitet og tro kan forklare en del av motstanden mot og oppslutningen om skolen.

Utviklingen av skolen og dens historie. Objekt og status for forskningen

Før 1860 hadde allmueskolen et relativt lite omfang. Målet med den var å lære barn å lese, samt at de skulle få kunnskap i kristendom.³ Hensikten med å la alle barn gå på skole var å forberede dem på konfirmasjonen, som ble obligatorisk på 1700-tallet.⁴ Fra da av fikk de lavere lag av befolkningen undervisning for første gang, selv om det lenge hadde vært skoler i kirkelig regi. Disse skolene var imidlertid bare ment for de som skulle bli prester og embetsmenn, og de siktet seg derfor bare mot en liten del av barna.⁵ Helt frem til 1860 hadde kirken ansvaret for allmueskolene.⁶

Skoleloven av 1860 førte med seg mange forandringer. Skoletiden ble utvidet, man skulle gå over til faste skoler istedet for omgangsskoler, lærerne skulle være kvalifiserte og barnas kunnskap om samfunnet skulle styrkes, om nødvendig på bekostning av bibelkunnskapen.⁷ Staten tok over styringen og finansieringen av skolen.⁸ Fortsatt var det imidlertid slik at allmueskolen var for allmuens barn, den laveste klassen i samfunnet.⁹ Borgerskapet og embetsstanden sendte barna sine til private skoler, som hadde høyere kvalitet enn allmueskolene, og hvor barna kunne omgås barn av sin egen stand.¹⁰

Skoleloven av 1889 førte også med seg vesentlige endringer. En ny type skole ble innført, folkeskolen, der målet var at alle barn skulle gå sammen. Antall privatskoler gikk kraftig ned, og borgerskapet begynte også å sende sine barn til folkeskolen.¹¹ For at dette skulle skje, måtte det en standardhevning til. De minst lærevillige og problematiske

³Dokka 1988: 22.

⁵Dokka 1988: 12.

⁷Dokka 1988: 56ff, 64.

⁹Aasen 1992: 27f.

¹¹Andresen 1994: 375.

elevene ble derfor sendt til egne skoler, og lærerutdanningen ble styrket etter en ny lov om seminarene.¹² I hele annen del av 1800-tallet skjedde det skoletidsutvidelser og endringer av fag, og det var en ganske annerledes skole som vokste frem mot århundreskiftet.

Forskere innen pedagogikk og historie har studert skolens utvikling fra 1700 til i dag. De som skrev før 1950 var mest opptatt av 1800-tallshistorie, mens man senere også har tatt for seg nyere skolehistorie.¹³ Det er en viss forskjell i måten å tilnærme seg stoffet på. Tradisjonell historie preges av et ideografisk historiesyn. Forskerne mente at enkeltpersoner hadde stor ære av skolefremmingen, og la derfor vekt på å skrive biografier.¹⁴ Tall og fakta ble også tillagt stor egenverdi.¹⁵ Historien er lite preget av teorier, og senere forskere har karakterisert den som "(...) et sobert referat av kildene (...)".¹⁶ De siste tretti år har man gått bort fra å rekonstruere rekkefølger til å skrive historie preget av teoretiske forklaringer.¹⁷ Slik historie er mer preget av samfunnsvitenskapene.¹⁸ Den stiller spørsmål om prosesser og utviklingsmekanismer, og fakta og personer er bare interessante i den grad de kan gi svar på spørsmålene. De som har hatt et slikt nomotetisk historiesyn har først og fremst vært opptatt av nyere skolehistorie.¹⁹

Det finnes også tilfeller der den nye tilnæringsmåten er blitt anvendt på forskningsobjektet 1800-tallsskolen. Et eksempel på dette er boken *Takten, takten, pass på takten*, der flere forskere har gått sammen for å finne frem til viktige utviklingstrekk ved skolen i forrige århundre.²⁰ Blant annet er de opptatt av hvilke oppgaver skolen virkelig hadde. Før har man ment at skolen etter 1860 var et demokratisk redskap for å heve kunnskapen slik at alle skulle bli i stand til å delta i folkestyret: "(...) folk (...) vart tidleg klar over at dei måtte tileigna seg kunnskap for å kunna ta del i arbeidet for å utvikla den unge nasjonen Noreg".²¹ En annen oppgave som skolen har hatt, og som tradisjonelt er blitt tillagt stor vekt, var det å gjøre barn i stand til å tilpasse seg et samfunn i rask utvikling, der den industrielle produksjonen spilte en viktig rolle: "(...) kravene til en annen type kunnskap må (...) ses i sammenheng med den modernisering av økonomien som fant sted nettopp i denne perioden".²² Forfatterne av *Takten, takten* mener imidlertid at skolen kan tolkes som et sted der barna ble oppbevart etter at industrisamfunnet i stor grad gjorde barna overflødige som arbeidskraft: "Fabrikkene hadde ikke bruk for skolene. Det var heller slik at skolene trengtes for å fylle barnas ventetid inntil de kunne komme i arbeid

¹³Aasen 1992: 15.

¹⁵Aasen 1992: 18.

¹⁷Aasen 1992: 19.

¹⁹Aasen 1992: 15, 19.

²¹Espeland 1993: 140.

(...)"²³.

Boken hevder, i tråd med Michel Foucault, at en av skolens viktigste roller var (og er) å sørge for statlig kontroll med innbyggerne: "Skolens funksjon som innesperringsanstalt og disiplineringsinstitusjon kan gi et viktig korrektiv (...) til allmueskolens historie (...)".²⁴ Makten over innbyggerne ble utøvd ved at barn ble innlært disiplin fra de var små. Disiplinen blir betraktet som et konkret kontrollmiddel, mer effektivt enn vilkårlig fysisk straff. Disiplinen virket godt fordi den ble internalisert, det vil si tatt opp i enkeltindividene og gjort til en umerkelig del av dem selv. Ofte ble harde sanksjoner overflødige, og folk flest var lydigere mot maktøverne enn noen gang. Ved å peke på skolen som et viktig sted for tidlig innlæring av disiplin, viser disse forskerne at skolen har hatt andre viktige roller enn de som tidligere er blitt vektlagt.

Edmund Edvardsen ser på 1800-tallsskolen med lokalsamfunnets øyne. Han beskriver skolens møte med allmuen i en kystkommune. Både forfatterne bak *Takten, takten* og Edvardsen bruker et sosialiseringshistorisk perspektiv, det vil si at de i stedet for bare å undersøke den formelle utdanning, også er opptatt av andre former for læring.²⁵ Slik læring kan skje bevisst og ubevisst, den kan foregå i ulike deler av samfunnet, blant allmuen, i menigheter, under arbeid og i ledige stunder, og ikke bare på skolen.

I likhet med forskerne nevnt i forrige avsnitt vil jeg bruke en nomotetisk forklaringsmåte når det gjelder skolen på 1800-tallet. Jeg ønsker å finne svar på hvordan kulturelle forskjeller førte til ulike reaksjoner på skolen i vest og nord. Siden det dreier seg om et møte mellom kulturer, bevisst og ubevisst læring og tradisjonelle holdninger som møtte nye typer sentral påvirkning, er sosialiseringshistorie det mest dekkende begrepet for denne oppgaven. Mens *Takten, takten* først og fremst er opptatt med kontroll og disiplinering, og tildels med de som falt utenfor i skolesystemet, vil jeg undersøke skolens møte med hele enkeltsamfunn. I likhet med Edvardsen vil det dreie seg om kulturens betydning for oppslutningen eller avvisningen av skolen - forskjellen er at vi vektlegger ulike aspekter ved den. Mens Edvardsen konsentrerer seg om materiell kultur, undersøker jeg først og fremst verdier, tro og identitet i forhold til skolen.

Det er flere grunner til at Edvardsens forskning vil få en betydelig plass i min oppgave. For det første er han den som har skrevet det arbeidet som ligger nærmest opp til mitt. Han undersøker allmuens holdninger til skolen, istedet for embetsmennesenes versjon av disse, og det skal jeg også gjøre. Vi tar for oss det samme tidsrommet, fra skoleloven av 1860 ble innført, til århundreskiftet. Min viktigste kommune i nord, Hillesøy, ligger dessuten ikke så langt fra Karlsøy, som er det området Edvardsen undersøkte. Begge kommunene er havvendte, på samme måte som Sund er det. Undersøkelsene ligner derfor i sitt materiale. Ved å bruke det han har skrevet om Karlsøy, kan jeg både kaste lys over mitt

²³Sandin 1992: 95.

²⁵Aasen 1992: 16f.

eget materiale, men også vise at andre tolkninger enn hans er mulige. Den andre grunnen til at jeg vektlegger Edwardsens arbeid, er at han er en typisk representant for det historiesyn som preger dagens etablerte historiske forskningsmiljøer. Selv om han ikke er historiker, men pedagog, er det mye av hans historiesyn som harmonerer godt med forskningen i de historiske miljøene. Disse bruker i stor grad materielle og økonomiske forklaringsmodeller i sitt arbeid, noe som etter min mening ikke alltid bidrar til de mest interessante og beste forklaringene på historiske problemer. Jeg ønsker å utfordre Edwardsens materielle perspektiv i hans fremstilling av allmuens forhold til skolen.

Det materielle kan imidlertid ikke skilles fra det kulturelle. Jeg påstår derfor *ikke* at økonomi og levebrød hadde liten eller ingen betydning for fravær og motstand. Hensikten med denne oppgaven er å få frem andre forklaringer, fordi jeg mener at det materielle er blitt overvurdert i allmuens forhold til skolen. Etter min oppfatning må motstanden ha skrevet seg fra noe *mer* enn bare behovet for barns arbeidskraft, og skolens verdi for barnas fremtidige levebrød. Jeg vil derfor se på hvordan allmuens kultur var, og om variasjoner i kulturen kan forklare ulik oppslutning om skolen. Materielle forklaringer blir trukket inn der jeg synes de er relevante. Etter min oppfatning kan dessuten integrasjon i nasjonalstaten langt på vei forklare hvorfor skolen møtte motstand, både av materiell og åndelig karakter.

Ulike forklaringer på motstand i befolkningen

Spørsmålet om allmuens forhold til skolen i andre halvdel av 1800-tallet har interessert mange. De som uttalte seg i samtiden var stort sett embetsmenn, lærere og medlemmer av borgerskapet. Disse var preget av opplysningsidealer, og så på skolen som et udelt gode. I skolen skulle allmuen etter deres mening få del i den dannelse og kunnskap som embetsmenn og borgerskap allerede hadde. Når store deler av allmuen i stedet for å sette pris på skolen heller ytte den motstand, ble dette tolket som et resultat av dumhet og latskap.

En samtidig, typisk representant for "en hel hærs-kare av folkereformatorer" var Henrik Wergeland. Han så det som sitt kall å oppdra og belære allmuen.²⁶ Disse reformatorene mente at allmuen var preget av "råhet og vankunne", og at det var deres plikt å hjelpe dem ut av denne situasjonen.²⁷ Mye av dette synet finner vi igjen langt senere, i 1976, i Reidar Myhres bok: "En like stor vanskelighet lå i allmuens sløvhet og likegyldighet overfor opplysning og skole (...)"²⁸ Selv om han skriver et århundre etter at skoleloven av 1860 ble innført, har ikke Myhre endret perspektiv i forhold til de som skrev

²⁷Berggreen 1989: 179.

om befolkningen på 1800-tallet.

Orvar Løfgren kritiserer perspektivet om allmuens dumhet og sløvhet. Han understreker at det dreide seg om kulturell påvirkning fra borgerskapets side, men ofte uten at disse var klar over det moralske budskapet i kampanjene for fremskritt, utvikling og undervisning.²⁹ Løfgren forklarer borgerskapets uvitenhet om egen påvirkning med at de utviklet et kulturelt hegemoni. I denne prosessen ble den borgerlige kultur fortolket av befolkningen og samfunnet.³⁰ Her er Løfgren på linje med Pierre Bourdieu, som viser hvor viktig det var for den kulturelle eliten at verdiformidlingen deres ble oppfattet som nøytral.³¹ Skolen var etter hans oppfatning et svært viktig redskap for spredning av kulturen og verdiene til den dominerende gruppen, borgerskapet. Michel Foucault er også inne på dette: kunnskap er "(...) fundamentalt sett (...) uttrykk for bestemte interesser, og som sådan er kunnskap essensielt utøvelse av makt".³² Både Bourdieu og Foucault legger vekt på at skolens formidling av borgerskapets kultur skjedde gjennom skjult maktbruk.³³

Edmund Edvardsen skriver også om forholdet mellom allmuen og embetsmennene. I teoridelen av boken *Den gjenstridige allmue* tar han opp både materiell og åndelig kultur i forbindelse med oppslutningen om skolen, men dessverre følger han ikke dette opp i den empiriske delen.³⁴ Det fører til at behovet for barns arbeidskraft og et fremtidig levebrød stort sett blir stående igjen som forklaring på motstand og fravær hos allmuen i Karlsøy.

Det virker som om Edvardsen i den realhistoriske delen av boken synes å mene at folk bare var opptatt av skolen i den grad den var nyttig. Han døper deretter allmuens angivelige motstand mot alt som ikke var nyttig til "rasjonelle grunner" for "gjenstridighet".³⁵ Etter min oppfatning er Edvardsens forklaring her for funksjonalistisk, fordi den i stor grad legger vekt på skolens matnytte: "Avvisningen av skolen oppstod (...) når skolen gjorde krav på personer, tid og materiell, men samtidig ikke ble oppfattet som vei til levebrød (...)".³⁶ Som nevnt mener Edvardsen også at omfanget av skolen var en viktig grunn til motstand: "Strid om bruk av tid synes umiddelbart å være hovedsak i motsetningsforholdet mellom hushold og skole".³⁷ Edvardsen legger liten vekt på befolkningens holdninger, verdier og tro, og han er lite opptatt av at de nye verdiene skolen søkte å formidle, kunne skape motstand.

Edvardsen beskriver hvordan de nye skolelovene tok stadig mer tid fra levebrødet. Han kunne i tillegg ha reflektert over hva det betydde at storsamfunnet stadig

²⁹Løfgren 1983: 47.

³¹Bourdieu 1990: xv, 22, 28.

³³Bourdieu 1990: xv. Aasen 1992: 43.

³⁵Edvardsen 1989: 33.

³⁷Edvardsen 1989: 121.

fikk større makt til å forme barna, og de kvalitative forandringene denne innflytelsen medførte for lokalsamfunnet. Når Edvardsen drøfter hvordan storsamfunnet påvirket verdiene til allmuen, hevder han at endringene kom som et resultat av at fabrikkfremstilte varer tok over for de hjemmeproduserte.³⁸ Etter min oppfatning skjedde verdiformidlingen minst like mye i skolen. Omfanget av undervisningen rundt 1860 var dessuten ikke i nærheten av dagens mengde skoletid. Edvardsen skriver selv at skolene i hans kommune fikk redusert sin undervisningstid fra ni til seks uker årlig, en ordning som varte ved i mange år.³⁹ Den korte undervisningstiden svekker argumentet om at motstanden kom av at skolen opptok barnas arbeidskraft. Noe som bidrar i samme retning er at skolemyndighetene var fleksible nok til å legge undervisningen til de minst travle delene av året.

Edvardsen gir et godt bilde av den materielle kulturen. Han viser sammenhengen mellom sosialiseringen av barna og levebrødet, og skildrer levebrødsoppgavene på en troverdig og levende måte. Men siden han bare tar opp verdiaspekter i den teoretiske delen, kommer han i den realhistoriske i skade for å presentere et unyansert bilde av den befolkningen han hevder å ville komme nærmere. Inntrykket fra denne delen av boken er at den materielle kulturen alene kan forklare all motstand.

Skolens betydning som formidler av nasjonale verdier

1860-loven innebar store endringer for skolen. Undervisningstiden ble utvidet, man fikk egne lokaler i stedet for å bruke folks hjem, loven innførte flere og andre fag. Denne forandringen av skolen ble møtt med umiddelbare reaksjoner fra lokalbefolkningen. Mange foreldre følte at deres kontakt med skolen ble svekket, og at de nå fikk mindre kontroll med det barna lærte.⁴⁰ Undervisningsstoffet, med innføring av nye fag og annerledes bøker, var også med på å skape motstand i mange hjem.⁴¹ Mange mente at skolen skulle fortsette som før. Dette kan tolkes som en reaksjon på noe nytt og uvant, en reaksjon som sannsynligvis gav seg gradvis etterhvert som man blir kjent med det nye. Bekymringen til skatteyterne over at skolen ble dyrere kan ha vært en form for motstand som gav seg relativt fort, etterhvert som man slo seg til ro med at skatteøkningen var kommet for å bli.

Man kan imidlertid også tolke den negative reaksjonen på en annen måte. Folk oppfattet at det nå var sentrale myndigheter som satte opp normer for hva som var "(...) viktig og riktig kunnskap, hva som er verdt å vite, men også om hva det er rett å FØLE".⁴²

³⁹Edvardsen 1989: 68.

⁴¹Semningsen 1984: 190f.

Dette grep drastisk inn i foreldrenes og lokalsamfunnets rett til selv å forme barna som de ønsket. Kanskje dreide det seg også om en kombinasjon av motstandstyper. Mens motstanden både i vest og i nord like etter 1860 kunne være av den første typen, som snart gav seg, var motstanden senere av den mer vedvarende sorten, og må forklare med andre faktorer enn en negativ førstereaksjon.

Dersom det var statens økte innflytelse over skolen, på lokalmiljøets og hjemmets bekostning, folk reagerte mot, ville motstanden antagelig være mer seiglivet enn om det bare dreide seg om en motstand som bunnet i uvilje mot det ukjente. Det er ting som tyder på at den utvidete skolen kunne bli oppfattet som økt statlig inngripen. I et leseverk blir barna fremstilt som hovedpersoner, der "(...) foreldrene undrer og gleder seg over alt deres barn lærer. Slik blir barna autoritetens budbærere (...)".⁴³ Myndighetene kunne med andre ord bruke barna som et middel for å nå hjemmene med opplysning og påvirkning, noe som også kom til uttrykk ved at leseboken var stilet like mye til hjemmet som til skolen.⁴⁴

"Lesebøker og skoleundervisning var (...) det viktigste middel noen kunne ha for å komme utenom hjemmets eller nærmiljøets normer og skikker og formidle alternativer. Gjennom en riktig tilpasset pedagogikk kunne barna gjøres til samfunnets støtter. Var verdiene for langt fra hjemmenes og lokalmiljøets, ville det innlærte riktignok prelle av (...)".⁴⁵

Med utbyggingen av skolen hadde myndighetene fått nok et landsomfattende organ for kontroll med og påvirkning av befolkningen, i tillegg til kirken. Skolen, i sin nye, utvidede form, henvendte seg direkte til barna for å forme dem til gode samfunnsborgere. Sentralt stod verdier som kristendom, nasjonalidentitet, flid, lydighet, ærlighet og sparsommelighet, dessuten var det viktig at man kjente sin plass i forhold til øvrighetspersoner og dermed til staten.⁴⁶

Sitatet i begynnelsen av forrige avsnitt legger vekt på at det innlærte kunne prelle av dersom verdiene lå for langt fra de som preget hjem og lokalmiljø. Min hypotese er at oppslutningen om skolen i vest kan forklare med at skolens verdier samsvarte med verdiene i lokalmiljøet. I et nordnorsk kystsamfunn var verdiene derimot for ulike til at skolens påvirkning ble akseptert. Dette kan bidra til å forklare den vedvarende motstanden mot skolen i en del kommuner i Nord-Norge.

Som rammeverk for arbeidet med hovedoppgaven vil jeg kombinere en sentrum-periferimodell med teorier fra forskning på nasjonalisme. Modellen fokuserer på forholdet mellom påvirkning fra sentrale myndigheter og lokal reaksjon, og er derfor nyttig

⁴³Berggreen 1989: 198.

⁴⁵Berggreen 1989: 203.

å utlede hypoteser fra. Seip har påvist at motkulturene ikke i særlig grad gjorde seg gjeldende på landsbasis før 1884, og at de derfor ikke kan sies å ha hatt den avgjørende rolle for motstanden mot embetsmennene.⁴⁷ Selv om motkulturene ikke spilte noen avgjørende rolle på nasjonalt plan rundt midten av 1800-tallet, kan disse og andre verdier likevel ha hatt stor betydning for lokalsamfunns aksept av eller motstand mot sentral påvirkning i form av skole. Dette gjør at sentrum-periferiaspektet er relevant for denne oppgaven.

En annen fruktbar innfallsvinkel er å fokusere på skolen som arena for nasjonsbygging og utvikling av en nasjonal identitet. Østerud sier at noe av det som karakteriserer en nasjonsbyggingsprosess er at den offentlige autoritet utvides for å gjennomtrengte nye samfunnsområder.⁴⁸ Det var nettopp en slik utvidelse som skjedde med skolen. De nye skolelovene kan oppfattes som ledd i en nasjonsbyggingsprosess der landets eliter prøvde å knytte "(...) direkte bånd mellom "den territorielle nasjonalstat" og den enkelte undersått", fordi man ønsket å bryte ned lokal solidaritet til fordel for lojalitet til staten.⁴⁹ Dette skjedde med stadig sterkere kraft frem mot 1900, og særlig etter skoleloven av 1889. Denne loven var preget av partiet Venstre, som la vekt på at en nasjonal identitet skulle skapes.⁵⁰ Derfor skulle skolen formidle historie fra Norges "glansdager", nyskapt nasjonal litteratur og aktelse for Grunnloven.

Hva var så hensikten med nasjonsbyggingen? Nasjonsbygging samler medlemmene av nasjonalstaten, samtidig som den skaper en felles front utad.⁵¹ Dette var nødvendig for å konsolidere statsdannelsen, for Norge var jo i hele perioden i union med Sverige. Før 1814 var norsk nasjonalisme omtrent ikkeeksisterende, og Norge fikk egen forfatning mer takket være ytre forhold enn indre trang til selvstyre.⁵² Dersom folk flest skulle ønske suverenitet fremfor union, måtte de læres opp til det. Mellom 1814 og 1905 ble det derfor arbeidet for at folk i staten Norge skulle få en felles, nasjonal identitet. Et viktig forum for spredning av nasjonalfølelse i befolkningen var skolen.

Berggreen mener at det var tilfeldig at en romantisert bondekultur ble stående som en slags samlende norsk identitet: "Det er ikke avgjørende hva man velger som den nasjonale kulturens vokabular. Hovedsaken er at alle kjenner det. Det er innsikten i det kulturelle repertoaret (...) som gir tilhørighet og samhörighet".⁵³ Berggreen mener at de norske forfatterne skrev om bonden fordi de hadde kontakt med et østlandsk landsbygdmiljø. I følge henne kunne den norske nasjonalskikkelsen like gjerne vært fiskeren, dersom de norske forfatterne hadde vært vestlendinger.⁵⁴

⁴⁷Seip 1975: 112. Med *motkulturer* menes her avholdssak, pietisme og målsak.

⁴⁹Berggreen 1989: 222.

⁵¹Berggreen 1989: 205.

⁵³Berggreen 1989: 214.

Berggreen er altså av den oppfatning at det ikke er så viktig hva som ble gjort til nasjonale symboler. Det sentrale var den funksjon symbolene fikk i nasjonsbyggingsprosessen. Berggreens kulturrelativistiske holdning står i kontrast til 1800-tallsoppfatningen som blant andre C.A. Bruun hevdet: "(...) budskapet hans var at norsk er best".⁵⁵ For Bruun var det norske, i form av "vadmæl og toppluer", ingen relativ størrelse som strategisk kunne bidra til en nasjonal identitet, men absolutte verdier.⁵⁶ En teoretiker som harmonerer med Berggreen er Ernest Gellner, som understreker at elitekulturen gjennom nasjonalismen ikke erstattes med en folkelig kultur, men gir ny kraft til, eller skaper, en hjemlig elitekultur.⁵⁷ I kontrast til dette synet står Øystein Sørensens oppfatning om at det var det kulturelle råmaterialet som var viktigst, ikke elitesnes kultiverende makt. Sørensen mener at Gellners teorier er for elitepregede til umiddelbart å kunne anvendes på norske forhold.⁵⁸

Selv om nasjonalsymbolene var tuftet på råmateriale hentet fra periferibefolkningen, bøndene, hadde de sentrale eliter en avgjørende betydning for kultivering og presentasjonen av den nasjonale identitet.⁵⁹ Fra 1814 og 70 år fremover var det embetsmennene som utgjorde den sentrale elite, senere overtok venstrefolk deres posisjoner. Dette er blitt forsøkt fremstilt som motkulturenes seier over sentrum.⁶⁰ Trolig er det vel så fruktbart å legge vekt på at det dreier seg om en alternativ elite som på samme måte som embetsmannseliten prøvde å prege befolkningen gjennom skoleverket. Denne eliten bestod av intellektuelle, bønder og byborgere, mange av dem preget av den samme kunnskap og dannelse som embetsmennene.⁶¹ For nasjonsbyggingen i skolen representerte 1884 dermed mer kontinuitet enn brudd med tidligere praksis.

Saker som avhold, pietisme og målsak kom til å stå sterkere blant venstreeliten i tiden etter 1884.⁶² Dette var verdier som fant gjenklang i visse deler av befolkningen, ettersom de såkalte motkulturene opprinnelig hadde sterkt fotfeste i enkelte periferier.⁶³ Som en hypotese antar jeg at Venstres politiske linje samsvarte bra med en del sentrale verdier på Vestlandet.⁶⁴ Mange vestlandslærere var dessuten venstremenn, noe som antagelig førte til at de formidlet partiets holdninger videre i skolen. Samsvaret mellom den sentrale venstreelitens og de lokale verdier kunne bidra til å skape oppslutning om skolen og myndighetenes skolepolitikk i denne landsdelen. Dersom allmuen i Nord-Norge hadde andre verdier enn i vest, var den nok mer likegyldig til Venstres fanesaker. Dette kan igjen

⁵⁵Berggreen 1989: 186.

⁵⁷Berggreen 1989: 218.

⁵⁹Berggreen 1989: 219f.

⁶¹Sørensen 1994: 22. Berggreen 1989: 215.

⁶³Rokkan 1975: 116.

bety at de i liten grad satte pris på en skolepolitikk utformet av venstremenn, noe som kan være med på å forklare manglende oppslutning om skolen.

Nasjonsbygging var altså noe de ulike elitene hadde felles. Det hersker uenighet i fagmiljøer om i hvilken grad denne prosessen var en bevisst strategi fra myndighetenes side, eller om det dreide seg om et genuint ønske om å opplyse og utvikle.⁶⁵ Problemene med å finansiere nye lærerskoler tyder kanskje på at lederne for landet ikke var helt klar over den viktige rollen skolen har i nasjonsbyggingen.⁶⁶ På den annen side hadde de en klar formening om at det var viktig at allmuen kjente Grunnloven, noe som kan tyde på at man likevel var opptatt av å styrke båndene mellom nasjonalstaten og den enkelte.⁶⁷ Uansett hvilken side man sier seg enig med i denne debatten: Effekten av at hele generasjoner ble utsatt for den samme nasjonale påvirkning gjennom skolen, og ensretting av kunnskap og verdier i forhold til det som var tilfelle før 1860, gjør at man kan si at skolen gjennom den nye loven virkelig fikk betydning som formidler av en nasjonal identitet.⁶⁸

Hypotesen

Min oppgave er altså å analysere bakgrunnen for allmuens ulike reaksjoner på skolen i andre halvdel av 1800-tallet. Jeg setter frem en påstand om at fraværet ikke først og fremst skyldtes behovet for barns arbeidskraft, eller det at skolen var irrelevant for barnas fremtid. Fraværet skyldtes foreldrenes holdninger til skolen, og disse holdningene hadde delvis sitt utspring i allmuens åndelige kultur. Denne kulturen var på mange måter forskjellig i de to landsdelene. Ulik etnisk identitet, religion, og interessen for nasjonale versus lokale verdier skilte fiskerbøndene i vest og nord.

Skolens påvirkning var svært annerledes enn allmuekulturen mange steder, og dette var en viktig grunn til motstand eller likegyldighet. Oppslutning var reaksjonen der skolens budskap samsvarte med og forsterket de lokale verdier. Graden av integrasjon og kontroll med allmuen har imidlertid også hatt betydning for forskjellen i fravær mellom nord og vest. Mens noen foreldre så verdien av skolegang, sendte andre barna til skolen fordi de var redde for sanksjoner fra myndighetene.

⁶⁵Sørensen 1994: 17. Berggreen 1989: 43, 52f.

⁶⁷Sivertsen 1946: 8.

Metode, kilder og utvalg

Metode og kilder

Det er svært vanskelig å finne svar på spørsmål om hvilke holdninger som dominerte hos allmuen. Selv skrev de lite. De samtidige som beskrev allmuen kom hovedsakelig fra embetsstanden: prester, leger og sorenskrivere. De har etterlatt seg mange dokumenter der de karakteriserte og vurderte befolkningen etter egne verdier. Det er ikke mulig å bruke disse kildene som beskrivelser av hva allmuen selv mente. Likevel er det et verdifullt materiale, fordi det sier mye om de holdninger som møtte allmuen.

Kildene som danner basis for denne oppgaven må egentlig kunne karakteriseres som lite velegnede for formålet, siden det er vanskelig å lese holdninger ut fra kvantitativt materiale, og fra kvalitativt materiale på kommunenivå. Det hadde vært lettere om det fantes mer materiale produsert av befolkningen selv. Selv om det er vanskelig å si noe helt sikkert om folks holdninger, er det likevel mulig å slå fast en del. De kildene som står til disposisjon er skoleprotokoller over fravær og karakterer, skolestyreprotokoller om saker vedrørende skolen i de enkelte kommunene, dessuten offentlig statistikk over fravær på landsbasis. Jeg vil også bruke statistikk over fiskerier, for å se om det er noen klar sammenheng mellom fiske og skolefravær. For å se på graden av interesse for rikspolitik, undersøker jeg politisk deltagelse i stortingsvalgene. Slik kan jeg se om det var forskjeller mellom de fire kommunene oppgaven tar for seg. De metodiske problemene med dette drøftes underveis i oppgaven. Offentlig statistikk kan på denne måten bidra til å belyse ulikheter mellom landsdelene, og mellom de ulike regionene.

For å granske tendensene i statistikken nærmere, bruker jeg folketellingene av 1875 og 1900. Det byr på problemer å undersøke barnas familier gjennom disse. For det første ble en viktig religiøs gruppe, læstadianerne, ikke regnet som dissenterer. Likevel var denne trosretningen kritisk til statskirken. Det er sannsynlig at en del av den motstanden eller likegyldigheten som møtte skolen i nord, skrev seg fra læstadianernes skepsis mot skolens innhold. Siden læstadianerne ikke er avmerket i folketellingen, er det vanskelig å avgjøre om det var de som holdt barna hjemme, eller om andre stod for det meste av fraværet.

Sammenhengen mellom læstadianisme og skolefravær er vanskelig å vise, selv om den er sannsynlig. Resultatene av undersøkelsen blir på grunn av dette mindre sikre enn jeg ønsket. Dersom fraværet er konsentrert på en gruppe i allmuen, er det imidlertid en indikasjon på at motstanden ikke var like utbredt i alle deler av befolkningen. Læstadianisme kan være en forklaring på en slik deling av allmuen. Et annet problem med folketellingene er at den fra år 1900 reduserer antall innbyggere som har ikke-norsk etnisitet i forhold til tidligere tellinger. Trolig var det nasjonalstatens registreringsapparat

som var opphavet til dette, og ikke nødvendigvis endret etnisk identitet.⁶⁹ Disse forholdene gjør at flere elever og foreldre enn det som var tilfelle, fremstår som statskirkelige nordmenn.

Folketellingen av 1900 sier lite om hvordan folks økonomiske situasjon var. Stort sett de fleste hadde "korn, potet-utsæd, kreaturer" og kanskje "fjørkre", mens alle mennene står oppført som "gaardbruger og fisker". Dette gir lite grunnlag for å skille mellom ulike familiers sosiale og økonomiske plassering. 1875-folketellingen er mer eksplisitt når det gjelder mengde og antallet på det husholdet livnærte seg av. Jeg går derfor tilbake til denne for å finne ut av husholdenes økonomiske situasjon. Det er en viktig innvending til denne metoden. Svært mye kan ha skjedd mellom 1875 og perioden mellom 1892 og 1900, da barna gikk på skolen. Blant annet fikk alle familiene barn i løpet av denne tiden, noe som sterkt kan ha påvirket husholdets økonomi. Jeg velger likevel å presentere resultatene av undersøkelsen, fordi det er eneste måte å si noe om gårdenes ytelse på.

Et annet problem er årstallet for folketellingene. I 1900 var mange av elevene ferdige med skolen, og noen hadde endatil rukket å etablere sine egne hushold. I disse tilfellene er det umulig å si noe om hvordan elevene hadde det økonomisk når de gikk på skolen, og hvem som var deres foreldre. Folketellingen fra 1875 er til gjengjeld for tidlig, siden barna i undersøkelsen ble født etter 1880. Det finnes også en tredje folketelling, mellom disse to, fra 1891. Ettersom den ikke er databehandlet er den ute av rekkevidde for dette hovedoppgaveprosjektet. Som et resultat av dette, tar jeg for meg de av elevene med høyt fravær som fortsatt bodde hjemme rundt 1900. For å få vite mer om deres foreldre, har jeg sammenlignet resultatene fra 1900 med folketellingen fra 1875. Den første folketellingen er mer utfyllende når det gjelder økonomi, etnisitet og religiøs tilhørighet. Ved hjelp av dette materialet håper jeg å kunne komme nærmere inn på hva som var grunn til fraværet i en av kretsene med mest fravær.

Som en følge av kildematerialet er metodene som er brukt både kvantitative og kvalitative. Det er ikke bare det kvalitative materialet som kan si noe om holdninger, også det kvantitative materialet er anvendelig. Den offentlige fraværstatistikken viser at det er store forskjeller mellom kommunene når det gjelder fraværet, og dette er utgangspunktet for oppgaven. Etter å ha sammenlignet store deler av Vestlandet og Nord-Norge på kommunenivå, tar jeg for meg fire enkeltkommuner og gransker fravær og karakterer ved skolene i disse kommunene. Dette gir konkrete holdepunkter om fravær var utbredt, om ugyldig fravær forekom ofte, og om karakterene ble dårligere eller bedre med årene for de fleste av barna. Slik kan kvantitativt materiale likevel si mye om allmuens holdninger til skolen.

⁶⁹Andresen 1994: 335.

Utvalg og kilder

Utgangspunktet for oppgaven var å velge en landkommune i nord, en annen i vest, for så å sammenligne dem. Hensikten var å finne ut om det var ulikheter i holdninger til skolen i de to landsdelene. Dermed var det viktig at kommunene var så like hverandre som mulig når det gjaldt næringsvirksomhet, beliggenhet og fremkommelighet, slik at ikke slike variable påvirket resultatet for mye. Sund ble valgt fordi det var en kystkommune, som i neste omgang kunne sammenlignes med Edvardsens resultater fra Karlsøy. Fra Sund fantes det mer kildemateriale enn fra mange andre vestlandskommuner og det var med på å avgjøre valget. Blant annet var der protokoller fra skolestyret, samt en bygdebok som kunne være med på å gi informasjon. Likevel er ikke materialet fra Sund så omfangsrikt som man kunne ønske seg. Dette får betydning for hvilke spørsmål det går an å finne svar på. Hillesøy er den andre kommunen i sammenligningen. I Hillesøy var kildetilgangen adskillig bedre enn i Sund, med et rikholdig kvantitativt og et akseptabelt kvalitativt materiale. I tillegg bruker jeg litteratur om kommunene som ligger i området. Hillesøy og Sund ligger begge ute ved havet, folk livnærte seg av fiske og jordbruk i begge kommunene, og transportmulighetene og -problemene for skolebarn var omtrent de samme.

Hensikten med å ta med en skole fra Lindås og Tromsøysundet var å kontrollere om en eventuell forskjell mellom kommunene var typisk for Vestlandet henholdsvis Nord-Norge, eller om forskjellen var like stor regionalt sett. Ved å inkludere en skole fra hver av disse to kommunene ble antallet elever i undersøkelsen dessuten noe høyere, slik at variasjon skapt av enkeltelever fikk mindre å si for resultatene. Totalt er omtrent 200 elever gransket, og disse gikk på skole mellom 1880 og 1900. De fleste av elevene gikk ved åtte skoler i Sund og Hillesøy. Selv om det finnes flere skoler i de to kommunene, er det bare disse som har sammenlignbare protokoller, samt fravær og karakterer ført noenlunde regelmessig. Det avgjorde utvalget av skoler i undersøkelsen.⁷⁰ Hensikten med å gå igjennom det kvantitative materialet er å få en indikasjon på hvordan allmuen forholdt seg til skolen før jeg undersøker dette nærmere gjennom de kvalitative kildene. (Se kart over beliggenheten til kommunene på neste side.)

Jeg har konsentrert meg om de skolene hvor fraværet og karakterene ble ført mest samvittighetsfullt. Det var nødvendig for i det hele tatt å kunne si noe om fraværs- og karakternivå. Likevel er det viktig å ha in mente at svært mange av skolene både i nord og vest hadde ufullstendige skoleprotokoller. Derfor er det mulig at utvalget gir et skjevt bilde av hvor høyt fraværet virkelig var i de fire kommunene. Siden hensikten med undersøkelsen er å sammenligne de to landsdelene, og ikke å finne ut det eksakte nivå på fravær og karakterer, har det likevel neppe noe å si for resultatet. En slik måte å velge

skoler på, slår dessuten likt ut for både nord og vest, og gir ingen systematisk feileffekt.

Utvalget av elever kan også bidra til at fraværet ser lavere ut enn det faktisk var. Grunnen til dette er at jeg har valgt å utelukke elever som ikke finnes igjen i protokollene i mer enn tre år. Når en elev sluttet på skolen etter et par år for å arbeide hjemme, registreres dette altså ikke i undersøkelsen. Hensikten med å utelukke korttids elever er å hindre at flytting, bytte av skole og dødsfall skal påvirke fraværnivået for mye. Det er relativt mange barn som forsvinner av disse grunnene, trolig ofte også i de tilfellene der læreren ikke skrev opp hvor eleven var blitt av. Et annet problem med å ta med alle elevene som sluttet etter kort tid, er at karakterundersøkelsen ville bli mindre sikker for de siste årene, ettersom det var en lavere andel av utvalget som gikk i seks år. Etter en avveining kom jeg til at det antagelig ville gi større feilutslag å inkludere de som hadde gått i kort tid, enn å holde dem utenfor. De aller fleste av disse barna hadde dessuten et normalt fravær og normale karakterer før de forsvant. Dette styrker antagelsen om at de ikke skuldet på grunn av arbeid, men ble borte av andre grunner. Plutselige forsvinninger var omtrent like utbredt i vest som i nord, så utvalget av elever har trolig ikke noen systematisk feileffekt i forhold til landsdelene. Det er likevel viktig å ha på det rene at det var en del barn som ikke gjennomførte seks års skole på samme sted, enten grunnen nå var sykdom, arbeid, flytting eller dødsfall.

Jeg har dessuten tatt for meg karakterene til barna, siden det er en viss sjanse for at bøtelegging, og ikke oppslutning, holdt barna på skolen. Materialet viser utviklingen av karakterene mellom første og siste skoleår. Karaktergivning er imidlertid vanskeligere å sammenligne fra skole til skole enn fraværet. Lokal praksis, forskjellige lærere med ulik bakgrunn, og det at noen kunne gi stadig bedre karakterer for å motivere barna kan være med på å gjøre karakterer vanskelig å sammenligne. Selv om det ikke gir så mye mening å sammenligne karakternivå mellom landsdelene, kan man likevel se om det er en tendens til at karakterene ble dårligere eller bedre med årene. Dette vil kunne si en del om hvor mye arbeid barna la ned i skolen.

Kildene fra tilsynsutvalgene er dessverre magre, særlig i vest. Skolestyrets protokoller er derfor det viktigste kvalitative kildematerialet i undersøkelsen. Disse kildene reflekterer i liten grad det daglige møtet mellom elev og skole, skole og hjem. Bare de sakene som gikk så langt at det ble offentlig sak av det, samt det som står om driften av skolene, kan leses ut fra skolestyreprotokollene. Likevel er det mye interessant i dette materialet, og en del tyder på at forholdet mellom folk og skolestyre var nærmere enn i dag. Blant annet ble gårdeierne trukket med når nye skoler skulle bygges og finansieres, mens dette i dag går gjennom upersonlige skatter og avgifter. Siden forholdet mellom skolestyret og befolkningen var såpass nært, bidrar protokollene til å kaste lys over allmuens holdninger til skolen.

Skolemyndigheter på ulike nivåer

Skolemyndighetene produserte altså en god del av kildematerialet som er brukt i denne oppgaven. Hensikten med de følgende avsnittene er å avklare forholdet mellom disse myndighetene, slik at det blir enklere å følge fremstillingen. Først er det nødvendig med en begrepsavklaring i forhold til protokollene. De lokale skole- og kommunale myndigheter skiftet navn i løpet av perioden. For å unngå forvirring, vil jeg bruke begrepet skolestyre også om tiden før 1889, selv om skolestyret da ble kalt skolekommisjonen. Jeg vil også bruke det moderne navnet på det kommunale styret, kommunestyret.⁷¹ Når det gjelder andre myndigheters navneendringer medførte disse ofte også en administrativ endring, noe jeg tar for meg i de neste avsnittene.

Skolestyrene eksisterte også før 1860, men bestod da hovedsaklig av geistlige. Etter 1860-loven skulle skolestyret bestå av sognepresten som formann, den residerende kapellan om det fantes en slik i kommunen, den kommunale ordfører og en lærer. Resten av skolestyret ble valgt av kommunestyret, enten blant medlemmene, eller blant befolkningen i kommunen. Det var også kommunestyret som bestemte antallet på skolestyrets medlemmer. I Hillesøy går det frem av skolestyreprotokollene at en stor del av medlemmene var fiskere, faktisk så mange at skolestyret ikke hadde beslutningsdyktig flertall under fiskeriene. Skolestyrets virksomhet ble derfor innstilt i de periodene fiskeriene foregikk. Dette viser at det ikke bare var det verdslige innslaget i skolestyret som økte etter 1860-loven, men også det folkelige. Etter at 1889-loven kom, mistet sognepresten sin stilling som selvskreven formann i skolestyret, og mange steder var det lærere som overtok denne posisjonen.

Opgavene til skolestyret var rundt formulert: "(...) at vaage over alt, hvad der kan tjene til Skolevæsenets Tarv".⁷² I praksis sørget det for økonomistyring og administrasjon av skolene, og det ordnet opp i problemer som meldte seg i forholdet mellom skolen og befolkningen. Etter 1889 fikk skolestyret videre fullmakter enn det hadde tidligere, blant annet fikk det bestemme målet med skolefagene, innholdet og timefordelingen. Det fikk også ansette lærere til alle lærerposter.⁷³ Før var det stiftsdireksjonen som gjorde dette.

Før 1860 var stiftsdireksjonen skolestyrets overordnede myndighet. I 1860 ble dette organet utvidet med enda et embete, skoledirektøren. Fra før satt biskopen og stiftsamtmannen i stiftsdireksjonen. Hensikten med utvidelsen var at stiftet skulle avlastes når det gjaldt skolesaker.⁷⁴ Stiftsdireksjonen hadde mange oppgaver, blant annet å formidle statsstøtte, føre tilsyn med allmueskolen, være mellominstans mellom stat og kommune, og

⁷¹Også Hans E. Næss bruker den moderne betegnelsen i boken *Folkestyre i by og bygd*. Næss 1987: 39.

⁷³Dokka 1988: 80f.

påta seg oppgaver som var for store for enkeltkommuner. Stiftet gav også bidrag til bygging av skolehus, lærerhus, til lærerjord og alderstillegg for lærerne.⁷⁵ I 1889 ble stiftsdireksjonen fratatt rollen som overordnet myndighet. Skoledirektøren ble beholdt, men i stedet for å styre, skulle han nå bare ha tilsyn.⁷⁶ På slutten av 1800-tallet ble makten til skoledirektøren svekket, samtidig med at de lokale skolestyrene fikk større makt. I stedet for stiftsdireksjonen kom et amtsskolestyre, som skulle ta seg av amtenes spesielle skoleoppgaver. Sett under ett skjedde det en maktforflytning til lokalplanet.⁷⁷

En annen viktig instans for skolens utvikling var kommunestyret. Kommunalt selvstyre ble innført i 1837, så denne formen for myndighet var vel etablert på slutten av 1800-tallet. Som nevnt var det kommunestyret som pekte ut skolestyret, og det var også det som bevilget penger til skoleformål. Uten samarbeid med de folkevalgte, var det lite skolestyret kunne gjøre.

En annen viktig endring som 1889-loven førte med seg, var innføringen av tilsynsutvalg. Dette var et lokalt organ innen skoleadministrasjonen, og hensikten med det var å skape en bedre forbindelse mellom skole og hjem.⁷⁸ Tilsynsutvalget skulle hjelpe skolestyret i arbeidet for en bedre skole. Foreldrene ble representert i tilsynsutvalget, og formannen var medlem av skolestyret.⁷⁹ Utvalgets oppgaver var å uttale seg om saker som skolestyret eller de selv tok opp, samt å forhindre skolefravær.⁸⁰ Tilsynsutvalget ble utpekt av kretsmøtet, der alle voksne i hver skolekrets kunne delta. Utvalget skulle være et forum for diskusjon av lokalbefolkningens ønsker vedrørende skolen, gi mulighet for påvirkning av skolestyret og medbestemmelse i saker som gjaldt skolen.

Hvordan måle motstand og oppslutning?

Jeg har vært inne på at kvantitativt materiale kan gi indikasjoner om holdninger til skolen. I et senere kapittel vil jeg drøfte spørsmålet om oppslutning om eller avvisning av skolen med utgangspunkt i informasjon fra *Norges offisielle statistikk*. Undersøkelsen vil ta sikte på å slå fast om det finnes noe der som understøtter påstanden om motstand både i nord og vest da 1860-loven ble innført, og senere motstand i Nord-Norge og oppslutning på Vestlandet. Det er ikke uproblematisk å måle avvisning og oppslutning ved hjelp av variable i en statistikk, ettersom disse fenomenene er adskillig mer kompliserte enn det som fremgår av enkeltopplysningene vi finner her. Likevel vil statistikken kunne vise tendenser som kan undersøkes videre ved hjelp av annet materiale.

⁷⁵Dokka 1988: 52f.

⁷⁷Dokka 1988: 79.

⁷⁹Dokka 1988: 170.

I landsdelsundersøkelsen bruker jeg fraværet som indikator på oppslutning. Dette er gjort for å begrense omfanget av undersøkelsen, men også andre variable kan brukes for å kaste lys over spørsmålet om avvisning eller oppslutning. Eksempler på dette er bevilgninger til skolene og lærerlønn, andel av undervisningstid utover det som var lovfestet, og antall fastskoler i forhold til omgangsskoler. Siden forskere er enige om at fravær skyldtes foreldrene, ikke barna, kan fravær være *en* viktig indikator på oppslutning om eller avvisning av skolen i hjemmene.⁸¹

Fravær kan imidlertid også ha andre grunner enn manglende oppslutning. Kronglete eller ikke-eksisterende veier, transport over åpent hav, avstand til skolehuset, gjerne kombinert med barskt vær, bidro til å øke fraværsprosenten. Klimaet var hardere i Troms og Finnmark enn på Vestlandet, og dette kan være en systematisk feilkilde i sammenligningen av landsdelene. Geografi og hardt klima alene kan imidlertid ikke forklare fraværet, for det var store innbyrdes forskjeller innen hver landsdel. Det betyr at steder som lå nært hverandre, og som ikke skilte seg fra hverandre når det gjaldt fremkommelighet, ofte hadde svært ulikt fravær. (Se vedlegg nr.3).

Sykdom og klesmangel var andre grunner til skolefravær.⁸² Disse fraværsgrunnene var neppe mer utbredt i en del av landet, og bidrar ikke til å forklare forskjellen mellom landsdelene. At barn ble holdt hjemme for å arbeide i husholdet kan oppfattes som en form for motstand mot skolen, og vil bli behandlet sammen med spørsmålet om samsvarende verdier i skole og hjem som grunnlag for oppslutning om skolen. Fraværsprosenten kan trolig gi en indikasjon på oppslutning eller avvisning av skolen, men for å få sikrere resultater, må man ta i bruk annet kildemateriale.

⁸¹Edwardsen 1989: 70.

Kapittel 2: Er levebrødsperspektivet for snevert? En nærmere diskusjon av Edwardsens syn

New social history og marxisme

Den såkalte *new social history* vokste frem på -50 og -60-tallet, og erstattet etterhvert politisk historie som det viktigste forskningsområdet innen historiefaget.⁸³ Dette innebar at oppmerksomheten skiftet fra elitene i samfunnet til folk flest og deres dagligliv.

Fremveksten av *the new social history* betydde en radikal endring i forskningsmateriale og -måte, og skjedde under påvirkning blant annet av marxismen.⁸⁴ Dagliglivet og perspektivet til allmuen er nettopp det viktigste i Edwardsens skolehistorie. Det kan diskuteres om han skal oppfattes som marxist eller sosialhistoriker, uten at jeg vil gå nærmere inn på dette. Viktigere er det å identifisere hvordan han blir påvirket av marxistisk tankegang, og hvor han anvender teoriene på en snever måte.

Edwardsen fokuserer på det han mener er konflikten mellom skole og næring, og begrunner fravær i det ene med tilstedeværelse i det andre. Han er svært opptatt av å vise hvor viktig levebrødet var for allmuen. For ham var levebrødet en måte å unngå sult på. Samtidig var levebrødet sentrum i en kultur der det sosiale forhold mellom medlemmene var svært viktig.⁸⁵ Edwardsen er imidlertid først og fremst opptatt av den økonomiske basis, og den delen av allmuens liv som utspant seg rundt næringsdriften. Dette gjør at hans fremstilling ikke alltid er like god. Kritikken av Edwardsen er grunnet i hans snevre anvendelse av marxistisk tankegang, og ikke av marxismen som modell. Andre marxistiske forskere, som E. P. Thompson, legger langt sterkere vekt på overbygningens betydning i forhold til produksjon og økonomi. Etter Thompsons oppfatning er kultur viktig for å kunne forstå et samfunn, og klassebevissthet kan ifølge ham beskrives som kulturell håndtering av de erfaringer som oppstår gjennom produksjonen.⁸⁶

Marxismen og kystallmuens liv

Edwardsen tar utgangspunkt i allmuens syn på skolen, og ikke i embetsmennenes tolkninger. Dette er et av Edwardsens viktigste bidrag til skolehistorien. Han identifiserer en allmue som handlet på egne premisser, som hadde sin egen kunnskap og sitt eget levevis, og som ikke ville rette seg etter embetsmennenes pålegg.

⁸³Hunt 1989: 1f.

⁸⁵Derav navnet *materiell kultur*.

Et annet trekk ved Edwardsens arbeid som skriver seg fra Marx, og som fungerer godt, er at han opererer med kollektivet som den viktigste historiske aktøren. Edwardsen beskriver samspillet innad i lokalsamfunnet, der betydningen til den enkelte ble avgjort av hva de kunne bidra med til kollektivet. Barna ble opplært til at individuelle prestasjoner var uviktige: "Lærdommen var ikke: du skal klare deg selv. Den var: du skal klare din del".⁸⁷ Kollektivet la grunnen for samhørigheten og identiteten til karlsøyboerne.

Edwardsen mener at skolens oppdragelse slo feil fordi den tok sikte på å gjøre uavhengige, konkurrerende individer av barna. Dette brøt med sosialiseringen til allmuen, og bidro til at skolen ikke nådde frem i Karlsøy. Selvfølgelig fungerte som et forsvar mot uønsket påvirkning utenfra, og ble styrket av lokal kunnskap og uavhengighet. Imidlertid må identiteten også hatt rot i andre kulturelle trekk enn bare de som hadde med levebrødet å gjøre.

Allmuen: Ingen ånd, bare materie?

Edwardsens syn på religion er unyansert, og han får tro til å virke lite sentralt for allmuen. Ifølge ham var "nådebrød" noe befolkningen gjerne ville ha, såsant det ikke kom i konflikt med levebrødet: "Folk reiste til kirke. (...) Men av en mer nærværende art vil slike spørsmål være: hvordan forberede morgendagen? (...) Hvordan skaffe brød? For nådebrødet 'får' jeg, brødet og levebrødet må jeg skaffe selv".⁸⁸ For Edwardsen er allmuens forhold til nådebrødet klart underordnet levebrødet, noe jeg mener ikke nødvendigvis var tilfelle. Mitt materiale viser tvertimot at barn ble holdt hjemme på grunn av foreldrenes tro, selv om familien var så fattig at den ikke kunne betale bøter. (Se del om skolestyret, skolen og lokalbefolkningen i Hillesøy). Med andre ord var hensynet til levebrødet for dem underordnet nådebrødet.

Edwardsen vurderer ikke muligheten for at motstanden i nord kanskje kom av befolkningens religiøsitet, heller enn av en mangel på den. Det virker istedet som om han mener at religion er noe som var påtvunget befolkningen av prestene:

"(...) hver og en skulle stå for presten, og den som kunne tilstrekkelig abrakadabra, kom videre i livet på normalt vis. Selve oppramsingen var slik sett meningsfull: det var viktig å spille papegøye, men ikke skvaldre "God jul, god jul!" ved St. Hanstider. Ethvert skvalder hadde sin besøkelsestid".⁸⁹

Det er meget lite trolig at folk flest hadde et så grunt forhold til religion, tatt i betraktning det religiøse mangfold som fantes i nord på denne tiden.⁹⁰ Dersom religion hadde vært av

⁸⁷Edwardsen 1989: 32.

⁸⁹Edwardsen 1989: 101.

underordnet betydning for folk, ville de ikke bruke tid og krefter på å engasjere seg i menigheter. Kanskje var det endatil slik at religionen betydde mer for disse menneskene enn mange andre steder i landet. Mange omkom på sjøen, og når folk følte at livet stadig ble truet, fikk religionen en særlig betydning som støtte og trøst.⁹¹ Eksempelet viser tydelig at Edvardsen lar levebrødet overskygge andre mulige forklaringer på avvisning.

Var allmuen virkelig så ensartet?

En del marxistisk litteratur er blitt kritisert for å behandle store grupper som ensartede.⁹² Dette er delvis et resultat av mangelen på kilder der medlemmer av allmuen kan stå frem som historiske personer. Også et snevert perspektiv bidrar imidlertid til å skape problemer. Når man er mer opptatt av økonomisk ulikhet mellom klasser, enn av å beskrive kulturelt mangfold innen klassene, blir forskjeller lett tilslørt.⁹³ Siden Edvardsen skriver som han gjør, kommer kritikken snever marxisme til å ramme ham også.

Det er kanskje ikke åpenbart at Edvardsen gjør massen ensartet når man leser det han har skrevet. Grunnen er at han beskriver enkeltmennesker fra allmuen. Disse menneskene har likevel hele tiden trekk som er typiske for det han ønsker å si om allmuen: "Klara. Hun hadde lite, men hun 'været' sin verden rundt seg, hun bad for dem som vedlikeholdt denne verden, og hun hadde *strikkingen*. Strikkingen og garnet og maskene og tallene og produktenes former, dette kunne hun på fingrene".⁹⁴ Eller: "Bjarne var en 'hendt' mann. Han laget 'alt mulig'(...) Han hadde ikke noen snekkersjå. Snekring foregikk på kjøkkenet. Hva brukte han til verktøy? '-Som regel va det bare kniven. Øksa og kniven. Som man forma tel alt med' ".⁹⁵ Personene til Edvardsen er i virkeligheten ikke enkeltindivider, men typiske deler av hans allmuekollektiv. Det meste han skriver om dem, dreier seg om levebrødet. Denne uniformeringen tilslører forskjeller mellom folk, for eksempel ulikheter i tro og identitet. Slike ulikheter kan ha hatt stor betydning for allmuen, blant annet i dens forhold til skolen.

Hos Edvardsen synes allmuen å være en masse med samme verdisyn og felles front mot utenverdenen. Nå er det i og for seg legitimt innen kulturforskning å ta for gitt at det finnes et sett av verdier, normer og regler som er felles for et lokalsamfunn.⁹⁶ Edvardsen antar imidlertid at man kan forvente å finne en slik felles kultur innen en kommune. Jeg mener at det *ikke* er rimelig å forvente en slik enhet, men heller at det fantes ulike subkulturer eller underordnede kulturer i samfunnet. Dette gjør bildet mer komplekst enn

⁹¹Wold 1994: 303.

⁹³Held 1987:135.

⁹⁵Edvardsen 1989: 43.

det man kan få inntrykk av hos Edvardsen.

Flertallet i Hillesøy og Karlsøy var statskirkelige, norske fiskerbønder. Disse kan beskrives som den lokale hegemoniske kultur. Hva slags subkulturer fantes? Ulike samfunnslag, religiøs tilknytning og etnisitet gjorde at det var flere underkulturer i kommunene. I Hillesøy gav ulike kulturelle verdier seg uttrykk i blant annet baptisme og læstadianisme. Dette var trossamfunn som skilte seg fra statskirken. Dessuten kan man snakke om en dominant og en underordnet etnisk tilhørighet, nemlig nordmenn versus samer. Særlig etter at fornorskningen ble sterkere, fikk samisk identitet trolig betydning for motstanden mot skolen.

Det etniske og religiøse mangfoldet i nord gjør at det ikke er grunn til å tro at folk hadde et "kommunalt" verdifelleskap. Dermed er det heller lite sannsynlig at folk skulle forholde seg til skolen på samme måte. Det fantes likevel noen overordnede trekk som preget storparten av allmuen. Eksempler på dette er at allmuen stort sett var fiskerbønder, og at de ikke var spesielt velstående.

Når Edvardsen og jeg ender opp med nokså ulike konklusjoner, er det delvis et resultat av ulike forventninger til og tolkninger av materialet. Edvardsen legger vekt på det som var felles for allmuen, og problematiserer ikke ulikheter innad i særlig grad, mens jeg venter å finne et kulturelt mangfold, ikke homogenitet. Som følge av forskjellige perspektiver legger vi ulik vekt på betydningen av visse kulturtrekk når det gjelder motstand mot skolen.

Kapittel 3: Fraværstatistikken - indikator på oppslutning og motstand?

Et overblikk over Vestlandet og Nord-Norge i 1861 og 1862

I *Norges offisielle statistikk* finner vi skolefravær og andre opplysninger om skolen på attenhundretallet. Ettersom loven av 1860 trådte i kraft i 1861, skriver de første tallene seg fra dette året. Det totale antall skoledager er imidlertid ikke ført i statistikken før 1879, så det er umulig å se hvor stor prosent fraværet utgjør. I stedet har jeg delt ut antall fraværstilfeller på barna i hvert område. Dette gir et visst grunnlag for sammenligning. Som representanter for Vestlandet og Nord-Norge har jeg valgt ut Bergen og Tromsø stift. (Se vedlegg nr.1).

Table 1: Forsømmelser pr. barn i Bergen og Tromsø stift, samt gjennomsnitt for hvert stift. 1861

BERGEN STIFT	FORS./BARN	TROMSØ STIFT	FORS./BARN
Nordr. Søndmøre	3,1	Søndre Helgeland	3,1
Søndr. Søndmøre	11,4	Nordre Helgeland	10,3
Nordfjord	8,3	Søndre Salten	7,2
Søndfjord	7,5	Nordre Salten	7,1
Yttre Sogn	5,9	Lofoten	13,1
Indre Sogn	11,5	Vesterålen	3,9
Hardanger/Vos	2,7	Throndenæs	2,7
Nordhordland	10,0	Senjen	8,8
Midthordland	8,4	Tromsø	9,6
Søndhordland	4,7	Vestfinmarken	5,0
Bergen stift	4,1	Østfinmarken	5,0

Snitt:	7,1	Snitt:	6,9

Kilde: *Norges offisielle statistikk*, 1866

Denne tabellen viser tydelig at det er store individuelle forskjeller internt i hvert stift. I Bergen stift er det Hardanger og Voss som har det laveste resultatet med knapt tre forsømmelser per barn, mens Indre Sogn har det høyeste med litt over 11.⁹⁷ Til sammenligning varierer antall forsømmelser i Tromsø stift mellom tre og 13. Det viser seg

⁹⁷Forsømmelser er synonymt med fravær.

også at det er liten forskjell på snittet i hvert stift. Faktisk går sammenligningen litt i Tromsøs favør, dersom forskjellen i det hele tatt skal tas i betraktning. Kontrollerer man dette resultatet mot tallene fra 1862, viser det seg at det fortsatt ikke er noen markant forskjell mellom landsdelene. Differansen mellom gjennomsnittene er på omtrent en prosent i Bergen stifts favør. (Se vedlegg nr. 2).

Det er imidlertid grunn til å utvise stor forsiktighet når det gjelder å trekke konklusjoner fra dette materialet. For det første står det i en kommentar i statistikken at det antagelig er en del feil i rapportene fra skolekretsene, slik at det oppførte fraværet blir for lavt. For det andre, og dette er mest vesentlig, viser tallene fra Bergen stift at i årene 1861 og 1862 var det omtrent 63 og 89 prosent som fikk det lovfestede antall skoleuker, mens det i Tromsø stift bare var rundt 11 og ti prosent som fikk de skoleukene de hadde krav på. Dermed hadde man enkelt sagt mindre skole å være borte fra i Tromsø stift. Resultatene ovenfor blir derfor usammenlignbare, vi vet ikke hvordan resultatene ville vært om barna hadde gått på skolen like lenge.

Ut fra det materialet som står til rådighet, er det altså umulig både å bestride og å underbygge den hypotesen jeg hentet fra Hans Trys bok.⁹⁸ Statistikken fra 1861 og 1862 gir ikke informasjon som egner seg til en sammenligning mellom de to landsdelene. Det er derfor vanskelig å si noe om hvordan forholdet mellom oppslutning og avvising var like etter innføringen av skoleloven av 1860.

Et overblikk over Vestlandet og Nord-Norge i 1879 og 1900

Fra og med 1879 er skolestatistikken fyldigere, og den inneholder en mer presis stedsinndeling enn tidligere. Det er dessuten mulig å regne fraværet i prosent, ettersom man nå både har det totale og det forsømte antall skoledager.

På grunn av at materialet er mer utførlig enn tidligere, blir det nødvendig å begrense undersøkelsen. For å sikre et representativt utvalg har jeg valgt Søndre og Nordre Bergenhus amt i vest, samt Tromsø, Nordland og Finmarkens amt i nord. Selv om ikke hele Vestlandet er inkludert, burde disse områdene være store nok til at tilfeldige avvik ikke skulle gi utslag. (Se også vedlegg nr. 3).

Table 2: Den gjennomsnittlige prosenten for skolefravær i 1879 og 1900 i Søndre Bergenhus og Tromsø amt

AMT	OMRÅDE	ÅR 1879	ÅR 1900
		%	%
Søndre Bergenhus	Hardanger, Vos	7,5	6,9
	Søndhordland	12,0	8,6
	Nordhordland	10,0	7,2
Nordre Bergenhus	Sogn	9,3	6,8
	Sønd- og Nordfjord	10,2	4,6
Nordland	Søndre og Nordre		
	Helgeland	14,6	13,1
	Salten, Lofoten		
	og Vesteraalen	16,5	12,8
Tromsø	Senjen og Tromsø	19,3	15,1
Finmarkens	Alten til Vardø	20,7	15,0

Snitt:		13,3	10,0

Kilde: Norges offisielle statistikk, 1879 og 1900

En sammenligning av resultatene fra vest og nord viser at det er en markant fraværskjell i 1879. Fraværet er dobbelt så stort i Finnmark som i Søndre Bergenhus amt. I begge vestlandsamtene er fraværet lavere enn i alle nordlandsamtene. Videre tenderer fraværet mot å stige jo lenger nord i landet man kommer. Dette tyder på at sentrum-periferiaspektet er relevant for å forklare skolefraværet. Tallene fra landsdelsundersøkelsen viser dessuten at Try har rett når han skriver at det var ulik oppslutning om skolen i nord og vest mot slutten av 1800-tallet.

Samtidig hersket det store forskjeller fra sted til sted innen hver landsdel. (Se vedlegg nr. 3). I Nordhordland har Salhus Fabrik det laveste fraværet, på bare tre prosent. I samme område ligger Manger, der skolefraværet er på hele 18 prosent. Manger er ikke et unntakstilfelle, både Masfjord, Aarstad, Eivindvik, Tysnæs og Opdal har over 15 prosent fravær, og Vikebygd har det høyeste med 21 prosent. Disse stedene ligger alle på Vestlandet. På samme måte finnes det store interne forskjeller i Nord-Norge. I Tromsø amt er det Helgø som har det desidert høyeste fraværet i 1879, på hele 46 prosent. Samtidig er

det i denne landsdelen vi finner det laveste enkeltresultatet, i Bardu, med sin knappe ene prosent. Dette viser at det er vanskelig å snakke om ett samlet resultat for Vestlandet, et annet for Nord-Norge.

Likevel kan man slå fast noen mønstre. På Vestlandet ligger fraværet stort sett rundt ti prosent i 1879, noe som er lavt til moderat. I nord finnes det kommuner både med lavt og svært høyt fravær, en del steder er fraværet på 25 prosent eller mer. (Se vedlegg nr.3). Uttrykt mer spesifikt har ni av 23 kommuner i Tromsø amt 25 prosent fravær eller mer, i Nordland syv av 47, mens resultatet for Finnmark er seks av 16 kommuner. Sammenlignes disse tallene med de fra Vestlandet, viser det seg at *ingen* av kommunene i Søndre- og Nordre Bergenhus amt har så høyt fravær som 25 prosent. Dette viser at det rundt 1879 er en tydelig forskjell mellom Vestlandet og Nord-Norge.

Frem til 1900 reduseres fraværet overalt, både på Vestlandet og i Nord-Norge. Likevel er fraværet fortsatt størst i Nordland, Tromsø og Finnmark amt, mens det er lavest i Søndre- og Nordre Bergenhus. Ved å regne ut gjennomsnittsfraaværet for vest og nord både i 1879 og 1900, finner jeg at differansen mellom de to landsdelene holder seg stabil.⁹⁹ Forskjellen mellom nord og vest er altså like stor i 1900 som i 1879.

Materialet gav ingen holdepunkter for å slå fast at motstanden var like høy i begge landsdeler like etter 1860, og mine funn støtter derfor ikke Hans Trys hypotese. Det som imidlertid er sikkert, er at det i 1879 er en klar forskjell mellom vest og nord. I tillegg er det store variasjoner innen hvert amt. Forskjellen mellom landsdelene holdt seg frem til 1900, selv om fraværet var redusert både i vest og nord. *Norges offisielle statistikk* har bidratt til et godt oversiktsbilde over fraværet i de to landsdelene. Imidlertid egner ikke dette kildematerialet seg til å undersøke hva som lå bak fraværet. For å finne nærmere ut av det, må jeg også bruke annet materiale.

Unntak i nord og vest. Indre Troms - et annerledes Nord-Norge

Fabrikkområder både i nord og vest har et markant lavere fraværsnivå enn områdene omkring. I Søndre Bergenhus er fraværresultatene for fabrikkområdene under tre og seks prosent i 1879, mens Senjens Nikkelverk i Troms har under ti prosent fravær samme år. (Se vedlegg nr.3). Disse resultatene ligger godt under gjennomsnittet for de respektive landsdelene. Skyldtes dette at foreldrene arbeidet på fabrikk, og derfor ikke trengte barnas arbeidskraft i husholdet? Det er selvsagt mulig. Mangelen på fravær kan imidlertid også forklares kulturelt, ved at folk ble påvirket av storsamfunnets verdier etter å ha brutt opp fra landsbygda. Når man bodde tett, nær skolestedet, ble forholdene dessuten mer

⁹⁹Gjennomsnittsfraaværet er beregnet som snittet av resultatene for alle amt i hver landsdel. For Vestlandet er resultatet i 1879 9,9 prosent, og i 1900 6,8 prosent. For Nord-Norge er resultatet i 1879 17,8 prosent og i 1900 13,9 prosent. Differansen mellom landsdelene er 7,9 prosent i 1879 og 7,1 prosent i 1900, altså omtrent den samme.

oversiktelige og skulk vanskelig. I tillegg ble anledningen til barnarbeid innstrammet ved lovendringer.¹⁰⁰ Når foreldrene arbeidet ute, og ingen kunne se etter barna, ble de sendt til skolen. Det lave fraværet kan derfor like gjerne tolkes som et resultat av økt kontroll og endrede holdninger.

De to kommunene i nord som har den laveste fraværprosenten i 1879 er likevel Bardu og Målselv, med henholdsvis under en prosent og syv prosents fravær. (Se vedlegg nr.3). Dette var ikke fabrikkområder, likevel hadde de beskjedne fravær. Til sammenligning var snittet for Tromsø amt dette året hele 19 prosent. Hva var det som gjorde at disse kommunene skilte seg ut fra mesteparten av landdistriktene i amtet?

En forklaring kunne være at dette var jordbruksområder der det var lite å sette barna til i vintersesongen. Foreldrene syntes kanskje at de like godt kunne sende barna sine til skolen. Imidlertid var fraværet i andre jordbrukskommuner omtrent like høyt som langs kysten, så dette er neppe den beste forklaringen. Kanskje er det bedre å forklare det lave fraværet i Bardu og Målselv med at disse kommunene skilte seg kulturelt fra områdene omkring. Opprinnelig var det folk sørfra som kom dit og slo seg ned, etter initiativ fra myndighetene.¹⁰¹ Forskere mener det dreide seg om et forsøk på å integrere landsdelen i nasjonalstaten, og bruker benevnelsen myndighetsstyrt kolonisasjon.¹⁰²

Kulturen i Bardu og Målselv lå sannsynligvis fremdeles, mot slutten av 1800-tallet, nær den tankegang som fantes sør og østpå. Det at mange kom samtidig, og slo seg ned i nærheten av hverandre, motvirket nok tendensen til kulturell påvirkning fra andre i nord. Når skolen kom med sine verdier fra sør, lignet nok disse adskillig mer på bardu- og målselvbefolkningens kulturelle verdier, enn på verdiene til de som alltid hadde bodd nordpå. Noe som støtter dette, er at i disse to kommunene slo haugianismen røtter, og dette var sjeldent i nord.¹⁰³

Folk i Bardu og Målselv var neppe svært kritiske til staten. For det første kom de opprinnelig fra områder som var tett integrert, noe som gjorde at de trolig aksepterte myndighetenes autoritet. For det andre fikk kolonistene hjelp av myndighetene også etter at de hadde slått seg ned i nord. Dette gjaldt særlig i forholdet til reindriftssamene, som ofte kom i konflikt med de nye gårdbrukerne. Staten støttet kolonistene helhjertet i denne striden, noe som gav gårdbrukerne enda en grunn til oppslutning om myndighetene. Ved å etterkomme kolonistenes klager ble det samiske i landsdelen svekket, og dette var hensikten med myndighetenes politikk. De fastboende nordmennene var både avhengige av, og enige i denne politikken.¹⁰⁴ Når myndighetene gjennom skolen påvirket barna med sine verdier, reagerte ikke foreldrene i disse to kommunene med å holde dem hjemme. Slik

¹⁰¹Dette skjedde på slutten av 1700-tallet.

¹⁰³Aadnanes 1986: 32.

kan kulturbakgrunnen forklare hvorfor fraværet i Bardu og Måselv skilte seg fra de andre landkommunene i Tromsø amt.

Kapittel 4: Vestlandsk skoleglede og nordnorsk skoleskulk?

Det kvantitative kildematerialet

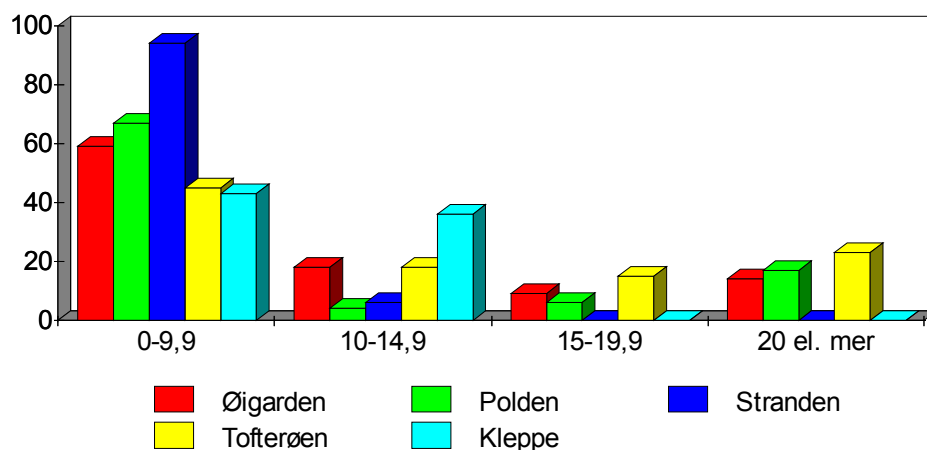
I landsdelsundersøkelsen slo jeg fast at fravær kan være en nyttig indikator for å finne ut hvordan oppslutningen om skolen var. I tillegg til å sammenligne fraværnivå mellom nord og vest, vil jeg se på utviklingen av fraværet i løpet av skoletiden ved den enkelte skole. Hensikten er å se om det virkelig var slik at arbeid i hjemmet førte til økt arbeidsbyrde og større fravær etterhvert som elevene ble eldre.

Det totale fraværet i Sund og Lindås

Med *totalt fravær* mener jeg summen av det gyldige og ugyldige fraværet.¹⁰⁵ I denne delen tar jeg for meg 110 elever ved fem vestlandsskoler. 22 av disse elevene er hentet fra Øygarden skole i Lindås, 18 er fra Pollen, 16 fra Stranda, 40 fra Tofterøy og 14 fra Kleppe krets i Sund kommune. (Se kart over skolekretsene på neste side). Øygarden krets ligger i dag i Austreim kommune, men tilhørte Lindås på 1800-tallet. Det var først i 1910 at Austreim og Fedje ble skilt ut som egne kommuner.

Siden tallet på barn ved hver skole er begrenset, og siden barnetallet varierer fra krets til krets, får få barn ofte stort utslag på de prosentvise resultatene. Jeg har likevel valgt å bruke prosent for i det hele tatt å kunne sammenligne skolene. Først undersøker jeg fraværet for elevenes første skoleår.

Figure 1: Størrelsen på det totale fraværet ved de ulike skolekretsene i Sund og Lindås det første skoleåret

¹⁰⁵ Det totale fraværet er en av to fraværskategorier i undersøkelsen, den andre er *ugyldig fravær*.

x = fravær i prosent, y = andelen av barn ved hver skole som havner i hver av fraværsgruppene
 Kilde: Skoleprotokoller

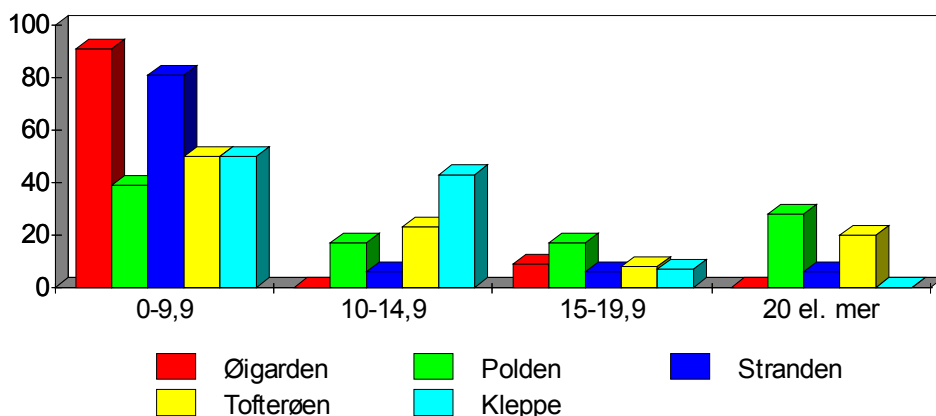
Jeg har delt inn fraværet i ulike intervaller, fordi det naturlig grupperer seg slik i disse skolekretsene. Fravær opp til ti prosent regnes som lavt, mellom ti og 15 som moderat, mellom 15 og 20 som høyt, og over 20 prosent som meget høyt. Det viser seg at flertallet av elevene i Øygarden, Pollen og Stranda har et fravær på null til ti prosent, det vil si at de har lavt fravær. I tillegg viser det seg at majoriteten av elevene i de resterende kretsene, Tofterøy og Kleppe, har 15 prosent fravær eller mindre. Dette betyr at *flertallet* av elevene i de fem skolekretsene har lavt til moderat fravær, noe som stemmer bra overens med hypotesen om oppslutning på Vestlandet.

Likevel er det også en del elever som har høyere fravær. Særlig mange av dem er det på Tofterøy, hvor 15 av elevene har høyt til meget høyt fravær. Disse utgjør omtrent 38 prosent av elevene i kretsen, en betydelig andel. Alle kretsene har imidlertid elever med høyt fravær, bortsett fra Stranda. I denne kretsen har samtlige elever moderat til lavt fravær det første året. Bildet av vestlandsskolene som kretser med lavt fravær modifieres derfor .

Likevel har 100 prosent av elevene i Stranda lavt til moderat fravær. Det har også 63, 77, 78 og 79 prosent av elevene i henholdsvis Tofterøy, Øygarden, Pollen og Kleppe kretser. Det betyr at skolefraværet er innenfor det man må regne med som følge av gyldige grunner, for flertallet av elevene. (Se avsnittet om ugyldig fravær for definisjon). Selv om det er forskjeller fra skole til skole, er altså fraværet stort sett rimelig lavt.

Det *siste* skoleåret har elevene såpass få skoledager at noen få dagers fravær utgjør svært mange prosent. Jeg har derfor valgt å bruke fraværet fra det nest siste året, ettersom elevene da har like mange skoledager som tidligere. Ved å sammenligne fraværet fra det første skoleåret med det fra det nest siste, kan jeg se om fraværet blir høyere eller lavere for de fleste barna.

Figure 2: Størrelsen på det totale fraværet i de ulike skolekretsene i Sund og Lindås det nest siste året

x = fravær i prosent, y = andelen av barn ved hver skole som havner i hver av fraværsgruppene

Kilde: Skoleprotokoller

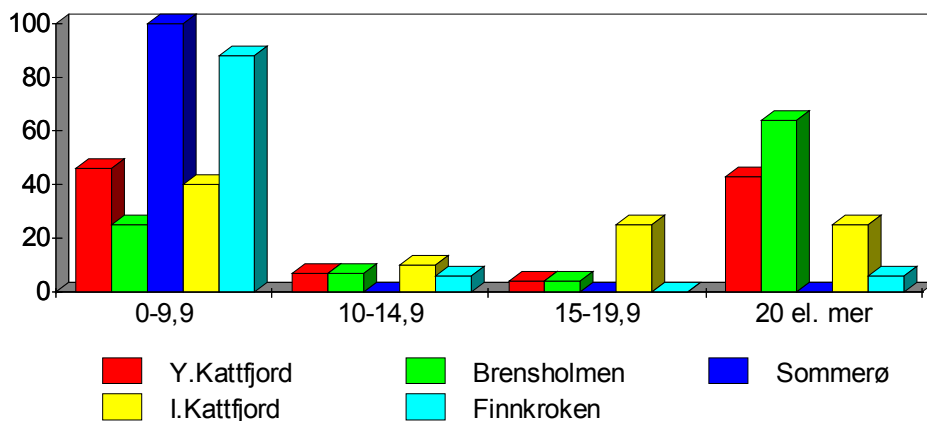
Fortsatt havner et flertall av elevene i Øygarden og Stranda i kategorien for lavt fravær, mens majoriteten av elevene i Pollen, Kleppe og Tofterøy har moderat til lavt fravær, 15 prosent eller mindre. Andelen av elever med lavt til moderat fravær har sunket noe på Stranda, men det er likevel fortsatt 88 prosent som har under 15 prosent fravær. I Pollen er endringen større. Det første året hadde 14 av 18 elever lavt til moderat fravær, mens det nest siste året var antallet redusert til ti av 18. På Tofterøy og i Øygarden og Kleppe har det skjedd en økning i antall elever i de to laveste fraværsgroppene, til henholdsvis 73, 91 og 93 prosent. Det er imidlertid fortsatt slik at det lave utvalget ved hver skole gjør at få elever får mye å si for de prosentvise utslagene. Forandringen i Pollen mellom første og nest siste skoleår er på omtrent 22 prosent, enda det bare dreier seg om fire elever. Tallet på elever viser altså at utviklingen ikke var så dramatisk som prosentene tyder på. Det viktigste er at man merker seg at fraværet er relativt lavt og stabilt.

Sammenligningen av fraværet mellom første og nest siste skoleår viser at det er små forandringer både for groppene med høyt og lavt fravær. Selv om barna var større, er det ikke noe som tyder på at arbeid førte til at de ble stadig mer borte fra skolen. Dette stemmer med hypotesen.

Det totale fraværet i Hillesøy og Tromsøysund

Jeg undersøkte materialet fra Nord-Norge på samme måte som det fra Vestlandet. Antall elever er omtrent det samme, og det er også her fem skolekretser med i undersøkelsen. 28 av elevene kommer fra Ytre Kattfjord, 28 fra Brensholmen, åtte fra Sommarøy, 21 fra Indre Kattfjord og 16 fra Finnkroken skolekrets. (Se kart over skolekretsene neste side). Når jeg så nærmere på fraværet det første året, fikk jeg disse resultatene:

Figure 3: Størrelsen på det totale fraværet det første året i Hillesøy og Tromsøysund

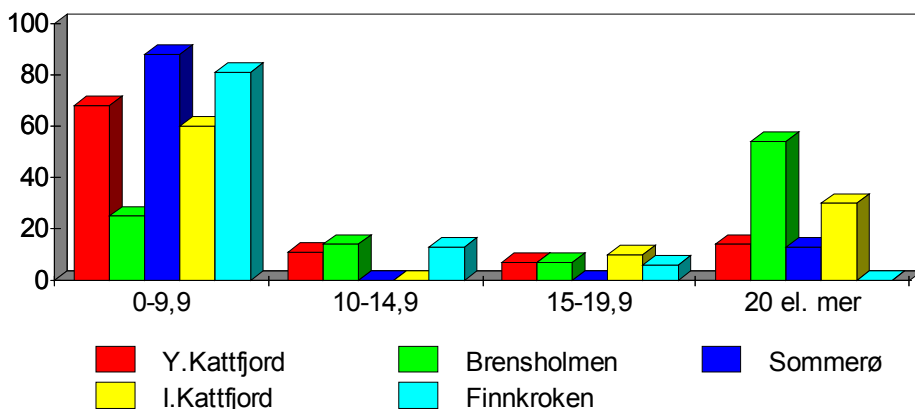

x = fravær i prosent, y = andelen av barn ved hver skole som havner i hver av fraværskategoriene
Kilde: Skoleprotokoller

Flertallet av elevene på Sommarøy og i Finnkroken har null til ti prosent fravær det første året. Alle elevene i Sommarøy krets og 88 prosent av elevene fra Finnkroken havner i den laveste kategorien. Disse resultatene er bedre enn for noen av vestlandskretsene. I Ytre og Indre Kattfjord er det omtrent halvparten av elevene som har fra null til 15 prosent fravær, det vil si moderat fravær, men det er også en del som har meget høyt fravær. Minst halvparten av elevene ved hver av vestlandsskolene hadde lavt til moderat fravær, og ikke så stor andel elever med høyt fravær. Dermed kommer Ytre og Indre Kattfjord noe dårligere ut det første året enn skolene i Sund og Lindås. Det er likevel bare på Brensholmen at *flertallet* av elevene har høyere enn moderat fravær. Her har de til gjengjeld meget høyt fravær. Hele 64 prosent av elevene har mer enn 20 prosent fravær, det vil si 18 av 28 stykker. Dette er et høyt fraværslivå, og mange av elevene på Brensholmen har nesten 100 prosent fravær.¹⁰⁶

Det er bare ni prosent av elevene i Nord-Norge som har høyt fravær det første året, men til gjengjeld har hele 39 prosent meget høyt fravær. Til sammenligning har åtte prosent av vestlandselevne høyt fravær, mens 14 prosent har meget høyt fravær. Det viser at selv om det er omtrent like mange elever som har 15 til 20 prosent fravær, er det i nord mange flere elever som har over 20 prosent fravær. Dette stemmer bra overens med inntrykket fra landsdelsundersøkelsen. Hvordan utviklet så fraværet seg mellom første og nest siste skoleår? Endret det seg like mye for alle, eller var det forskjeller?

Figure 4: Størrelsen på det totale fraværet i Hillesøy og Tromsøysund det nest siste året

x = fravær i prosent, y = andelen av barn ved hver skole som havner i hver av fraværsgroppene
Kilde: Skoleprotokoller

Fortsatt kommer Sommarøy og Finnkroken godt ut når det gjelder lave fraværresultat. Over 80 prosent har null til ti prosent fravær på Sommarøy, mens det i Finnkroken er et flertall av elevene som har null prosent fravær. Finnkroken står dermed for det beste enkeltresultatet i undersøkelsen, uansett landsdel.

Det har skjedd en endring i løpet av skoletiden i Ytre Kattfjord, der fraværet er redusert. Dermed har flere elever fått moderat til lavt fravær, andelen er økt fra 53 til 79 prosent. Også i Indre Kattfjord og på Brensholmen har elevene lavere fravær enn første året. Her er forandringen likevel mindre, det lave og moderate fraværet øker fra 50 til 60 prosent i Indre Kattfjord og fra 32 til 39 prosent i Brensholmen.¹⁰⁷ Fortsatt er det en god del elever som har høyt til meget høyt fravær, men det har likevel skjedd en reduksjon siden det første skoleåret. Høyest ligger fortsatt Brensholmen, der til sammen 61 prosent av elevene har høyt til meget høyt fravær. Lavest ligger Finnkroken, som bare har en elev med høyt fravær.

Mine resultater er ikke sterkt påvirket av tilfeldige forhold ett bestemt år, siden jeg følger elever fra en rekke ulike årskull samtidig. For eksempel vil en storm ett år bare ramme noen få førsteårselever i undersøkelsen. Dette ville vært annerledes om jeg bare hadde tatt elever fra ett bestemt årskull. Det mest påfallende i undersøkelsen er at det har skjedd en reduksjon i det høye fraværet ved alle skolene. Dette er med på å støtte hypotesen om at barn *ikke* forsømte skolen i økende grad for å hjelpe til hjemme. Kanskje var det heller slik at fraværet skyldtes motstand mot skolens innhold. Denne motstanden kunne enten holde seg like sterk hele skoletiden igjennom, eller, som her, avta etterhvert. Resultatene kan imidlertid også ha andre grunner enn en bevisst motstand mot skolen. Kanskje kviet foreldre seg for å sende små barn på skolen når det var dårlig vær og vanskelig fremkommelighet, mens de var strengere med å sende de større iver i all slags vær. Dette vil kunne føre til at barna får større fravær i første enn i siste klasse.

¹⁰⁷Prosentene står stadig for den andel av elevene som har 15 prosent fravær eller mindre, det vil si elever med lavt og moderat fravær.

Det var ikke bare de barna som hadde høyest fravær som fikk lavere fravær med årene. Regner man sammen de som hadde samme og lavere fravær det nest siste året, viser det seg at det gjelder flertallet av elevene i alle kretsene: 64, 71, 76, 62 og 69 prosent, for Ytre Kattfjord, Brensholmen, Sommarøy, Indre Kattfjord og Finnkroken, i den rekkefølgen. Sammenligner man disse resultatene med de fra Vestlandet, viser det seg at det faktisk er flere elever i Nord-Norge som har lavere eller samme fravær som det første året enn det er blant elevene i Sund og Lindås. Resultatene for Vestlandet sier at 68, 50, 25, 48 og 57 prosent har lavere eller samme fravær det nest siste året. Dette er resultater fra Øygarden, Pollen, Stranda, Tofterøy og Kleppe, i den rekkefølgen. Dette viser at en stor andel av barna i nord faktisk fulgte den undervisningen som ble gitt, og at motstand ikke var noe som gjaldt for alle husholdene. Det går ikke an å snakke om entydige tendenser verken i nord eller vest.

Ugyldig fravær i vest og nord

Gyldig fravær var fravær der eleven hadde tillatelse fra skolen, smittsom sykdom eller mangel på sko og klær. Også uvær ble regnet som gyldig fraværsgrunn.¹⁰⁸ Annet fravær ble regnet som ugyldig. Det varierer hvor mye dagbøkene sier om hva som ble regnet som gyldig og ugyldig fravær av den enkelte lærer. Forskjeller finnes, både mellom skolene og mellom landsdelene. I Sund og Lindås er det få anmerkninger om grunnene til fraværet, så det er umulig å si hva som førte til de spesifikke tilfellene. I hillesøydagbøkene er det adskillig flere kommentarer om hva som førte til fravær.

Andelen ugyldig fravær vil avhenge noe av lærerens strenghet eller forståelse for barnas situasjon.¹⁰⁹ En streng lærer ville kunne sette spørsmålstegn ved de anførte fraværsgrunnene, mens en mer forståelsesfull kanskje aksepterte forklaringene slik de ble satt frem. Hos den første læreren ville da trolig mengden av ugyldig fravær som ble ført i protokollen bli større enn hos den andre, selv om fraværsgrunnene i utgangspunktet var de samme. Selv om det kan være vanskelig å sammenligne ugyldig fravær fra sted til sted, vil jeg likevel undersøke om dette fraværet er svært høyt noe sted. Det vil kunne si noe om strid mellom skole og bygd. Ved å undersøke det ugyldige fraværet for de fem skolekretsene på Vestlandet, fant jeg disse snittverdiene:

Table 3: Det ugyldige fraværet i vest og nord for alle årene til sammen. Snittverdier for hver skolekrets

¹⁰⁹*En forståelsesfull lærer* betyr i denne sammenhengen en lærer som var lydhør overfor lokalbefolkningen, og som ikke la så sterk vekt på storsamfunnets krav. *En streng lærer* var en lærer som fulgte myndighetenes krav til hva som var gyldig og ugyldig fravær, og som i liten grad føyde seg etter det lokalbefolkningen måtte mene.

Kretser i vest	Snitt i prosent	Kretser i nord	Snitt i prosent
Øigarden	3,7	Ytre Kattfjord	6,4
Polden	Mangler	Brensholmen	Mangler
Stranden	1	Sommerø	Mangler
Tofterøen	4,1	Indre Kattfjord	8,3
Kleppe	3,4	Finnkroken	2,5

Resultatene for Ytre Kattfjord er mer usikre enn de andre. Grunnen er at det ugyldige fraværet i denne kretsen bare ble ført de siste skoleårene. For Pollen, Sommarøy og Brensholmen er ugyldig og gyldig fravær ført i ett. Det er derfor umulig å si noe om størrelsen på det ugyldige fraværet.

Kilde: Skoleprotokoller.

Snittverdiene varierer fra en til omtrent fire prosent mellom de fire kretsene på Vestlandet. Dette er ikke høyt. Sammenligner man med Nord-Norge, viser det seg at snittverdiene for hver skole varierer mellom to og åtte prosent. Det ugyldige fraværet i nord ligger altså noe høyere enn på Vestlandet, men forskjellen er ikke dramatisk. Ser man på enkeltresultater viser det seg at det ugyldige fraværet er svært ulikt fra elev til elev. I Tofterøy krets finnes den vestlandseleven som har det høyeste enkeltresultatet, hele 19 prosent av fraværet var ugyldig.¹¹⁰ I nord er det Indre Kattfjord som er representert med det høyeste enkeltresultatet. En av elevene hadde hele 28 prosent ugyldig fravær. I alle kretser finnes det imidlertid barn helt uten ugyldig fravær, både i nord og vest.

Etter å ha gått igjennom fraværsprotokollene fra Hillesøy har jeg oppdaget at en del fravær som skulle vært ført under "ugyldig", er blitt ført som gyldig fravær. Det kan være med på å forklare hvorfor det er såpass liten forskjell på det ugyldige fraværet i vest og nord. Siden tallmaterialet ikke er pålitelig, vil jeg ikke trekke noen konklusjoner fra det ugyldige fraværet.

Et kvalitativt aspekt - elevenes karakterer

Selv om det hersket motsetninger mellom skole og bygd, er det ikke sikkert det kom til uttrykk i høyt fravær hos elevene. Kanskje var det streng oppfølging av mistenkelig fravær med bøter til eleven, noe som kunne bidra til at foreldrene i større grad utnyttet barnas arbeidskraft i den tiden de hadde skolefri, i stedet for å holde dem hjemme. I så fall kunne man forvente at elevene med stigende alder ville få stadig mindre tid til skolearbeid og lekser, og dermed dårligere karakterer. Jeg undersøker om dette holder stikk for elevene i Sund og Lindås.

Elevene mottok undervisning i følgende fag: bibelhistorie, katekisme, forklaring, utvalgte stykker av leseboken, staving, lesing, sang, skriving, rettskriving og

regning.¹¹¹ Hele karakterskalaen fra en til seks var i bruk, med førstnevnte som beste karakter. Det er stor forskjell på elevenes resultater dem imellom, og fra et år til et annet for hver elev. Ved å sammenligne resultatene for det første og siste året, ser man om karakterutviklingen er i tråd med hypotesen om de to vestlandskommunene som områder med oppslutning om skolen.

Table 4: En oversikt over karakterutviklingen mellom det første og siste

skoleåret i vest

Kretser	Øigarden		Polden		Stranden		Tofterøen		Kleppe		Alle	
Forbedrede karakterer	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%
Alle, ev. unntatt 1-2	16	73	12	67	14	88	35	88	13	93	90	82
Over halvparten	4	18	4	22	1	6	2	5	0	0	11	10
Halvparten el. færre	2	9	2	12	1	6	3	8	0	0	8	8
Ingen forbedret	0	0	0	0	0	0	0	0	1	7	1	1

Venstre kolonne viser hvor mange av elevenes karakterer som ble forbedret. Prosentene angir hvor stor andel av elevene som bedret alle, eller noen av sine karakterer, ved hver skole.

Kilde: Skoleprotokoller.

Det viser seg at dersom man legger sammen resultatene for alle skolene, forbedrer 82 prosent av elevene alle, eller nesten alle, karakterene i løpet av skoletiden. Det betyr at hver elev har forbedret minst åtte av ti karakterer, noe som må ha krevd god innsats på skolen. På Tofterøy er det endatil 29 av 40 elever som forbedrer *alle* sine karakterer, det vil si 73 prosent, mens det bare er fem elever som ikke gjør åtte av ti karakterer bedre. Når det gjelder alle skolekretsene til sammen er det bare omtrent ni prosent av elevene som ikke forbedrer mer enn halvparten av sine karakterer, noe som er med på å forsterke inntrykket av at det skjer en styrking av karakternivået mellom første og siste skoleår.

Jeg sammenlignet så vestlandsresultatene med de nordnorske:

Table 5: En oversikt over karakterutviklingen mellom det første og siste

skoleåret i nord

¹¹¹Alle elevene i undersøkelsen fikk undervisning og karakterer i disse fagene, men i Finnkroken brukte man en annerledes protokoll. Dette fører til at visse fag er slått sammen under en karakter, mens det i de øvrige skolene ble gitt separate karakterer. Bruken av ulike protokoller har imidlertid neppe noe å si for granskingen av karakterutviklingen mellom det første og det siste året.

Kretser	Ytre Kattfjord		Brensholmen		Sommerø		Indre Kattfjord		Finnkroken		Alle	
Forbedrede karakterer	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%	Antall barn	%
Alle, ev. unntatt 1-2	13	46	17	61	5	63	8	40	2	13	45	45
Over halvparten	2	7	5	18	2	25	7	35	12	75	28	28
Halvparten el. færre	11	40	6	22	1	13	5	25	2	13	25	25
Ingen forbedret	2	7	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2

Venstre kolonne viser hvor mange av elevenes karakterer som ble forbedret. Prosentene angir hvor stor andel av elevene som bedret alle, eller noen av sine karakterer, ved hver skole.

Kilde: Skoleprotokoller.

Når det gjelder de nordnorske skolene er det 45 prosent av elevene som enten forbedrer alle karakterene, eller minst åtte av ti. Dette er vel halvparten så mange som på Vestlandet, så det er en tydelig forskjell når det gjelder karakterutviklingen. Likevel er resultatet rimelig bra. Siden fraværet var så høyt for mange elever, hadde jeg ikke forventet at nesten halvparten av elevene i Nord-Norge skulle forbedre karakterene sine så mye.¹¹²

Mens det bare var ni prosent av elevene i vest som *ikke* forbedret mer enn halvparten av karakterene sine, er det hele 27 prosent av elevene i nord. Det vil si at det er tre ganger så mange elever i nord som ikke klarer å forbedre mer enn halvparten av karakterene sine. I tillegg har en av ti elever i de nordnorske skolekretsene bare forbedret null til to karakterer. Dårlig karakterutvikling er altså typisk for *en gruppe* av elevene i nord, ikke for alle. Sett under ett er det en reell forskjell på karakterutviklingen mellom de nordnorske og de vestnorske kommunene.

Konklusjonen må bli at det heller ikke på bakgrunn av karakterene er grunn til å tro at vestlandselevne brukte all sin tid utenfor skolen til arbeid i hjemmet.¹¹³ Siden resultatene var så gode, er det lite sannsynlig at arbeidet gikk sterkt utover lekselesningen og oppmerksomheten på skolen. Den gode karakterutviklingen tyder dessuten på at det ikke var negative holdninger til skolen i hjemmene. Slike holdninger ville fort blitt ført videre til barna, og barna ville antagelig sett på skole og karakterer som lite viktige, og forsømt dem. Det var altså neppe noen som hindret vestlandsbarna i å legge flid i skolearbeidet, verken med arbeidsbyrder eller negative holdninger.

I Nord-Norge var det en relativt stor andel av elevene som forbedret karakterene sine fra første til siste klasse, selv om karakterforbedringen var mindre enn i Sund og Lindås. Til tross for at mange elever forbedret over halvparten av karakterene, var det også en del som nesten ikke viste progresjon. Dette kan skyldes ulik

¹¹³Konklusjonen må imidlertid sees i forhold til at en sammenligning mellom første og siste skoleår er en relativt lite fintfølede statistisk metode. Det kan derfor være tendenser i materialet som ikke kommer frem ved en slik undersøkelse.

karactersettingspraksis i de to landsdelene, eller at barna arbeidet så mye utenfor skolen at de ikke hadde krefter til overs til skolen. Vel så sannsynlig er det likevel at barna møtte negative holdninger til skolen hjemme, og derfor ikke anstrengte seg med skolearbeidet. Både negative holdninger, arbeid og sykdom førte dessuten til fravær, og høyt fravær gjorde at barna fikk mindre skolekunnskap, som igjen fikk betydning for karakterene.

Lokale forhold i vest

I Sund hadde Pollen og Tofterøy barn med over 20 prosent fravær det første året, og det var også disse to kretsene som skilte seg ut det nest siste året. Forklaringen på det høye fraværet i Tofterøy er antagelig at denne kretsen lå lengst ut mot havet, med en hard og vanskelig skolevei. Barna på Viksøy hadde ikke egen skole, og måtte over til Tofterøy i all slags vær. Karakterene tyder likevel på at man sluttet opp om skolen i denne kretsen. Hele 73 prosent av barna forbedret alle karakterene sine mellom første og siste skoleår.

Når det gjelder Pollen, var det også her elever med meget høyt fravær. Jeg har ikke undersøkt skolekretsen nærmere, så det følgende får stå som en hypotese for videre forskning. En gruppe haugianere bodde i nærheten av Pollen skolekrets, og det er sannsynlig at fraværet kan ha kommet av haugianismen.¹¹⁴ Haugianerne var blant dem som sterkest mislikte det nye innholdet i skolen, og ble forarget over at det var eventyr og naturkunnskap i den nye leseboken til P.A. Jensen.¹¹⁵ De mente at barna skulle lese religiøse tekster, slik de gjorde før.¹¹⁶ Haugianernes alvorlige kristendomssyn gav dem grunn til å motsette seg skolens påvirkning. De sluttet derfor opp om etableringen av en evangelisk luthersk frikirke i Sund i 1914.¹¹⁷ Dette trossamfunnet ble startet på Østlandet i 1870, som en reaksjon på innføringen av verdslig innhold i skolen.¹¹⁸ Haugianerne i Sund startet senere sin egen skole, på grunn av "(...) skepsisen mot den opplæringa borna fekk i den offentlege skulen".¹¹⁹ Det at kirken på begynnelsen av 1900-tallet fikk oppslutning i Sund, tyder på at misnøye med skolen kan ha vært en aktuell problemstilling blant haugianerne også på 1800-tallet. Kleppe krets ligger imidlertid også i et haugianerområde, og her var det lavt fravær. Det er derfor nødvendig med mer forskning for å avgjøre om fraværet i Pollen skyldtes haugianisme.

Fraværet i Øygarden krets er påfallende lavt, tatt i betraktning at den lå langt ute i havet. Været burde ha hindret skoletransporten minst like ofte som i Tofterøy. Likevel hadde hele 90 prosent av elevene lavt fravær det nest siste året. Dette på tross av at barna

¹¹⁵Stuvøy 1984: 8.

¹¹⁷Morland, i samtale 8.oktober 1995. Stuvøy 1984: 11.

¹¹⁹Morland 1986: 96.

fra Krossøy, Rongevær, Langøy og Sævrøy hver skoletur måtte transporteres over til den øya der det ble holdt skole. En forklaring på at det tross dette var godt oppmøte på skolen, var at skolen ble flyttet rundt mellom øyene. Det var altså ikke alltid de samme som måtte transportere barna langt. Et visst samarbeid om skoleordningen i kretsen bidro altså til å holde fraværet nede. Likevel er det påfallende at oppmøtet var så godt, beliggenheten tatt i betraktning. Det lave fraværet tyder på at det må ha vært oppslutning om skolen i denne kretsen.

Lokale forhold i nord

Når det gjaldt kommunene i nord, var fraværet særlig lavt i Finnkroken. Denne kretsen lå relativt godt beskyttet til inne i en fjord, slik at uvær sjelden hindret skoletransporten. Det var imidlertid andre kretser som lå like lunt til, uten at det hjalp mot det høye fraværet. Når fraværet i Finnkroken var så lavt, var det sannsynligvis noe ved kulturen som disponerte for dette. Finnkroken ble senere et senter for ungdomslag, og slike bevegelser var sjeldne i nord, men vanlige i vest. Dette tyder på at kulturen i Finnkroken var annerledes. I Finnkroken var det dessuten god oppslutning om statskirken, blant annet bygde allmuen senere sitt eget kapell. Siden befolkningen var positiv til statskirken, trengte den ikke holde barna borte fra skolens religionformidling.

Heller ikke i Hillesøy later beliggenhet og klima til å ha sterk forklaringskraft for fraværet. Mens Sommarøy lå i havgapet, lå Kattfjord mer beskyttet til. Likevel var det adskillig mindre fravær på Sommarøy enn i Kattfjord. Bare på Brensholmen fantes kombinasjonen av havvendt beliggenhet og høyt fravær. Det er sannsynlig at uvær ofte førte til at barna i denne kretsen var hjemme fra skolen.

Oppslutningen om skolen på Sommarøy kan trolig forklares med at dette var en baptistskole. Tilbudet om opplæring i "den rette tro" kan ha gjort at foreldrene sendte barna på skolen. Dette støttes av at fraværet i denne kretsen var lavere enn ellers i Hillesøy. Foreldre som tilhørte andre trosretninger, som læstadianismen, måtte derimot sende barna sine til den offentlige skolen. Denne skolen var preget av statskirkens syn, og det kan ha bidratt til at mange holdt barna hjemme så ofte de kunne. Den største gruppen læstadianere, og et av de største fraværene i kommunen, fantes på samme sted, i Kattfjorden.¹²⁰ Det tyder på at uenighet om tro er en relevant forklaring på fravær.

Mange læstadianere var dessuten samer. Når skolen påvirket barna for å gi dem en norsk nasjonal identitet og norsk språk, førte det til at deres samiske identitet ble undergravd. Det sterke fornorskingspresset samene ble utsatt for, kan være med på å forklare den motstanden mot skolen som oppstod i områder med sterke samiske innslag i

befolkningen.¹²¹ Etnisitet, lokale trosretninger og vær er faktorer som må tas i betraktning, men det finnes også andre mulige forklaringer på at fraværet varierte.

¹²¹Aadnanes 1986: 16.

Kapittel 5: Bak tallene. Det kvalitative materialet

Noen hypoteser om skolestyrene

Karakterprotokollene og skoledagbøkene er ikke det eneste kildematerialet, det finnes også protokoller fra skolestyrene. Disse protokollene kan gi innsikt i lokalbefolkningens holdninger til skolen, siden skolestyret var den instans som behandlet problemer mellom allmue og skole.¹²² Skolestyret spilte en nøkkelrolle i forholdet mellom høyere skolemyndigheter og lokalbefolkningen, blant annet fordi det var deres sak å stå for forandringer av skolen og å håndtere misnøyen som kunne oppstå.

For å finne ut mer om oppslutningen om skolen kan det være fruktbart å se nærmere på forholdet mellom skolestyret og kommunestyret. Hersket det harde motsetninger mellom disse to? Man kan anta at når det gjaldt økonomiske konflikter, støttet lokalbefolkningen kommunestyret i ønsket om å begrense utgiftene til skoledriften. Skolestyret på sin side ville gjerne ha en så god skole som mulig, og var mindre opptatt av økonomiske spørsmål. *Var det slik at skolestyret handlet som en forlengelse av de sentrale skolemyndigheter, ved å forsøke å få igjennom de vedtatte lover og reformer for enhver pris, eller var skolestyret et fleksibelt organ i nærmiljøet?*

Med utgangspunkt i skolestyrets møtebøker undersøker jeg om det var konflikt eller samarbeid som preget forholdene i Sund og Hillesøy. Mange konflikter kan ha ført til motsetninger mellom skolestyret og lokalbefolkningen, og dermed til manglende oppslutning om skolen. Det kvantitative materialet i Sund tydet på god oppslutning om skolen. Det er likevel mulig at fraværet var lavt på grunn av streng kontroll, og ikke på grunn av positive holdninger til skolen. Undersøkelsen av skolestyrets protokoller vil vise om oppslutningen var reell eller bare tilsynelatende. Jeg setter frem en hypotese om at skolestyrets fleksibilitet bidro til oppslutning i Sund, og at det i egenskap av å være et lokalt organ for kommunen fremmet samarbeid og positive holdninger hos lokalbefolkning og kommunestyre. Jeg vil så prøve denne hypotesen gjennom bruk av kontrafaktisk metode.

I Hillesøy var det stort fravær og andre tegn på avvisning av skolen. Jeg antar at skolestyret her var en forlenget arm for de sentrale skolemyndigheter, og at konflikten mellom skolestyre og kommunestyre var flere og hardere enn i Sund. Videre antar jeg at skolestyret presset på for å få igjennom endringer som amtskolestyret la frem, mot befolkningens vilje. Et stadig press for å sette iverk nye lover og skoleutvidelser ville nettopp føre til at skolestyret ikke ble oppfattet som et fleksibelt organ i nærmiljøet, men heller en tro tjener for myndighetene. Den naturlige reaksjonsmåten til et slikt skolestyre var antagelig en utstrakt og hyppig bruk av bøter for å få fraværet ned. Bøtelegging

skjerpet i neste omgang motstanden i befolkningen.

Selvfølgelig er det også nødvendig å se på de sakene der skolen og lokalbefolkningen hadde direkte med hverandre å gjøre. Hvordan forholdt foreldrene seg til innkjøp av nytt skolemateriell og andre utgifter til barnas skolegang? Betalte de villig, eller måtte skolestyret til med tvang? Befolkningens reaksjoner på bygging av nye skolehus, utvidelse av skoletiden og lengre skolevei vil også kunne si en del om forholdet mellom skole og allmue. Dessuten vil jeg se etter indikasjoner på om folk interesserte seg for skolen og dens innhold. Tilslutt kan forholdet mellom allmuen og lærerne si en del om skolens stilling i kommunen.

Skolestyret - myndighetenes eller folkets røst? Del I: Sund

Skolestyret og kommunestyret

I Sund bestod skolestyret av menn fra kommunen, med presten som formann og en lærer som nestformann i store deler av perioden mellom 1882 og 1900. 16.februar 1883 holdt skolestyret møte, og det ble lest opp en klage fra lærer Telle.¹²³ Han mente at skolelokalet i Pollen var utilstrekkelig, og det ble bevilget 2200 kroner til bygging av skolehus.¹²⁴ I notatene fra neste skolestyremøte går det frem at kommunestyret ikke ville være med på at en skolebygning skulle reises. I stedet måtte skolestyret leie et annet hus.¹²⁵

Kommunestyret satt med den bevilgende myndighet, og var trolig opptatt av å slippe å betale for et nytt skolehus. Er dette en typisk konflikt mellom bygdens valgte representanter på den ene siden og skolestyret med embetsmannen og presten Eckhoff i spissen på den andre?¹²⁶ Prøvde den ene parten å spare penger for kommunens innbyggere, mens den andre var opptatt av å fremme skolen på oppdrag av sentrale myndigheter?

For å svare på det, må jeg undersøke om det som skjedde var typisk for forholdet mellom de to styringsorganene i Sund. Et nytt forslag om bygging av skolehus ble fremsatt i skolestyret i 1884, denne gang i Glesnes og på Kausland. Man forutsatte at disse ville koste det samme som et man tidligere har bygd, omtrent 2500 kroner.¹²⁷ Denne gangen står det ingenting om protester fra kommunestyret i protokollen, enda husene var dyrere enn det de avviste for Pollen. I 1892 ble det dessuten vedtatt å bygge skolehus i Pollen og Telavåg, og et annet ble bygd på Tofterøy i 1893-1894, alt uten at kommunestyret protesterte og sendte tilbake sakene.¹²⁸ Det er altså ingenting her som tyder

¹²³Møteboken oppgir ikke fornavnet til denne læreren.

¹²⁵Møtebok, 22.aug.1883.

¹²⁷Møtebok, 11.nov. 1884.

på at kommunestyret konsekvent avviste skolestyrets vedtak av økonomiske grunner. Det stemmer dårlig overens med at det skulle være en sterk motsetning mellom disse to.

Et annet eksempel som støtter konklusjonen ovenfor, er saken om nytt skolehus på Stranda. Skolestyret gikk i dette tilfellet inn for en løsning som ikke var den aller billigste, medlemmene var enige om at skolehuset skulle inneholde både lærerbolig og sløydlokale.¹²⁹ Imidlertid ble forslaget "(...) tilbagesendt af Herredsstyrelsen til fornyet Behandling".¹³⁰ Kommunestyret godtok altså ikke de ekstra utgiftene, og skolestyret måtte behandle saken en gang til. Men nå tok innbyggerne på Stranda et initiativ for sitt nye skolehus: "Der forelagdes Subskriptionsindbydelse fra Strandens Opsiddere paa Kr. 371,- for saaledes at give Bidrag fra Kredsen til Lærerbolig med Sløydkjelder".¹³¹ Denne saken viser ikke noen motsetning mellom lokalbefolkningen og kommunestyret på den ene side og skolestyret på den andre. Tvert imot, her var det skolestyret og lokalbefolkningen som allierte seg mot kommunestyret for å oppnå noe som begge tydelig anså å være et gode, et fint skolehus med sløydlokale og lærerbolig.

Det finnes flere eksempler på at skolestyret gikk inn for løsninger som ikke var så rimelige som mulig, som i saken om skolehus på Tofterøy der man bygde huset med "svale".¹³² Protokollen viser ingen innvendinger fra kommunestyret. Det er altså ikke noe i kildene som gir grunnlag for å mene at kommunestyret målbar en motstand fra lokalbefolkningen ved konsekvent å protestere mot alle store utlegg til skolen. Eksempelet fra Stranda tyder heller ikke akkurat på noen motstand mot skolen fra befolkningens side. Folk ville aldri samlet sammen en så stor sum for å få lærerbolig og sløydsal dersom de ikke mente at det var attraktivt å ha et slikt skolehus. Dersom det hersket likegyldighet med eller motstand mot skolen på Stranda, ville folk heller nøyde seg med et skolehus av enkleste slag, uten å foreta seg noe.

Skolestyret og amtskolestyret (stiftsdireksjonen)¹³³

Siden det ikke var noen tydelig motsetning mellom kommunestyret og skolestyret i Sund, kan det være interessant å undersøke hvordan forholdet mellom skolestyret og dets overordnede myndighet amtskolestyret var. En av oppgavene til amtskolestyret var å forvalte midler som skulle dekke utgifter til bygging av skolehus, lærerlønn og utstyr til skolene.¹³⁴ Det er også tydelig at amtskolestyret fungerte som en pådriver for å få igjennom sentrale vedtak overfor lokale skolestyrer, og at de påvirket skolestyret når det skulle

¹²⁹Møtebok, 11.mai 1898.

¹³¹Møtebok, 18.jan. 1899.

¹³³Stiftsdireksjonen endret som nevnt navn til amtskolestyret i 1889.

bestemme utvidelser av skoletiden og endringer av kretsdelingen.¹³⁵

Stiftsdireksjonen sendte i 1871 et brev til skolestyret i Sund for å kontrollere at lærerne i kommunen hadde det utstyr som loven krevde at de skulle ha.¹³⁶ Det viste seg at noen av lærerne manglet "(...) brukbare Jødelandskart, (...) (kart over) den østlige Halvkugle (...) Europakart (...) (og) Amtskart".¹³⁷ Skolestyret besluttet å skaffe disse, samt noen bibelske bilder og et tellurium, og skrev tilbake til stiftsdireksjonen at lærerne nå hadde det utstyr som loven krevde.¹³⁸

Det er flere ting som er verdt å merke seg når det gjelder denne saken. For det første passet stiftsdireksjonen på at lover og regler ble fulgt, og den ventet tydelig et raskt svar fra kommunen. For det andre hadde lærerne i Sund det meste, slik at det bare trengtes noen kart for at de skulle ha det utstyret loven krevde. Det tyder på at skolesituasjonen var god i Sund. Her kan det likevel innvendes at loven ikke krevde svært mye utstyr, slik at det ikke var så vanskelig å oppfylle kravene. Imidlertid skaffet skolestyret også et tellurium, noe som var en sjeldenhet i skolen langt senere.¹³⁹ Dette er med på å bidra til et inntrykk av skolene i Sund som rimelig velutstyrte, tross uveisom beliggenhet og relativt få barn i hver skolekrets.

Stiftsdireksjonen var ansvarlig for å bevilge tilskudd til en del av skolestyrets oppgaver, noe som var med på å lette kommunens økonomi når det gjaldt driften av skolene. Dette gjorde at forbedringer kunne skje uten at det ble en tung belastning på forholdet mellom lokalbefolkning, kommunestyre og skolestyret. Det finnes imidlertid også et eksempel på at skolestyret og befolkningen i Sund stod sammen mot stiftsdireksjonen. Stiftsdireksjonen krevde at barna på Lerøy og Tyssøy skulle få mer tid i skolen, noe som skolestyret gikk imot av økonomiske grunner. Skolestyret allierte seg med beboerne på Lerøy og Tyssøy for å få dem til å protestere mot de økte utgiftene til skolelokale.¹⁴⁰ Slik håpet skolestyret å få stiftsdireksjonen til å dekke de ekstra utgiftene.

Dette eksempelet viser at skolestyret ikke bare må sees som skolemyndighetenes forlengede arm i lokalsamfunnet, men like mye som en del av lokalsamfunnet. Stort sett virker det som om skolestyret var fleksibelt i sin omgang med befolkningen og kommunestyret. Dersom det i stedet hadde stått hardt på for skoleutviklingen som en ren forlengelse av stiftsdireksjonen, mer opptatt av å spare penger for staten enn for kommunen, ville det antagelig oppstått langt flere gnisninger mellom skolestyret og lokalbefolkning/ kommunestyre. I stedet ser forholdet ut til å ha vært fredelig.

¹³⁵Møtebok, 25.jan.1896, 28.jan.1891.

¹³⁷Møtebok, 6.mai 1886.

¹³⁹Hodne 1987: 101f.

Tilsynsutvalgene

Tilsynsutvalgenes protokoller kan ofte være en kilde som viser folks holdninger til skolen, siden dette var et organ som bestod av lokalbefolkningen. Tilsynsutvalgenes oppgave var å ta stilling til en rekke spørsmål vedrørende skolen, og de skulle føre kontroll med fraværet. Men i Sund er denne kilden mager, alt som er skrevet ned for hvert år er hvem som ble valgt inn. Siden det ikke finnes saksreferater i disse protokollene, får jeg prøve å finne ut av befolkningens holdninger til skolen ved å lese skolestyrets protokoller. Imidlertid tyder saks mangelen på at tilsynsutvalget i Sund hadde lite å gjøre, og dette er med på å støtte inntrykket av oppslutning om skolen i Sund.

Skolestyret, skolen og lokalbefolkningen

Det finnes saker i møteprotokollen som viser at det ikke alltid var like fredelig mellom skolen og befolkningen i Sund. Blant annet klaget lærer Telle over at det i hans kretser "(...) var en bedrøvelig Mangel paa Læsebøger og Tavler, og at Foreldrene ikke med det gode vilde sørge for denne Mangels Afhjælpelse (...)".¹⁴¹ Skolestyret bestemte at skolekassen foreløpig skulle dekke utgiftene, men at foreldrene måtte betale tilbake. Det er tydelig at medlemmene regnet med en viss protest mot dette, for de føyde til at tilsynsmannen skulle varsle foreldrene om "(...) enten med det gode at betale eller ogsaa finde seg i at Lovens strengthed benyttes".¹⁴²

Sett i forhold til de øvrige kildene viser en slik protest mot utlegg like gjerne at det var knapt med penger, som at folk hadde motvilje mot skolen. Det er heller ikke flere tilfeller der skolestyret truet med å bruke "Lovens strengthed" for at barna skulle bli utstyrt med skolesaker. I et annet tilfelle ble beslutningen om utskiftning av Sverdrups forklaring med en forkortet utgave formulert slik: "Dog har de Forældre, der forlanger det, Ret til at beholde den ældre for Børnene".¹⁴³ Dette tyder på at skolestyret mente at foreldrene skulle få være med på å bestemme når lærebøkene skulle skiftes ut, og denne fremgangsmåten er i tråd med det dominerende inntrykket av skolestyret som en fleksibel instans i Sund.

Den saken som hyppigst går igjen i møteboken er problemet med å få kretsdelingen til å bli tilfredsstillende for alle parter. Sund måtte av økonomiske grunner klare seg med fem lærere, og disse underviste på et begrenset antall steder. Slik ble det uansett en rekke barn som fikk lang og vanskelig skolevei. For å bøte på dette, prøvde foreldrene i flere tilfeller å få en ny skole lagt i nærheten av der de bodde.¹⁴⁴ Skolestyret

¹⁴¹Møtebok, 23.jun. 1889.

¹⁴³Møtebok, 31.aug. 1893.

avviste spørsmålet om nye skoler, noe som førte til at fraværet av barn fra ett sted, Vardøy, økte kraftig. Skolestyret fikk imidlertid til en endring, slik at barna kunne få losji på skolestedet, som foreldrene selv måtte betale.¹⁴⁵ Etter at det ble ordnet, er verken fravær eller flere protester fra foreldrene nevnt mer.

Det er interessant at fravær ble brukt som et virkemiddel for å få en egen skole. Det tyder på at skolen ble sett på som et gode, mens veien virkelig var et problem. Man kunne selvfølgelig innvende at reisen tok for mye av den tiden barna skulle bruke til arbeid i husholdet, og at kravet om egen skole bunnet i dette. Men da ville foreldrene neppe gått med på at barna skulle flytte bort fra hjemmet under hver skoletur, slik de faktisk gjorde i dette tilfellet. Samtidig er dette et godt eksempel på at skolestyret var innstilt på å samarbeide med foreldrene heller enn å bruke tvang.

Det er også andre tegn på at befolkningen støttet opp om skolen og en så god skolegang som mulig, enn bare ønsket om eget skolehus. Da barna på Vardøy omsider fikk skole på hjemstedet, klaget "Mændene paa Varøen" over at man bare fikk fire skoleuker i stedet for ni, som de hadde rett på etter loven.¹⁴⁶ Skolestyret innvilget lengre skoletid, "(...) dog paa Betingelse af at opvarmet og renligholdt Lokale leveres frit af Varøens Mænd".¹⁴⁷ Saken blir ikke nevnt igjen, og man må anta at lokalet ble stilt til disposisjon. Viktigere er det at det var befolkningen som krevde mer skolegang for barna, og at det var skolestyret som var den tilbakeholdende part. Tydeligere tegn på oppslutning kan man knapt tenke seg, og tilfellet er ikke enkeltstående. I 1899 søkte allmuen i Lerøy krets om lenger skoletid, noe de også fikk.¹⁴⁸

Det finnes også andre eksempler på at folk krevde lengre skoletid, nemlig i Stranda, Pollen og Telavåg kretser.¹⁴⁹ Det var imidlertid ikke bare skolens lengde folk var opptatt av. I Skogsvåg foreslo man at "(...) Læreren opholder sig paa Skolestedet under Skoletiden (...) med Kvarter og Herberge, da han ellers kommer saa (...) udmattet til Undervisningen. Besluttedes".¹⁵⁰ Kretsens ønske støttes av skoletilsynet, som "(...) ogsaa (...) finder at Undervisningen maa lide ved nuværende Praksis".¹⁵¹ Dette er ett av flere eksempler på at befolkningen interesserte seg for kvaliteten på undervisningen.

Bøter og fravær

Av protokollene fra Sund gikk det frem at barna stort sett møtte flittig opp. Skyldtes dette at barna var pliktoppfyllende, eller var fraværet lavt fordi det skjedde en streng oppfølging

¹⁴⁵Møtebok, 8.jan.1892.

¹⁴⁷Møtebok, 10.jun.1896.

¹⁴⁹Møtebok, 20.apr.1896.

¹⁵¹Møtebok, 20.apr.1897.

av mistenkelig fravær med bøter? Ved å granske *Møtebok for Skolekommissionen*, finner jeg at bøter *har* vært brukt som virkemiddel for å holde elevene i Sund på skolen: "I Anledning af flere Forsømmelser paa Vixøen vedtages en Mulktlæggelse af Kr. 0,80 for hvert Barn (...)"¹⁵²

Var strenge skolemyndigheter bakgrunnen for at fraværet var lavt, eller ble bøtelegging bare brukt i unntakstilfeller? Det finnes flere eksempler på at motstand mot skolen førte til at man måtte betale bøter. I et tilfelle ble en gutt ilagt to kroner i bot fordi han "(...) til Trods for uttrykkelig nedlagt Forbud saavel af Læreren som Skolekommissionens Ordfører havde forsømt skolen for at følge Faderen nordefter"¹⁵³ Her er det sannsynlig at barnet har blitt med faren på fiske. Boten var høy, nesten en prosent av årslønnen til læreren hans, noe som tyder på at skolestyret i dette tilfellet følte at en streng sanksjon måtte til.¹⁵⁴

Denne gutten ble nok tatt ut av skolen for å bidra til levebrødet. Jeg vil likevel ikke trekke konklusjonen at dette var vanlig i Sund. Kun et par andre tilfeller av skulk er rapportert til skolestyret i hele perioden mellom 1879 og 1900. I protokollen er det heller ikke flere eksempler på at barn har vært borte fra skolen på grunn av arbeid.

Går vi tilbake til det første eksempelet fra Viksøy, førte vedtaket om bøter til en klage i neste skolestyremøte. Faren til de tre guttene det gjaldt skrev at lang skolevei var grunnen til fraværet. Dette ville skolestyret ikke være med på, de festet mer lit til lærerens forklaring om at "(...) det er uvilje mod Skolen i Børnenes Hjem der er den egentlige Hovedgrund til de stedfundne og fremdeles stedfindende Forsømmelser"¹⁵⁵ Boten ble hevet til en krone for hvert barn, og skolestyret gav melding om at veien *ikke* var for lang.

Eksempelet ovenfor viser klart at motstand mot skolen kunne gi seg utslag i skolefravær, og det viser også hvordan skolemyndighetene i Sund svarte med strenge sanksjoner. Økonomiske straff var sannsynligvis en effektiv måte å få barna tilbake til skolen på når det var foreldrene som holdt barna hjemme. At barna ble holdt hjemme var likevel unntak heller enn regelen i Sund, og det var ikke ofte skolestyret måtte ty til bøter for å sikre at barna kom på skolen. Stort sett sørget nemlig folk for at barna fikk sin skolegang, noe som er helt i tråd med hypotesen om oppslutning i Sund.

Lærerne og lokalbefolkningen

I mesteparten av den perioden denne oppgaven handler om, hadde man de samme fem lærerne i Sund. Etterhvert fant skolestyret likevel ut at det var behov for flere lærere i

¹⁵³*Møtebok*, 27.sept.1880.

¹⁵⁵*Møtebok*, 27.sept.1880.

kommunen, og de ansatte en kvinnelig lærer i småskoleposten på Kleppe.¹⁵⁶ Etter et år sluttet hun, og en annen lærer overtok.¹⁵⁷

Det står ikke noe om de fem lærerne som alt var ansatt i kommunen, så man får nøye seg med de som kom til i løpet av perioden. I 1892 ble frk. Vinæs fra Ullensvang ansatt, med karakterene 1,77 og 1,60, som var noen av de beste karakterene man kunne få.¹⁵⁸ Det står ikke noe om hvor hun var utdannet, men det gjør det imidlertid om hennes etterfølger, lærer Færø. Han kom fra Sulen, og hadde eksamen fra Stord seminar. Han konkurrerte om stillingen med to kvinnelige lærere, og ble ansatt.¹⁵⁹ Hvilke karakterer de ulike kandidatene hadde, er ikke oppgitt, men i et par andre tilfeller står det om ansettelse til fortsettelsesskolen på Glesnes, og her hadde den ansatte læreren karakterer rundt 1,95.¹⁶⁰ Det er også nevnt en tilsettelse, uvisst i hvilket skoleslag, der læreren som ble ansatt har eksamen fra Stord og karakterer på 1,69 og 1,97.¹⁶¹ Dette tyder ikke på at det var noe stort problem å få lærere til Sund. De nye lærerne hadde gode karakterer og opptil flere hadde eksamen fra seminaret på Stord, som lå i nærheten.

To av de fem førstnevnte lærerne ble med tiden ordførere i kommunen.¹⁶² Den tredje var nestformann i skolestyret i store deler av perioden. Dette viser den sentrale posisjon lærerne hadde i kommunen.¹⁶³ Dersom det ikke var oppslutning om dem som personer, ville de aldri oppnådd slike tillitsverv.

Det er likevel ett unntak. Elevenes foreldre klaget flere ganger på den fjerde av lærerne. Den første klagen var fra Peder Bakke, og ble sendt inn i 1888. Lærer Telle hadde i følge denne klagen sovet og vært beruset i skoletiden og hadde "(...) gjort sig skyldig i saadanne forseelser, der ei vilde være passende for et berygtet menneske end sige for en skolelærer".¹⁶⁴ I dette tilfellet ville ingen andre støtte klagen, og ingenting ble gjort.

Den neste gang vi hører om lærerens forseelser, er i 1894.¹⁶⁵ En ny klage ble lagt frem for skolestyret, som heller ikke nå gjorde noe med saken. Misnøyen med lærer Telle var imidlertid ikke over med dette. I 1897 står det et kort notat: "Ligeledes tilskrives Læreren i Tellevaag om at holde sig Skoleplanens paragraf 10 efterrettelig og passe Skoletiden ifølge paragraf 15 og paragraf 4".¹⁶⁶ Mer er ikke nevnt før i 1902, da en klage ble godtatt av skolestyret:

"Klagen ansees som begrundet (...) fordi Skjøtselen af hans udstrakte Bedrift og

¹⁵⁷Møtebok, 31.aug. 1893.

¹⁵⁹Møtebok, 31.aug. 1893.

¹⁶¹Møtebok, 24.nov. 1890.

¹⁶³Møtebok, 28.jan. 1891.

¹⁶⁵Møtebok, 23.mai 1894.

Tilsynet med hans Hus(...) maa antages at lægge saa stort Beslag paa hans Tid og Kræfter, at der er mer end Sandssynligt, at hans Skolegjerning lider derunder".¹⁶⁷

I forbindelse med denne klagen ble det holdt kretsmøte, og møteboken oppgir at alle i Pollen og de fleste i Telavåg faktisk ønsket å beholde lærer Telle. Fra Telavåg kom det likevel et forslag om at tilsynsutvalget skulle kunne "(...) kontrollere Læreren med Hensyn til Skolens Begyndelse og Slutning, saa at han ikke kan slutte midt i en Skoletime (...) Enstemmig fattedes saadan Beslutning".¹⁶⁸

Det er mye som er verdt å merke seg ved saken om lærer Telle. For det første virker lærerens posisjon å være relativt sterk. Selv etter mange klager ser det ikke ut til at hans stilling var truet, verken av skolestyret eller av befolkningen. Etter navnet å dømme kom Telle fra Sund, så forklaringen er trolig at læreren var en sambygding. Av den grunn skulle det nok mer til før han ble utsatt for misnøye, enn om han hadde kommet utenfra. Likevel er det tydelig at han har forbrutt seg mot folks forventninger, det viser både klagene, skolestyrets uttalelse og beslutningen om å la tilsynsutvalget passe på læreren.

Hva slags forventninger var det så læreren hadde forbrutt seg mot? Telle var ifølge skolestyret for opptatt med sin "udstrakte Bedrift" til å oppfylle sine plikter som lærer på en skikkelig måte.¹⁶⁹ Flere ganger klaget folk over at læreren ikke passet skoletiden, han sluttet midt i timen, han sov når han skulle undervise og han startet for sent. En lærer skulle altså yte noe i undervisningen, gi elevene den undervisningstid de hadde krav på, være edruelig og leve opp til forventningene om læreren som en som har krav på respekt. Lærer Telles sak sier mye om hvordan man måtte oppføre seg i Sund for å bli sett på som en god lærer. Mangelen på anmerkninger om de andre lærerne, sammen med det faktum at flere dem fikk betydningsfulle tillitsverv, gir en pekepinn om at de fleste var respekterte, og at de trolig oppfylte befolkningens forventninger til hvordan en lærer skulle være. Samsvaret mellom folks forventninger og lærernes faktiske væremåte er antagelig *en* grunn til at folk i Sund stort sett sluttet opp om skolen.

Skolestyret - myndighetenes eller folkets røst? Del II: Hillesøy

Skolestyret og kommunestyret

Hypotesen for Hillesøy var at motstanden mot skolen dels kunne forklares med at

¹⁶⁷Møtebok, 8.nov. 1902.

¹⁶⁹Møtebok, 8.nov. 1902.

skolestyret fremmet skolen på vegne av storsamfunnet, mens kommunestyret og befolkningen holdt igjen av økonomiske grunner. Et nærmere studium av skolestyrets kopibok viser at det er lite som støtter dette. Riktignok finnes det eksempler på at skolestyret protesterte på kommunestyrets bevilgninger, som i 1894, da kommunestyret ikke fant noen midler til posten for tilfeldige utgifter i skolebudsjettet.¹⁷⁰ Dette er likevel et av de svært få eksemplene på uenighet mellom skolestyre og kommunestyre i hele perioden fra 1891 til 1900. Faktisk er det adskillig flere tilfeller av uenighet i Sund enn i Hillesøy.

Siden det var så få tegn på strid, finnes det da eksempler på harmoni og samarbeid? I de fleste sakene var skolestyret og kommunestyret usedvanlig samstemte. Blant annet samarbeidet de i spørsmålet om økt skoletid. Amtskolestyret påla skolestyret å øke undervisningstiden med 27 uker, og kommunestyret reagerte, selv om dette var mindre undervisning enn det loven tilsa.¹⁷¹ Skolestyret skrev da at det var best å gå med på de 27 ukene, ellers ble man kanskje tvunget til å innføre den tiden loven krevde.¹⁷² Kommunestyret gikk inn for saken, uten flere protester.¹⁷³ De ekstra utgiftene til skolen var betydelige, beløpet økte fra 2092 til 2842 kroner.¹⁷⁴ Likevel er det ingen tegn til særlig debatt i kildene. Dette tyder på at forholdet mellom skolestyret og kommunestyret slett ikke var så preget av økonomisk strid som jeg antok. Det kan kanskje også si noe om at den kommunale økonomien var bedre enn man får inntrykk av fra skolestyrets brev til amtskolestyret. Pengene ble bevilget, på tross at det dreide seg om en stor økning på kort tid. (Se del om skolestyret og amtskolestyret).

Kommunestyret utsatte utvidelsen av skoletiden med et halvt år. Istedet for å sende brev til kommunestyret og angripe det for avgjørelsen, skrev skolestyret til sine overordnede for å unnskyldte det som var skjedd. Det hevdet at det ikke var kommunestyrets gode vilje, men områdets dårlige økonomi det stod på. Det understreket at kommunestyret var for å få til en så "hensigtsmæssig Skoleordning" som mulig.¹⁷⁵ Skolestyret forsvarte altså kommunestyret i forhold til de overordnede myndighetene. Dette støtter inntrykket av samarbeid, og tyder på at det hersket et nærmere forhold mellom myndighetene innad i kommunen, enn mellom amtskolestyret og skolestyret. Dette inntrykket blir forsterket i undersøkelsen av forholdet mellom skolestyret og amtskolestyret, som følger senere. Hypotesen forutsatte derimot at det nærmeste samarbeidet fant sted mellom skolestyret og amtskolestyret.

Så langt tyder alt på at skolestyret var en integrert del av kommunen, og ikke noe fremmedelement. Hva var grunnen til dette? Trolig ligger svaret i skolestyrets

¹⁷¹*Kopibok*, sak 3, 1893.

¹⁷³*Kopibok*, sak 54, 1894.

¹⁷⁵*Kopibok*, sak 25, 1895.

sammensetning. Riktignok var nestformannen prest i Hillesøy, og dermed embetsmann. Men formannen var lærer, en utdanning som *kunne* bringe med seg nasjonale verdier og aksept av kontroll fra storsamfunnet, men som ikke nødvendigvis gjorde det. Kirkesanger Hansen kom fra Hillesøy, og som en følge av dette hadde han nok forståelse for verdiene til allmuen.¹⁷⁶ I tillegg til å være kirkesanger drev han et gårdsbruk, hadde mange barn og var neppe annerledes enn andre av allmuen i kommunen.¹⁷⁷ En annen opplysning som viser skolestyrets lokale forankring er at flertallet i skolestyret i perioder ble forhindret fra å komme i møter på grunn av fisket.¹⁷⁸

Skolestyret bestod altså i hovedsak av fiskerbønder, og ikke av embetsfolk. Med andre ord var skolestyret utgått av befolkningen i Hillesøy, på samme måte som kommunestyret trolig var det. Det er derfor ingen grunn til at det behøvde å være konflikt mellom disse to organene. Det er endatil mulig at kommunestyret og skolestyret bestod av de samme personene, noe som vil være en plausibel forklaring på at de samarbeidet så godt. Jeg har dessverre ikke lyktes i å finne navnene på alle medlemmene verken i skolestyret eller i kommunestyret, så jeg får ikke undersøkt dette nærmere.

Skoleutviklingen i Hillesøy led imidlertid under samarbeidet mellom kommunestyret og skolestyret. Det fantes bare ett skolehus rundt 1891, og det var i dårlig forfatning.¹⁷⁹ I de andre skolekretsene ble skolen holdt på gårdene, og dette foregikk helt frem til år 1900 i flere av kretsene.¹⁸⁰ Det faktum at tilreisende fiskere fikk lov til å bruke skolebygningen til innkvartering, sier også noe om skolestyrets holdning til skolen. Dette medførte ulempe for undervisningen, likevel ble det først slutt på denne praksisen i 1901.¹⁸¹

Skolestyret og amtskolestyret

Amtskolestyrets rolle var den samme i nord som i vest, det skulle blant annet dekke tilskudd og fungere som pådriver for å se til at lover ble overholdt på kommuneplan.¹⁸² I Hillesøy innførte amtskolestyret blant annet flere skoletidsutvidelser.¹⁸³ Utvidelsene fikk mye å si for kommunens økonomi, likevel ble de gjennomført. Dette tyder på at amtskolestyret hadde reell makt over kommunene. Grunnen er trolig de ikke ubetydelige økonomiske overføringene. Selv om det ikke noe sted i kildene blir truet med sanksjoner mot kommunen, er det rimelig å anta at skolestyret var opptatt av å sikre at midlene ikke ble holdt tilbake.

¹⁷⁷Folketellingen fra 1875.

¹⁷⁹*Kopibok*, sak 71, 1896.

¹⁸¹*Tilsynsutvalgsprotokoll for Brensholmen*, 7.nov.1901.

¹⁸³*Kopibok*, sak 3, 1893, sak 54, 1894.

Hvordan var forholdet mellom skolestyret og deres overordnede? Dersom amtskolestyret stod hardt på for å få igjennom sine reformer, burde vel dette føre til konfrontasjoner med det lokalpåvirkede skolestyret i Hillesøy? Tonen mellom amtskolestyret og skolestyret var ikke preget av mistro og uenighet, som man skulle tro ut fra at skolestyret satte lite inn på skoleutviklingen. Det var likevel ikke noe nært forhold mellom skolemyndighetene regionalt og lokalt. Brevene til amtskolestyret bærer preg av krisemaksimering fra skolestyrets side, med beskrivelse av kommunens gjeld, sviktende skatteinntekter på grunn av feilslått fiske, økte utgifter til skolen, uventede utgifter til kirkebygget, som ble rasert av en storm, og dessuten privat gjeld i kommunen.¹⁸⁴ Strategien førte til at amtskolestyret bevilget midler. Det er imidlertid lite av felles problemløsning og uttrykk for at skolestyret var fortvilt over en gjenstridig befolkning som ikke prioriterte skolen. Isteden forsvarte skolestyret befolkningen varmt overfor amtskolestyret.¹⁸⁵ Det talte allmuens sak, uten å distansere seg fra dem, selv om folk holdt barna hjemme fra skolen.

Noen ganger kan man mistenke skolestyret for å toe sine hender og sende problemene tilbake til amtskolestyret, isteden for å prøve å løse dem. Dette gjelder særlig i saken om det store fraværet.¹⁸⁶ Skoledirektøren ville vite grunnene til fraværet, og hva som ble gjort i kommunen for å redusere det. Skolestyret understreket at det først og fremst dreide seg om et kontrollproblem. Det ble ikke valgt tilsynsutvalg fordi for få møtte opp når utvalgene skulle velges. De tilsynsutvalgene som *ble* valgt, gjorde ikke alltid oppgavene sine. En del av fraværet skyldtes dessuten fattigdom og uvær, ifølge skolestyret. I stedet for å beskrive en strategi for å få bukt med fraværet, svarte skolestyret med å spørre amtskolestyret hva det skulle gjøre med de uvillige tilsynsutvalgene.¹⁸⁷ Det virker som medlemmene i skolestyret ønsket å skyve ansvaret over på de regionale myndighetene.

Det at manglende tilsynsutvalg skapte problemer, er en sterk indikasjon på at allmuen var likegyldig til skolen. Dersom det hadde vært stor oppslutning om skolen i Hillesøy, ville ikke et manglende kontrollorgan være noe problem. I stedet for å understreke folks motvilje mot skolen som grunn til fravær, unnskyldte skolestyret allmuen. Dette er nok et eksempel på hvor nært knyttet skolestyret var til befolkningen. Det er likevel viktig å være klar over at mangelen på folk til tilsynsutvalgene også kan tolkes ut fra at mange var borte på fiske. Skolestyret måtte imidlertid også fra tid til annen legge ned virksomheten på grunn av fisket, uten at dette førte til at de forsømte arbeidet senere. Når tilsynsutvalgene fungerte så dårlig, er det sannsynlig at det mer skyldtes holdningene deres enn at de var for travelt opptatt.

Hovedinntrykket er at amtskolestyret stort sett lot til å være fleksibelt, det

¹⁸⁵ *Kopibok*, sak 37, 1898, sak 32, 1899.

¹⁸⁷ *Kopibok*, sak 29, 1894.

bevilget midler, aksepterte at kommunen ikke innførte den skoletiden loven påbød, og gikk endatil med på en halvårig utsettelse av den utvidelsen som skulle innføres.¹⁸⁸ Kort sagt, amtskolestyret bar ikke preg av å være en altfor stri overordnede. Dette kom ikke av at amtet stod maktesløst overfor kommunene. Amtet bevilget penger, og hadde derfor et maktmiddel for å få kommunen til å innrette seg som det bestemte. Det at amtet var fleksibelt mot Hillesøy kommune var derfor trolig mer et resultat av valg enn av nødvendighet. Selv om det ikke var noe nært forhold mellom amtskolestyre og lokale skolemyndigheter, fungerte det noenlunde, mens skolestyret og kommunestyret samarbeidet godt. Alt i alt var det mer *mangel på* strid enn store konflikter som preget forholdet mellom skolemyndighetene i nord. Dette var ikke forventet.

Tilsynsutvalgene

Så langt har jeg kunnet slå fast at manglende oppslutning om skolen ikke kom av konflikter mellom lokale og overordnede skolemyndigheter. Det er derfor nødvendig å se nærmere på skolens rolle i Hillesøy, og på befolkningens reaksjoner på skolen. En kilde som viser lokalbefolkningens forhold til skolen er de tre tilsynsutvalgs-protokollene fra Ytre og Indre Kattfjord og Brensholmen. Tilsynsutvalget hadde, som nevnt i det første kapitlet, en serie med oppgaver. Det skulle rådspørres når det gjaldt skoleruter, skolested, læreransettelser og annet som hadde med skolen å gjøre.¹⁸⁹ En gang utsatte skolestyret en hardt tiltrengt ansettelse i en av kretsene fordi de ikke hadde mottatt tilsynsutvalgets uttalelse.¹⁹⁰ Dette viser at tilsynsutvalgene i Hillesøy ikke bare var sandpåstrøingsorgan.

En annen av tilsynsutvalgets oppgaver var å møte ved begynnelsen av hver skoletur for å registrere hvem som var borte, for så å ta rede på grunnen.¹⁹¹ Var det fattigdom som lå bak, skulle fattigkommisjonen kontaktes. Hadde fraværet ugyldig grunn, skulle tilsynsutvalget formane og advare foreldrene, slik at disse sendte sine barn til skolen. I utgangspunktet var altså tilsynsutvalget tiltenkt en viktig rolle i skolesystemet. Likevel fungerte tilsynsutvalgene i Hillesøy bare delvis slik man hadde tenkt, ettersom folk ikke var interessert i å sitte i utvalget.¹⁹²

Kildene fra tilsynsutvalgene viser hvilke egenskaper ved skolen som var viktige for befolkningen. En gjennomgang viser at de fleste sakene kan forstås ut fra et ønske om å spare tid og penger. Da skolen på Brensholmen ble foreslått lagt ned, protesterte allmuen, sannsynligvis fordi det ville føre til et større transportbehov blant

¹⁸⁹*Kopibok*, sak 33, 1894, sak 23, 1900. *Tilsynsutvalgsprotokoll for Brensholmen*, 3.aug.1902.

¹⁹¹*Kopibok*, 34, 1894.

barna.¹⁹³ I stedet for separate skoler for store og små barn ønsket tilsynsutvalget fellesskole, "(...) faar at di største børna have til syn med di smaa".¹⁹⁴ Det var billigere å la de store elevene hjelpe de mindre istedet for å skaffe flere lærere, men det ble ikke regnet som en god undervisningsmetode av sentrale myndigheter. En annen tolkning er at læreren ville ha hjelp, eller at foreldrene ønsket at de større elevene skulle gi de som var mindre trygghet i en ny situasjon. I så tilfelle var det ikke først og fremst økonomi som lå bak tilsynsutvalgets råd. Da stedets kirkesanger ønsket mer utstyr til skolen, ble dette imidlertid enstemmig nedstemt av tilsynsutvalget. Her var det sannsynligvis hensynet til bevilgninger som lå bak.¹⁹⁵

Tilsynelatende var det økonomien som motiverte alle de tre tilsynsutvalgene. I Ytre Kattfjord gikk befolkningen lenge imot bygging av skolehus, og da det tilslutt skulle bygges nytt, i 1902, ønsket folk at det skulle være så lite som mulig for å spare brensel.¹⁹⁶ I Ytre Kattfjord protesterte allmuen dessuten mot at skatter fra *deres* krets skulle gå til bygging av skolehus i Ersfjorden. Kommunestyret strevde med å forklare tilsynsutvalget at de ikke kunne nekte.¹⁹⁷ I Indre Kattfjord klaget folk fra Nordfjord over at de måtte transportere barna sine til Sørfjord for at de skulle gå på skolen.¹⁹⁸ Siden tilsynsutvalgene hele tiden støttet klagene, er det mye som tyder på at foreldrenes tid og økonomi var det viktigste for dem, ikke skolens kvalitet.

Var ikke tilsynsutvalgene opptatt av skolesøkningen i det hele? Skolestyret gikk inn for å slå sammen Ytre og Indre Kattfjord til en skolekrets, og dette gikk tilsynsutvalgene sterkt imot.¹⁹⁹ De skrev at ved en sammenslåing ville skoleveien bli for lang, og at dette ville føre til større fravær. Nå skulle man tro at det var økonomiske hensyn som lå bak i dette tilfellet også, og at det å nevne fraværet kanskje mer var en skjult trussel enn en hjertelig bekymring fra tilsynsutvalgets side. Det viser seg imidlertid at tilsynsutvalget i Indre Kattfjord tilbød seg å bidra til et nytt skolehus hvis skolestyret oppgav planene om sammenslåing.²⁰⁰ Dette var såpass kostbart at det ikke er grunn til å tro at det var økonomiske motiver som lå bak. En annen gang tilsynsutvalget engasjerte seg, var i 1904, da et nytt skolehus skulle bygges. Tilsynsutvalget prøvde å kreve inn penger fra "(...) flere opsiddere i kredsene" for å finansiere bygget, noe som viser at det ikke var entydig negativt til skoleutviklingen.²⁰¹ Likevel kom utvalgets initiativ sent tatt i betraktning at det hadde vært i virksomhet en del år. Kanskje er dette et uttrykk for endrede holdninger til skolen mot slutten av århundret.

¹⁹³ *Tilsynsutvalgsprotokoll for Brensholmen*, 16.nov.1890.

¹⁹⁵ *Tilsynsutvalgsprotokoll for Brensholmen*, 6.okt.1900.

¹⁹⁷ *Tilsynsutvalgsprotokoll for Ytre Kattfjord*, 18.nov.1895.

¹⁹⁹ *Tilsynsutvalgsprotokoll for Indre Kattfjord*, 16.mai 1902.

²⁰¹ *Tilsynsutvalgsprotokoll for Ytre Kattfjord*, 20.aug.1904.

Skolestyret, skolen og lokalbefolkningen

Det er naturlig å anta at måten lærerne og skolestyret håndterte konfliktsituasjoner på hadde mye å si for oppslutningen om skolen. En rekke saker i kopiboken og tilsynsutvalgsprotokollene kaster lys over skolestyrets grad av fleksibilitet overfor lokalbefolkningen. I sakene om nedleggelse av Brensholmen skole og sammenslåing av Indre og Ytre Kattfjord skolekretser hørte skolestyret på tilsynsutvalgene, og gikk inn for de forslagene utvalgene hadde kommet med.²⁰² Dette viser at skolestyret innså hvor viktig det var å ha befolkningen med seg når det gjaldt å få redusert fraværet. Skolestyret var også fleksibelt når det gjaldt lokalbefolkningens ønske om nye skolelokaler. I to tilfeller overlot de valget av skolested til befolkningen.²⁰³ Skolestyret skrev til formannen i tilsynsutvalget og sa at det var viktig å være fleksibel for å få til et godt oppmøte i skolen.²⁰⁴ Da en av lærerne ønsket å ha lenger skoletid enn tre uker på ett sted, frarådet skolestyret ham dette sterkt. Begrunnelsen var at dette kunne føre til misnøye hos befolkningen.²⁰⁵ Her er det tydelig at hensynet til folk gikk foran det læreren mente var best for skolen og seg selv, noe som uttrykker skolestyrets ønske om samarbeid.

Når det gjaldt dissenterne, var ikke skolestyret fullt så fleksibelt. I utgangspunktet hadde det liten kontroll over det som foregikk på den private baptistskolen på Sommarøy, det vises ved at de ikke en gang visste hvem de skulle henvende seg til ved skolen.²⁰⁶ Skolestyret fikk imidlertid sterkere kontroll etterhvert, og da bad det om fraværslister, kritiserte de listene det fikk og var meget skeptisk til at barna ikke fikk den skoletiden de hadde krav på. Videre protesterte det da en lærerstilling ikke ble besatt, og var meget kritisk da skolen ansatte en bestyrer som ikke var lærerutdannet.²⁰⁷

Skolestyret la seg ikke direkte bort i den religiøse praksis på Sommarøy skole, men de kritiserte at barna ikke fikk undervisning i alle fagene de skulle ha.²⁰⁸ Dette *kan* tyde på at skolen av religiøse grunner lot være å gå inn på deler av undervisningsstoffet som loven påbød, og skolestyrets inngripen kan da oppfattes som forsøk på å formidle nasjonalstatens verdier til dissenterne. At skolestyret forsøkte å få større kontroll over privatskolen vises også ved at de nektet å gå inn for en søknad til amtskolestyret om midler til driften.²⁰⁹ Grunngivelsen var at privatskolen året før ikke hadde hatt lang nok skoletid. Innskjerpningen overfor baptistskolen kan kanskje forklares av at privatskoler ble søkt

²⁰³ *Kopibok*, sak 46, 1894, sak 19, 1896.

²⁰⁵ *Kopibok*, sak 69, 1898.

²⁰⁷ *Kopibok*, sak 14, 1896, sak 29, 1896, sak 63, 1896, sak 109, 1898.

²⁰⁹ *Kopibok*, sak 19, 1897.

nedbygd etter at skoleloven av 1889 trådte i kraft.²¹⁰

Når det gjaldt dissenterne utenfor baptistskolen, var linjen enda hardere. Disse fikk ikke styre seg selv på den måten som baptistskolen kunne. En mann holdt sine to barn hjemme fra skolen og lot dem få undervisning der. Skolestyret krevde at barna skulle gå på skolen, med mindre den som underviste var lærerutdannet.²¹¹ Et senere brev til skoledirektøren beskrev jenta som tok seg av barnas undervisning: "(...) en Bondepige, der er uden nogen uddannelse (...) saavidt skjønnes tilhører Pigen en forvildet Sekt (...)".²¹² Skolestyret skrev til faren at dette ikke var akseptabel utdanning for barna, og truet med bøter. Til amtskolestyret klaget det over at mannen ikke hadde råd til å betale bøter, selv om styret skulle ilegge dem.²¹³

På tross av at det fantes mange dissenter i kommunen, ble det altså ikke akseptert at de holdt barna borte fra skolen. Da skulle de i hvertfall gå på skole i ordnede former hos baptistene på Sommarøy. Uttalelsen fra skolestyret viser heller ikke noen utstrakt toleranse når det gjelder ulik religiøs praksis, noe som kommer frem blant annet i deres beskrivelse av den "forvillede" sekten. En forklaring på dette kan være at presten var med i skolestyret. I Hillesøy hørte en del av befolkningen til i menigheter som var kritiske til, eller stod utenfor statskirken. Læstadianerne hørte til den første gruppen, baptistene til den andre. Dessuten fantes det en sekt i Hillesøy, ledet av Amund Vaag fra Kristiania.²¹⁴ Hvis skolestyret stort sett var så skeptisk og lite tolerant til slike menigheter, og lot dette komme til uttrykk, vil det kunne forklare en del om hvorfor skolen ikke vant stor oppslutning hos deler av allmuen i Hillesøy.

Saken om dissenterbarna er også vesentlig fordi den viser at uenighet med skolens innhold førte til fravær. Når skolen påvirket barna med statskirkelig tro og verdier, var det naturlig at noen foreldre reagerte med avvising og ved å holde barna hjemme. Slik kunne de kontrollere verdiformidlingen til barna. Det viser seg at selv om familien var fattig, prioriterte de religionen så høyt at de risikerte en bot de ikke kunne betale. Dersom skolemyndigheter og lensmann hadde stått på kravet om bøter, og forlangt utpantning, kunne dette fått alvorlige konsekvenser for husstanden. Religionens betydning oversteg her hensynet til levebrødet, noe som viser hvor viktig troen kunne være. Det er sannsynlig at også andre familier la like stor vekt på sin religiøse overbevisning når de forholdt seg til skolen.

Saken om barna som ble undervist hjemme er også interessant fordi den sier noe om skolestyrets tilnærming overfor befolkningen når det gjaldt fravær. Selv om det er tydelig at skolestyret mente at fraværet var ugyldig, og at bøtelegging var rimelig, gav det opp. Om barna ble sendt til skolen etter advarslene, sier kildene ingenting om. Ytterligere

²¹¹*Kopibok*, sak 35, 1897.

²¹³*Kopibok*, sak 42, 1898.

makt ble ikke tatt i bruk, ifølge kopiboken. Det tyder muligens på at skolestyret ikke ønsket å gå altfor hardt ut mot de som holdt barna hjemme på religiøst grunnlag. Eller kanskje viser dette at bøter ikke i alle tilfeller var et tilstrekkelig middel mot fravær. Når det ikke nyttet å straffe folk med bøter, stod skolestyret maktesløst.

Mitt inntrykk av skolestyrets forhold til befolkningen er at det var fleksibelt i de fleste saker. Det hørte på befolkningens ønsker når det gjaldt skolens lengde, skolested og hvem som skulle undervise. Skolestyret hadde som sin linje at det skulle samarbeide med befolkningen for å få ned fraværet. Når det gjaldt dissenterne, fikk de fred så lenge de sendte barna til baptistskolen, men ikke når de holdt barna hjemme fra all skole. Skolestyret ønsket å slå ned på fravær, også det som hadde religiøse grunner. Likevel stod det kanskje litt maktesløst når foreldrene ikke lot seg skremme av trusler om bøtelegging. De neste avsnittene vil gi svar på i hvilken grad skolestyret vanligvis benyttet seg av bøter og advarsler for å holde fraværet under kontroll.

Bøter og fravær

Skolefraværet var høyt i Hillesøy, noe som gjør at man forventer at bøter var et mye brukt virkemiddel for å holde problemet i sjakk. Dette stemmer bra med hypotesen om et strengt skolestyre, men ikke fullt så bra med den virkelighet jeg så langt har funnet i kommunen, nemlig at skolestyret samarbeidet med befolkningen. Det er verdt å merke seg at spørsmålet om bøter er nevnt relativt sent, første gang var i 1894. Det tyder på at de lokale skolemyndighetene i Hillesøy ikke var svært strenge.

Etter 1894 var bøter imidlertid et tema skolestyret ofte kom tilbake til. Det tyder på brudd med tidligere praksis. Kanskje kom dette av en endring i forholdet til de overordnede myndigheter. Skoledirektørembetet ble opprettet i 1889, og kan ha bidratt til at fravær ble mindre akseptabelt og at man fikk bedre kontroll med skolene. Ellers kan man tenke seg at ulik personlighet og høyere ambisjonsnivå hos enkelte skoledirektører kan ha vært avgjørende for at skolestyret endret sin praksis. I 1898 begynte Karl August Aas som skoledirektør, og han er blitt beskrevet som en "dyktig administrator".²¹⁵ Kanskje har han hatt en viss betydning for bøteleggingen. Siden tiltak mot fravær skjedde alt i 1894, må det likevel ha vært andre som også ønsket å få fraværet ned. Trolig skjedde det en endring av skolestyrets sammensetning, slik at de nye medlemmene innførte en ny praksis i kommunen. Det står dessverre ingenting om dette i kildene, så jeg må nøye meg med å antyde løsninger på spørsmålet. Uansett dreier det seg om raske forandringer som neppe skyldtes en holdningsendring hos det gamle skolestyret.

Etter 1894 ble skolestyret opptatt av å redusere fraværet, noe som fremgår av

²¹⁵Ytreberg 1962: 421f.

brev innenfor kommunen.²¹⁶ Det skrev til lærere og tilsynsutvalg, og påla dem å kontrollere hverandre.²¹⁷ I brev til flere av lærerne krevde skolestyret å få full rapport om fraværslister, grunner til fravær og eventuelle advarsler, som i neste omgang kunne legge grunnlag for bøter.²¹⁸ Den første konkrete saken om fravær blir imidlertid først nevnt i 1896. Da satte skolestyret til gjengjeld skikkelig i gang, fire saker handlet om fravær dette året, og det neste var det omtrent tyve fraværssaker. Skolestyret var strengt mot tilsynsutvalgene for å få dem til å møte opp for å registrere fravær, og det sendte advarsler til flere familier om at barna måtte møte på skolen.²¹⁹

Skolestyret brukte likevel ikke overdreven makt i kampen mot fraværet. I første omgang nøyde de seg med å be foreldrene forklare hvorfor barna var borte.²²⁰ Når det ikke hjalp, sendte de ut advarsler.²²¹ En del av disse advarslene måtte gjentas flere ganger, uten at dette førte til at barna ble sendt på skolen. Skolestyret uttalte selv i et brev at de nødig ila bøter, og det ser ut til å stemme.²²² Kanskje oppfattet medlemmene seg først og fremst som del av lokalsamfunnet? Dette kunne påvirke dem til å være meget forsiktige med bøter. Siden så mange av representantene i skolestyret faktisk var fiskere, er det sannsynlig at slike hensyn lå bak den forsiktige bøteleggingen. Enten fraværet nå skyldtes fiskerier eller motstand mot det innhold skolen formidlet, var det neppe attraktivt for et lokalforankret skolestyre å presse allmuen til noe den ikke ville.

I fem av sakene var det tilstrekkelig at skolestyret spurte om fraværsgrunn eller advarte familiene, deretter ble barna sendt på skolen. For ytterligere fem måtte skolestyret true med tvangsmidler før barna var tilbake i skolestua. I et av disse tilfellene ble faren truet med at datteren skulle settes bort om han ikke sørget for at hun fikk skolegang.²²³ Dette var en ny og tøffere tone fra skolestyret. Tross trusler og gjentatte advarsler var det fortsatt fem familiefedre som nektet å sende barna på skole. Disse blir nevnt fra to til seks ganger hver i skoleprotokollen, og voldte altså skolestyret mye bry. Alle disse ble tilslutt bøtelagt. Bøtene var svært høye, fra fire til ti kroner.²²⁴ Bare en av fedrene betalte sin bot, på tilsammen ti kroner.²²⁵

Det kan ha vært flere grunner til at fire av fem familier ikke betalte. Kanskje fantes det ikke så mye penger blant folk at de kunne betale bøtene. Skolestyret har imidlertid før vist at det ikke ila bøter til folk som ikke kunne betale, som i tilfelle med dissenterfamilien.²²⁶ Flere steder går det frem at skolestyret lot til å ha en rimelig god ide

²¹⁷*Kopibok*, sak 34, 1894.

²¹⁹*Kopibok*, sak 34, 1897, sak 34, 1894, sak 22, 1896.

²²¹*Kopibok*, sak 4, 1897.

²²³*Kopibok*, sak 66, 1897.

²²⁵*Kopibok*, sak 35, 1899, sak 67, 1900.

om folks betalingsevne. I en annen sak ble to fedre krevd for urettmessig hevet fattigbidrag: "Man tillader sig at bemærke, at Hans Mosesen Storslet og Jens G. Hansen Buvik (...) næppe (kan) sortere under fattige men maa refundere tilbage".²²⁷ Når flertallet av bøtene attpåtil var så høye som fra seks til ti kroner, tyder dette på at skolestyret regnet med at folk hadde betalingskraft til det. Det ville være meningsløst å sette boten til ti kroner om to kroner var utslettende for familiens økonomi. Dermed var det neppe fattigdom som gjorde at fedrene ikke betalte.

En bedre forklaring er at familien hadde tilstrekkelig penger til å betale boten, og tok sjansen på å holde barna hjemme. Grunnen kunne være at foreldrene avveide bøtene mot verdien av barnets arbeidskraft, og at avveiningen slo ut i levebrødetts favør. Sett i forhold til de høye bøtene må barnas arbeidskraft da ha vært svært lønnsom for foreldrene. Det kan også være at man holdt barna hjemme fordi oppdragelsen av barna var svært viktig for folk, viktigere enn eventuell økonomisk straff. En av fedrene betalte to høye bøter, så han hadde ihvertfall midler nok.²²⁸ For de fire andre er det ingenting som sier at de *ikke* hadde pengene.

Kanskje hadde folk liten tiltro til skolestyrets vilje og evne til å presse dem til å betale bøter for skolefravær. Denne forklaringen støttes av det faktum at skolestyret måtte be lensmannen hele fire ganger om å inndrive bøtene. Likevel er det ikke tegn til at han tok affære.²²⁹ Det er heller ingen tegn til at de fire betalte, på tross av at det var gått lang tid siden bøtene ble ilagt.²³⁰ Det tyder på at systemet for innkrevning fungerte så dårlig at de ikke behøvde å betale, kanskje lensmannen ikke brydde seg om saken. Uansett kan kunnskap om dette være en av grunnene til at familiene ikke så seg nødt til å betale bøtene, selv om skolestyret hadde pålagt dem det, og selv om de hadde pengene. Denne saken preges av at befolkningen ikke syntes verken å ha stor respekt eller redsel for skolemyndighetene.

Skolestyrets behandling av spørsmålet om bøter og advarsler viser at det i disse sakene som i andre, reagerte med forsiktighet og takt overfor befolkningen. Grunnene til fraværet ble først avklart, og søkt bedret i de tilfellene fattigdom hadde skylden. Om fraværet skjedde mange ganger, advarte skolestyret familiene, og om det ikke hjalp, sendte de ut enda strengere advarsler. Bare de absolutt mest gjenstridige, som ikke rettet seg etter pålegg fra skolestyret etter flere advarsler, ble bøtelagt. Disse ble til gjengjeld hardt bøtelagt, noe som viser at skolestyret ønsket å beholde kontrollen over fraværsutviklingen i kommunen. Til tross for at skolestyret valgte å bruke makt overfor de mest hardnakkede familiene, er imidlertid hovedinntrykket av skolestyret at det var fleksibelt og gjorde liten bruk av sanksjonsmidler. I tillegg kom den harde linjen mot skulkere sent, helt mot slutten

²²⁷Kopibok, sak 22, 1899.

²²⁹Kopibok, sak 45, 1899, sak 21, 1900, sak 57, 1900, sak 62, 1900.

av 1800-tallet.

Lærerne og lokalbefolkningen

I 1875 fantes det i følge folketellingen åtte lærere i Hillesøy. Noen av disse var trolig allerede sluttet å arbeide, for fem av dem er ikke nevnt i skolestyrets protokoller, som ble skrevet en del senere enn folketellingen. Bare tre av disse åtte lærerne i Hillesøy arbeidet i allmueskolen på den tiden skolestyrets protokoller ble til. Jeg velger likevel å nevne alle disse lærerne, fordi det vil kunne vise om det var en klar tendens til at lærerne var av lokal eller annen opprinnelse. Av de som alt var sluttet, kom lærer Skognæs fra Karlsøy, Lars S. Kristensen og Peter S. Møkleby fra Målselv, Gerhard Pedersen fra Ofoten og Mikael Bertheussen fra Ibestad. Av de som fortsatt var lærere på den tiden skolestyrets protokoller ble ført, kom lærer Aaker fra Hof sogn i Sundalen prestegjeld, kirkesanger Kvame fra Soløy prestegjeld og Ole Hansen fra Hillesøy.

Det var altså bare *en* av lærerne som kom fra kommunen, alle de andre kom utenfra. Likevel stod de kulturelt og verdimesig neppe langt fra befolkningen i Hillesøy. Karlsøy, Ofoten og Ibestad ligger ikke langt unna Hillesøy. Det er altså ikke snakk om en massiv påvirkning fra vestlands- eller østlandslærere i 1875, noe som kunne vært med på å forklare motstanden i skolen. To av lærerne var imidlertid fra Målselv, stedet som ble befolket sørfra. Det er en viss sjanse for at disse lærerne hadde andre verdier enn allmuen i Hillesøy. Men de to lærerne fra Målselv var ikke i arbeid i den perioden oppgaven har kildemateriale fra, så deres betydning var heller liten for skolen mellom 1880 og 1900.

Fire lærere er oppført som innbyggere i kommunen under folketellingen i 1900. Ole Farstad kom fra Romsdalen, Johannes Næstaas fra Voss, Hans Teodor Andersen fra Skjærstad i Nordland og O.L. Aaker, som også var med i 1875-folketellingen, kom fra Sunddalen. I tillegg til disse fire lærerne kom også lærer Johannessen, lærer Andersen og lærerinnene Grongstad og Kvalem. Disse er ikke oppført i folketellingen, men var aktive i undervisningen i kommunen frem til år 1900. Dessverre står det ikke noe i skolestyrets protokoller hvor disse var fra, men mye tyder på at de fleste søkerne stort sett kom utenfra. På slutten av 1800-tallet var altså de fleste lærerne i Hillesøy innflyttere. Dette kan ha hatt betydning for ulike verdier i skole og hjem.

Loven krevde at alle som ble fast ansatt var seminarister. Bare vikarer og andre som ikke hadde fast stilling, kunne ha den lavere lærerprøven. Likevel er kun en av lærerne i 1875 oppført som seminarist, de andre omtales som almueskolelærere eller kirkesangere. I 1900 er ingen av de fire lærerne kalt seminarist, alle er "folkeskolelærere". Det er sannsynlig at lærerne ville ha holdt på tittelen "seminarist", fordi det var en mer prestisjefylt betegnelse. Derfor kan man anta at det ikke var flere seminarister i Hillesøy enn det som går frem fra kildene.

Lærernes personlighet og hvor stor grad av respekt og anseelse de hadde, påvirket nok elevenes og foreldrenes holdninger til skolen. I Hillesøy hadde man som nevnt tre lærere, men etter skoletidsutvidelsene fikk kommunen fem.²³¹ En av de først ansatte var formann i skolestyret i mye av perioden, noe som viser at lærere kunne være vel ansett i Hillesøy.²³²

De fleste lærerne kom seg igjennom perioden 1890 til 1900 uten å gjøre skolestyret misfornøyd. Et par av lærerne fikk likevel mye oppmerksomhet hos de lokale skolemyndighetene. Blant annet forsømte Aaker en rekke av sine plikter i forhold til skolestyret. Tilslutt ble det sak på grunn av lærerens oppførsel.²³³ En god del av irritasjonen skyldtes at han ikke gjorde det skolestyret påla ham å gjøre, samt at det han gjorde var preget av "lige gyldighed" og "unøyagtighed".²³⁴

En av de få konkrete tingene kopiboken sier om Aaker, er at han var lærer i Ytre og Indre Stønnesbotn.²³⁵ I disse kretsene var fraværet på 42 prosent i 1896, noe som var høyere enn i noen annen krets i kommunen.²³⁶ Skolestyret kritiserte Aaker for at fraværet var så høyt i disse kretsene. Mye tyder på at det var fraværshøringen hans som først og fremst gjorde skolestyret misfornøyd.²³⁷ Selv om læreren var upopulær hos sine overordnede, vakte han likevel ikke nødvendigvis motvilje hos befolkningen. Det kan jo hende at han, som hadde daglig kontakt med foreldre og barn, så gjennom fingrene med en del fravær fordi han kjente barna og støttet dem. Det kunne trolig sikre ham et godt forhold til befolkningen, men kunne føre til irritasjon og refs fra de overordnede. Likevel, uansett oppslutning eller ikke, han maktet ikke å holde barna på skolen.

En annen mulighet er at Aaker virkelig var likegyldig og slurvete. Det ville ikke medføre annet enn ulemper for barna, og bidro neppe til at han ble godt likt. Noe som kan tyde på at Aaker hørte til denne typen lærer, er en sak fra Balsfjorden. Aaker var lærer også i denne kretsen. Her fikk han en klage mot seg fordi han ikke holdt årsprøver, noe han var pålagt i skoleplanen.²³⁸ Dette tyder på at befolkningen var lite tilfreds med tilfeldig skolehold, og at de følte at det var nødvendig å gripe inn. Dette er det eneste eksempelet fra Hillesøy der befolkningen krevde mer av læreren enn han gjorde. Antagelig var ikke oppslutningen om denne læreren stor, verken i skolestyret eller hos befolkningen.

Saken om lærer Aaker er vesentlig fordi han var en av lærerne som virket lengst i kommunen, og slik fikk han trolig mer å si enn andre lærere når det gjaldt å forme skolen i Hillesøy. Det meste av sin yrkesaktive periode fikk han holde på uten refs, kritikken mot ham kom på slutten av 1800-tallet. Det viser at læreren først ble betraktet

²³¹Kopibok, sak 28, 1896.

²³³Kopibok, sak 103, 1898.

²³⁵Kopibok, sak 94, 1898.

²³⁷Kopibok, sak 34, 1897.

som et problem etter at interessen for å få ned fraværet ble vakt hos de lokale skolemyndighetene. En annen lærer fikk alvorlig refs fordi han slo sammen skolekretser uten å be tilsynsutvalget om lov, for å spare seg undervisning. Skolestyret advarte ham om at de ville holde ham ansvarlig for økninger i fraværet, og de påla ham å ikke gjøre lignende ting i fremtiden.²³⁹ Lærerens fremferd i denne saken tyder mer på slurv og uvilje til å arbeide enn på nidkjærhet i tjenesten. Også i dette tilfellet kom kritikken på slutten av århundret, selv om lærerens praksis neppe hadde vært så mye bedre tidligere.

De andre lærerne i Hillesøy unngikk å få skolestyrets oppmerksomhet rettet mot seg, trolig fordi de gjorde sitt arbeid som de skulle. Det finnes også eksempler på at lærere fikk heder. Lærer Johannessen blir omtalt som en "meget duelig lærer" som "(...) underviser greit, øver god disiplin i Skolen, (og) søger med Interesse at bringe Børnene frem i samtlige Fag (...)".²⁴⁰ Skolestyret skriver også at han hadde evne til å vinne foreldre og barns respekt og tillit, og det går frem at de fleste av foreldrene ønsket at han skulle fortsette lenger enn det som først var planen.²⁴¹ Dugelig og interessert i skolen er også karakteristikker som ble brukt om andre lærere. Både Kvammen og to andre lærere, Rørvik og Skimelid, sluttet og flyttet i løpet av perioden. Alle fikk rosende omtale.²⁴² Det fantes altså både lærere som ble satt pris på, og lærere som skolestyret strevde med.

Gjennomtrekk blant lærerne eller stabile forhold i undervisningen?

I Sund var det stort sett de samme lærerne som virket gjennom hele perioden, med unntak av frk. Vinæs, som sluttet etter et år. Denne stabiliteten kan ha bidratt til å sikre oppslutning om skolen. Når man gransker protokollene til Hillesøy skolestyre, er det mest påfallende ved spørsmålet om lærere problemet med å få ansatt kvalifiserte folk i alle lærerpostene. Problemet meldte seg særlig etter at antall lærerstillinger i kommunen ble økt fra tre til fem. Først synes det som om søkertilstømningen til de nye stillingene var god, 17 lærere søkte, av disse var minst 11 seminarister.²⁴³ Imidlertid viser det seg snart at de som ble ansatt, foretrakk post andre steder.²⁴⁴ Dette skjedde gang etter gang, og skolestyret ble tvunget til å be de lærerne de først avviste, om å komme til kommunen.²⁴⁵ Likevel ble postene stående ledig i flere perioder. Skolestyret forsøkte å dekke opp de ledige stillingene ved å ansette vikarer. Dels brukte de de lærerne som alt var i kommunen, dels ansatte kommunen lærerinner med den lavere lærerprøve som en midlertidig ordning.²⁴⁶

²³⁹*Kopibok*, sak 29, 1900.

²⁴¹*Kopibok*, sak 85, 1900.

²⁴³*Kopibok*, sak 72, 1897.

²⁴⁵*Kopibok*, sak 50-58, 1898, sak 67-68, 1898.

Tross dette gikk en del av undervisningstiden tapt.²⁴⁷

Den lavere lærerprøven var mindre omfattende enn den vanlige seminarutdannelsen, og ble opprettet som en overgangsordning for å skaffe lærere til småskolen. Kommunene hadde ifølge loven ikke anledning til å gi lærere som bare hadde denne prøven fast ansettelse i stillinger utover første avdeling, men de kunne fungere i vikariater. Da skolestyret i Hillesøy ønsket å beholde en lærer med den lavere lærerprøve i lengre tid, måtte de gjøre stillingen om fra fast til oppsigelig. Dette viser at skolestyret i Hillesøy var nøye med å følge lovens forskrifter, selv om det kunne bety merarbeid og problemer.

Det går frem at skolestyret anstrengte seg for å finne kvalifiserte søkere. Iblant foretrakk skolestyret å innstille lærerinner før lærere, fordi det mente at menn snart ville se seg om etter bedre poster, og dermed bidra til manglende stabilitet. Når skolestyret ansatte en som bare hadde den lavere lærerprøve også for de eldste barna, var det fordi seminaristene tok jobber andre steder, og fordi skolestyret ikke hadde noe valg. Det var et betydelig antall lærere som fant arbeid andre steder enn Hillesøy, etter at de var blitt ansatt. Hele 15 lærere tok poster andre steder, etter at skolestyret hadde forutsatt at de ville komme.²⁴⁸ Det er tydelig at lærerne ikke prioriterte stillingene i Hillesøy høyest når de fikk flere tilbud om arbeid. Dette kan ha ført til at kommunen fikk dårlige lærere, og det førte til tapt undervisningstid og store ansettelsesproblemer for skolestyret.

Når de ledige postene endelig ble besatt, sluttet lærerne gjerne etter kort tid. To sluttet etter et år.²⁴⁹ Slik ble det stor gjennomtrekk i Hillesøy, i løpet av en periode på ni år var det hele 14 lærere som arbeidet i den offentlige skolen. Særlig var det tre av de fem postene som hadde stor utskiftning av lærere: Øyfjorden og Balsfjorden krets, Nordøyene og Ersfjorden, og Ytre og Indre Kattfjord.²⁵⁰

Resultatet av denne gjennomtrekken var neppe oppslutning om skolen. Eller kanskje var det i utgangspunktet manglende oppslutning som frustrerte lærerne og fikk dem til å slutte? Klimaet og perifer beliggenhet kan nok forklare en del av fraflytningen. Et par av kretsene var svært vær- og sjøharde, og disse to var vanskelige å holde besatt.²⁵¹ Problemet med gjennomtrekk av lærere gjaldt imidlertid også for posten i Kattfjord. Dette området er flere ganger beskrevet som idyllisk.²⁵² Skolestyret skrev i et internt brev i kommunen at denne posten, imotsetning til de to andre, passet godt for kvinnelig betjening, fordi kretsen ikke var værhard.²⁵³ Det var med andre ord også andre grunner enn klima og sjøstreknings som gjorde at lærerne reiste sin vei. Negative holdninger og skepsis fra

²⁴⁷*Kopibok*, sak 75, 1898.

²⁴⁹*Kopibok*, sak 10, 1893, sak 49, 1899.

²⁵¹*Kopibok*, sak 110, 1897.

²⁵³*Kopibok*, sak 51, 1895.

lokalbefolkningen kan ha bidratt til gjennomtrekken.

Alt dette viser at Hillesøy ikke ble betraktet som noe ideelt sted å få lærerpost. Kvaliteten på undervisningen led under stor gjennomtrekk blant lærerne, at underkvalifiserte ble ansatt, og at en del skoleperioder ble avlyst. Selv med en befolkning som i utgangspunktet var *positiv* til skolen, vil dette kunne ført til manglende oppslutning.

Fleksibilitet eller tvang? En sammenligning av Sund og Hillesøy

Tegn på motstand, likegyldighet og oppslutning

Skolestyrene i Sund og Hillesøy viste ulik grad av oppslutning om skolen. Mens skolestyret i Sund gikk inn for mer og bedre skole, var innsatsen laber i Hillesøy, særlig i tiden før 1894. Dette vises blant annet ved takten i skolebyggingen. Mellom 1884 og 1899 ble det bygd seks skolehus i Sund. I Hillesøy ble det bare bygd ett nytt skolehus i samme periode. Dette var ikke et resultat av at skolesituasjonen var bedre i Hillesøy enn i Sund *før* 1884, for også da var det var færre skolehus i nord enn i vest. Samtidig var det adskillig flere elever og skolekretser i Hillesøy enn i Sund. Det viser at behovet for nye skolebygg antagelig var adskillig større i nord enn i vest. Likevel fikk ikke skolestyret i nord penger til nybygg, rett og slett fordi det ikke bad kommunestyret om det. I Sund fikk skolestyret stort sett de midlene det bad om. Samtidig var skolene i Sund godt utstyrte, mens fiskere ble innkvartert i skolehuset i Hillesøy helt frem til århundreskiftet. Dette viser forskjeller i holdninger til skolens kvalitet. Og mens omgangsskole mot slutten av århundret var regelen i Hillesøy, var det unntaket i Sund.

Ulik holdning til skolen kommer også frem i skolestyrenes praksis med bøter for fravær. Når foreldrene i Hillesøy holdt barna hjemme, gjorde skolestyret lite med saken. Denne praksisen holdt seg helt frem til slutten av århundret, da den ble strammet inn. I Sund sørget skolestyret alt fra 1879 for strenge bøter til de få foreldrene som holdt barna hjemme. Ellers ble sakene i Sund stort sett løst i minnelighet med foreldrene. Også i Hillesøy prøvde skolestyret å unngå maktbruk, men det hadde uansett større problemer med å få folk til å sende barna på skolen enn myndighetene i Sund.

Det var ikke bare skolestyrene som hadde ulik holdning til skolen. I Sund ønsket allmuen selv lengre skoletid. Folk var dessuten opptatt av at skolen skulle ha høy kvalitet. I Hillesøy finnes det ingen eksempler på at folk bad om mer og bedre skole. Her ble initiativet til skoleutvikling tatt av amtskolestyret, ikke av befolkningen. Noe annet som viser ulike holdninger til skolen, er tilsynsutvalgenes protokoller. I Sund hadde disse utvalgene antagelig lite å gjøre, dømt etter det lave fraværet og mangelen på saksreferat i protokollene. Tilsynsutvalgene i Hillesøy var mer aktive. Først og fremst var de opptatt av

å spare penger for allmuen og minske ulempene med skoletransport. Medlemmene brydde seg lite om undervisningen og kvaliteten på skolehusene.

Det fantes altså mange tegn på at skolen møtte oppslutning i vest, motstand eller likegyldighet i nord. Når det gjaldt lærerne, tyder materialet på at de som ble ansatt ved skolene i Sund var seminarister med gode karakterer. I Hillesøy var det derimot få seminarister. To av lærerne i Sund ble valgt til ordførere og en satt som formann i skolestyret. Dette tyder på at allmuen hadde tillit til lærerne. Også i nord var skolestyrets formann lærer, men såvidt kildene viser, ble ingen lærer ordfører i Hillesøy. Dette *kan* tyde på at oppslutningen om lærerne ikke var like stor som i Sund. Imidlertid fantes det i begge kommuner lærere som vakte motstand og som fikk refs av skolestyrene. Dermed var det neppe lærerne som hadde den avgjørende betydningen for forskjellen i oppslutning mellom nord og vest.

Betydningen av fleksibilitet hos skolemyndighetene

I hypotesen forutsatte jeg at oppslutning delvis var et resultat av harmonisk samarbeid mellom skole og kommune. Dette ser ut til å stemme bra for Sund. Imidlertid var det også i nord et nært samarbeid mellom skolestyret og kommunestyret. Forskjell i skolestyrenes fleksibilitet og strid mellom kommunale myndigheter er derfor ikke forklaringen på den ulike oppslutningen om skolen i nord og vest. Begge skolestyrene fungerte på lokalsamfunnets premisser, uten å tvinge frem forandringer som storsamfunnet ønsket. Det er da naturlig å spørre om det *har noe for seg* å undersøke skolemyndighetenes grad av fleksibilitet. Kanskje det ikke har noe å si for oppslutningen om skolen? Svaret på dette spørsmålet gir seg når man sammenligner Hillesøy og Karlsøy.

Presten hadde ansvaret for skolen i Karlsøy like etter 1860. Han blir av Edvardsen beskrevet som en typisk embetsmann, med liten forståelse for allmuens verdier.²⁵⁴ Etter syv års kamp gav han seg, vitne til at skolefraværet bare hadde *økt* i den tiden han hadde vært i kommunen.²⁵⁵ I motsetning til skolemyndighetene i Hillesøy, var presten i Karlsøy ikke redd for å tvinge befolkningen til lydighet.²⁵⁶ Likevel feilet presten, mens fraværet i Hillesøy ble betydelig redusert frem mot 1900. Dette tyder på at maktbruk ikke virket positivt når det gjaldt å få til større fremmøte på skolen. Den ulike behandlingen skolemyndighetene i de to kommunene gav allmuen, hadde antagelig avgjørende betydning for om folk endret holdning til skolen.

Opprinnelig var skolemyndighetene embetsmenn utenfra, folk som forstod seg dårlig på allmuen og brukte tvang for å få igjennom sine mål.²⁵⁷ Det forklarer at

²⁵⁵Edvardsen 1989: 107.

²⁵⁷Jeg bruker begrepet *skolemyndigheter* både om presten i Karlsøy og skolestyret i Hillesøy, for å kunne

oppslutningen i Hillesøy og Karlsøy var like dårlig i 1879. (Se vedlegg nr.3). Den store nedgangen i skolefravær i Hillesøy var nok delvis et resultat av at skolemyndighetene her etterhvert ble lokalt rekruttert. I Karlsøy holdt motstanden seg høy, noe som tyder på at det fortsatt var embetsmenn utenfra som styrte skoleutviklingen.

Både i Sund og i Hillesøy var skolestyrene lydøre overfor befolkningen, og bare unntaksvis brukte de sanksjonsmidler. Likevel var fraværet stort i Hillesøy og moderat i Sund. Ved å sammenligne Hillesøy med Karlsøy viste det seg at fleksibilitet *var* viktig for oppslutningen om skolen, i nord kanskje det aller mest avgjørende. Riktignok fikk ikke samarbeidslinjen alle elevene til å gå på skolen. Skolestyret i Hillesøy lyktes likevel adskillig bedre med å få ned fraværet enn det presten i Karlsøy og hans etterfølgere gjorde. Forklaringen er at den førstnevnte samarbeidet, de sistnevnte valgte konfrontasjon som sin linje.

Kapittel 6: Integrasjon og ulike verdier i vest og nord

Skolen - arena for møte mellom kulturer

Fraværstallene og materialet fra skolestyrets protokoller viste at det var forskjeller i allmuens forhold til skolen i vest og nord. Barna i Sund hadde lavt fravær. Det fantes mange tegn på at befolkningen ikke motsatte seg mer skole, men tvert imot ønsket at undervisningen skulle være av best mulig kvalitet. I Hillesøy var fraværet mye større, og skolestyreprotokollene viste ikke mange tegn på oppslutning om skolen. Min hypotese var at den manglende oppslutningen også hadde andre grunner enn behovet for barns arbeidskraft og at skolen ikke ble sett som nyttig, verken for sosialiseringen av barna eller for fremtiden deres.

Det var neppe fattigdom som førte til fraværet i nord. Når fisket gikk godt, var det større behov for arbeidskraft enn når fisken uteble. Barnas hjelpende hender var mest nødvendige når store fangster skulle tas imot. Og et godt fiske medførte god økonomi for kommunen, altså kom ikke fraværet av dårlig kommuneøkonomi. Selvfølgelig kunne også den enkeltes kår avgjøre, men det er ikke noe som tyder på at fattigdom i hjemmet var den viktigste grunn til fraværet. Både mitt og andres materiale viser at det ikke nødvendigvis var de fattigste som holdt barna hjemme.²⁵⁸

Den materielle kulturen *har* imidlertid forklaringskraft for oppslutningen om skolen. I vest kunne skolen skaffe barn et fremtidig levebrød, mens skolen i nord lenge ble betraktet som overflødig i denne sammenhengen. Bakgrunnen er at allmuen i vest var mindre fast knyttet til husholdsøkonomien enn man var i Hillesøy. Levebrødshensyn kan altså bidra til å forklare hvorfor foreldrene i de to landsdelene hadde ulik holdning til verdien av skolegang. Spørsmålet om oppslutning og motstand kan likevel ikke bare forklares ut fra den materielle kultur. Antagelig var det også andre grunner til at nordlendingene holdt barna hjemme, mens vestlendingene prioriterte skolen. Jeg undersøker derfor hvordan kultur, i betydningen tro, verdier og identitet, spilte inn på skolesøkningen i de to landsdelene. Materieell kultur vil også drøftes der det er relevant.

Mellom allmuen og skolen fant det sted et kulturmøte, "(...) der holdninger, verdier og *måter å forstå verden på* blir konfrontert med hverandre".²⁵⁹ Min hypotese var at folk lot sine barn bli påvirket av skolen når skolens verdier ikke var vesentlig annerledes enn deres egne. Der skolen brakte med seg en kultur som var svært forskjellig fra allmuens, var avvisning en naturlig reaksjon.²⁶⁰ Skolen representerte et bestemt religiøst syn, den benyttet seg i hovedsak av ett språk, av nasjonal litteratur, og den arbeidet for å

²⁵⁹Brantenberg, Hauan og Knutsen 1994: 405.

oppnå en felles nasjonal identitet.²⁶¹ Målet var å skape gode nordmenn av alle som bodde innenfor statens grenser. Befolkningen i ulike deler av landet reagerte ulikt på dette. Dette kapittelet vil prøve å kaste lys over hvorfor kystallmuen i vest og nord reagerte ulikt. Jeg vil også drøfte hvilke av disse grunnene som best forklarer forskjellen i oppslutning mellom nord og vest.

Statlig kontroll i nord og vest. En forklaringsramme

Landsdelsundersøkelsen viste at fraværet ble høyere jo lenger nord, og jo lenger bort fra det nasjonale sentrum man kom. Det forrige kapittelet viser at lokale forhold var nødvendige, men ikke tilstrekkelige for å forklare motstand og oppslutning om skolen. Når presten hørte på sine overordnede, og skolestyret på allmuen, måtte forholdet mellom lokal- og sentralplan trekkes inn i forklaringen. Et sentrum-periferiaspekt er imidlertid ikke bare nyttig for å forklare ulikheter internt i en landsdel, det kan også kaste lys over forholdet mellom landsdelene og staten.

Sund hadde en helt annen beliggenhet i forhold til sentrale myndigheters maktområde enn Hillesøy. I århundrer hadde kommunen vært tett integrert i staten, takket være at den lå nær Bergen. Seilskutetransporten førte til utstrakt kontakt mellom Sund og fastlandet. Der lå skutene og ventet på bør, og der var det omsetning.²⁶² Staten og sundboerne hadde felles interesse i seilskutetransporten. Seilskutene var viktige for nasjonaløkonomien, og allmuen tjente penger på skipsfarten. Men integrasjonen fikk også kulturell betydning. I Sund viste ikke befolkningen motstand mot skolen, fordi de stort sett respekterte de styrendes autoritet og kulturformidling. Dette var et resultat av århundrer med kontroll og samarbeid. I tillegg hadde folk i Sund glede av skolen. Blant annet hadde kommunen et allmuebibliotek, som kunne gi barn og voksne kunnskap og fordelen av nye horisonter.²⁶³

I Hillesøy var det annerledes. Nord-Norge hadde siden det danske eneveldet vært en periferi det var vanskelig å holde kontroll med.²⁶⁴ Men mens staten arbeidet aktivt for norsk kontroll i grenseområdet mot Russland, ble kystområdene stort sett latt i fred. De ytre kyststrøk av Troms utgjorde ikke noen sikkerhetspolitisk trussel, og forholdene i Hillesøy var derfor ikke av særlig interesse. Noe annet som bidro til at kommunen ble latt i fred av myndighetene var at naturen gjorde kontroll vanskelig. Nasjonalstaten hadde for få embetsmenn å fordele i den vidstrakte og grisgrendte landsdelen.²⁶⁵

Ettersom Nord-Norge, og i særlig grad kysten, var underlagt mindre streng

²⁶¹Bratrein og Niemi 1994: 183.

²⁶³Hummelsund 1970: 91.

²⁶⁵Kristiansen 1994: 359.

statlig kontroll enn de andre landsdelene, utviklet befolkningen uavhengighet av, og en viss skepsis til embetsmennene. Allmuen innså snart at uten samarbeid nyttet det lite hva embetsverket ønsket å gjøre. Denne bevisstheten ble brukt mot skolemyndighetene. Det er flere eksempler på at befolkningen ikke godtok skolens autoritet:

"(...) jeg ved ikke Efter Hvilken Lov dem Multerer Undtagen for og Holde Komærs Baade med Mig og Andre folk (...) saa dem er sikker Paa at jeg Betaler ikke et øre af den Multen Dem kan drive den til vilken som heldst Ret dem vil (...) 1890".²⁶⁶

Det er ikke akkurat ydmykhet som kommer til uttrykk i dette brevet. Den som skrev det godtok hverken mulkten eller autoriteten bak. Skepsis mot skolemyndighetene finnes det flere eksempler på: "Moderen skal have sagt, at man kunde kysse hende i Rumpen og hendes Børn kom ikke denne Gang i Skole (...)".²⁶⁷ Denne kvinnen viste heller ikke ærbødig respekt overfor skolen, tvert imot, hun utfordret den åpenlyst. Sitatene er hentet fra 1890 og 1873, noe som viser hvor lenge denne mistroen holdt stand etter skoleloven av 1860.

Befolkningen i nord var kritisk mot embetsmenn og skole, og det preget deres oppførsel. Mangelen på respekt for overordnede var karakteristisk, og var spesielt i en tid da folk i andre deler av landet gikk i grøfta for prest, lege og lensmann. Kanskje var det slik at befolkningen takket være landsdelens løse tilknytning til staten var trygg i sin kritikk mot det embetsmenn og skole stod for. I vest, derimot, fantes det et kulturelt fellesskap som hadde bakgrunn i århundrelang tilknytning til myndighetenes sikre maktområde. Ulik grad av statlig kontroll med landsdelene er et godt utgangspunkt for å forklare forskjellen mellom Sund og Hillesøy.

Assimilasjon eller integrasjon? Rammen utvides

Forholdet mellom staten og allmuen ble i stor grad påvirket av hvilke strategier myndighetene brukte for å få kontroll med befolkningen. Assimilasjon og integrasjon var ulike måter staten kunne forholde seg til lokalsamfunnene på, for å integrere dem i nasjonalstaten. Den lokale reaksjonen varierte på sin side både med avhengigheten av storsamfunnet, hvilke maktmidler myndighetene hadde til rådighet, hvor streng kontroll lokalsamfunnet tradisjonelt hadde vært underlagt og om allmuekulturen var sterk nok til å fungere som en effektiv motkultur.

Assimilasjon var statens første strategi. Skolen skulle forme alle barn slik at de

²⁶⁷Edwardsen 1994: 345.

ble mest mulig lik idealet for nordmenn.²⁶⁸ Dette var en handlingsmåte som ofte førte med seg bruk av tvang og undertrykking av den lokale kultur. Assimilasjonen fungerte best der kulturen på forhånd var mest lik den hegemoniske, eller der kontrollen hadde foregått i lang tid, som i Sund. Assimilasjonen fungerte også godt i områder der folkegrupper levde som minoriteter. Mindretallsgrupper hadde mindre sjanse til å stå imot kulturelt press. Allmuens avvisningsstrategier virket derfor bedre enkelte steder enn andre.

I nord fantes det eksempler både på at assimilasjonen virket, og ikke virket. Samene i Kattfjord lærte seg norsk i løpet av få år, og ble kategorisert som nordmenn. Bakgrunnen var at kattfjordsamene etterhvert kom i mindretall i lokalsamfunnet, samtidig som deres kultur ble angrepet utenfra.²⁶⁹ Befolkningen i Sørfjorden fortsatte derimot å snakke dårlig norsk, og de bevarte sin etniske identitet.²⁷⁰ I Sørfjorden var flertallet samer, og nordmennene der ble tvunget til å tilpasse seg.²⁷¹ Siden samene var i flertall, nådde ikke skolen frem med sin fornorskninglinje. Mens assimilasjonsforsøkene var effektive i forhold til minoritetsbefolkningen i Kattfjorden, fungerte de ikke i Sørfjorden.

Assimilasjonsforsøkene virket heller ikke overfor uavhengige samfunn med skepsis mot autoriteter og sentrale myndigheter. Dette var tilfelle for flertallsbefolkningen i Hillesøy. Her var det nødvendig at skolen ble integrert i lokalsamfunnet, gjort til en del av allmuens kultur. Integrasjonsstrategien forutsatte stor grad av samarbeid mellom myndigheter og lokalbefolkning. Sannsynligvis måtte skolemyndighetene akseptere at allmuen fikk en viss innvirkning på skolens innhold. Dette gjaldt både for språk og for religiøs utøvelse. For å sikre oppslutning om skolen måtte utviklingstakten dessuten tilpasses den lokale økonomi, noe som ble gjort i Hillesøy. Alt dette medførte at forandringene i skolen skjedde senere, og mer på allmuens premisser. Idet skolen ble integrert i lokalsamfunnene, åpnet muligheten for påvirkning seg også i områder som før hadde vært lukket for myndighetene. Det var trolig dette som skjedde frem mot år 1900 i Hillesøy. I Sund var befolkningen alt lenge blitt påvirket, mens allmuen i andre områder i nord fortsatt holdt stand mot skolen og påvirkningen fra myndighetene.

²⁶⁹Andresen 1994: 337.

²⁷¹Andresen 1994: 341.

Var den lokale kulturen åpen for sentral påvirkning?

Beliggenhet i forhold til lokale sentra

Sund lå en dagsreise unna Bergen, Hillesøy lå noe lenger unna Tromsø.²⁷² Beliggenhet *kan* ha bidratt til ulik grad av påvirkning. Karl Egil Johansen viser at holdningsendringer som hadde sitt opphav i Bergen påvirket landkommunene rundt sterkere enn de som lå lenger unna.²⁷³ Slik sett var ikke Sund det første stedet kulturelle endringer slo igjennom. I nord var en del hillesøyvæinger svært skeptiske til byen Tromsø.²⁷⁴ Få av dem flyttet dit, og mange prøvde å unngå å drive handel der. Når dette var forholdet mellom Hillesøy og dets nærmeste sentrum, er det ikke rart at allmuen ikke ville la seg påvirke. Kontakt med bymiljøer fikk i neste omgang betydning for skoleutviklingen: "Den nære kontakten med byen kan ha vært en medvirkende årsak til at det var mindre skoleforsømming i Tromsøysundet enn i (...) Hillesøy. Trolig betydde nærheten til byen at økte kunnskapskrav og nye verdier hadde lettest for å slå gjennom der".²⁷⁵ Sitatet viser at det er en forbindelse mellom behovet for skole og åpenhet til nye verdier.

En god skole kunne gi barna alternative arbeidsmuligheter til det å bli fiskerbonde, blant annet ved at de senere kunne dra til byen og få arbeid.²⁷⁶ Dette betydde større muligheter for et levebrød, samtidig som det gav mulighet for sosialt avansement. Åpenheten for det nye og påvirkning av det moderne gjorde at dette ikke var noe vanskelig valg i vest. Næringsspesialiseringen gjorde det dessuten nødvendig for mange. I nord var det annerledes. Jo lengre unna byen lå, jo mindre aktuelt var det for allmuebarna å dra dit for å få arbeid. Den geografiske avstanden var likevel ikke det avgjørende. Så lenge den lokale husholdsøkonomien fungerte godt, så folk neppe noen grunn til å søke arbeid andre steder. Kombinasjonen av økonomisk uvavhengighet, skepsis mot og liten kontakt med byområder disponerte for likegyldighet til skolen.

Myndighetene hadde sterkere kontroll over byene enn over kystkommunene. Dette førte til at sentrale verdier lettere ble spredt i urbane strøk.²⁷⁷ I neste omgang kunne byene fungere som innfallsport for disse verdiene til kommunene omkring. Siden det var ulike holdninger til det nærmeste bysentrum, tyder det på at storsamfunnets verdiformidling gikk lettere i kystkommunene i vest enn i nord. Jeg skal likevel ikke overdrive sundallmuens oppslutning om verdier fra Bergen, for det var stor kulturell avstand mellom disse to.²⁷⁸

²⁷³Johansen upublisert: kapittel 5. (Sidetall er ikke påført ennå).

²⁷⁵Andresen 1994: 373. Finnkroken ligger i Tromsøysund, og her var fraværet svært lavt.

²⁷⁷Med *sentrale verdier* mener jeg her myndighetens verdier.

Kontakt med omverdenen

Lærerne i nord ble ofte møtt med avvisning.²⁷⁹ Var dette et resultat av manglende kommunikasjoner og liten grad av kontakt med annerledes tenkende? Avsondring fra påvirkning utenfra fører alltid med seg skepsis mot nye mennesker med andre tanker. Lokalbefolkningen i Hillesøy ble konfrontert med lærere som hadde fremmed bakgrunn og kanskje ulikt livssyn, så det er naturlig at mange reagerte med å vise motstand.²⁸⁰ Dette kan kanskje være med på å forklare det store fraværet i kommunen, og at lærerne flyttet etter kort tid.

Senere har mennesker som kommer utenfra fått en fellesbenevnelse som rommer avstand og manglende tilhørighet: *søring*. En forfatter skildrer det slik:

"Jeg bærer søringen med meg (...), allerede her møter jeg de granskende blikkene fra folk som saumfarer klesdrakt og væremåte: Hvem er du? Hva gjør du her? Du ser ikke ut slik som oss. Og det oppstår en følelse (...); følelsen av å være et slags monstrum fra en fremmed planet (...)"²⁸¹

Teksten viser at det ikke er lett å komme til et tett nordnorsk samfunn og være sørfra. Kanskje var det like vanskelig før - i en tid da man ikke hadde utbygde massemedier, da kontakten mellom landsdelene var relativt liten og skolen bare var i startgroppen av sitt arbeid for å skape nasjonal enhet? På 1800-tallet var den kulturelle forskjellen mellom landsdelene større enn den er nå. Dette kan ha ført til at negative holdninger til folk utenfra kan ha vært sterke. Det er derfor rimelig å anta at en del av motstanden skolen møtte, skrev seg fra en slik grunnleggende geografisk-kulturell skepsis mot utenforstående.

Hillesøyværingene *var* imidlertid ikke avsondret fra all kontakt med omverdenen. Det kom ofte tilreisende fiskere som skulle ha innkvartering, og mennene reiste selv langt avgårde på fiske, og kom der i kontakt med andre mennesker.²⁸² Kontakten med utenverdenen ble også opprettholdt via pomorhandelen med Russland, som nordlendingene deltok flittig i.²⁸³ Det er derfor feil å skylde på avsondring og skepsis mot alle som ikke hørte til i lokalmiljøet som grunn til skolemotstanden. Tvert imot er kystbonden blitt karakterisert på en positiv måte: "(...) det innestengte, jordbundne livet til fjellbonden skapte et folkeferd uten *den kvikkhet og åndelige horisont som kjennetegnet folk i sjødistriktene*".²⁸⁴ Dersom protesten mot skolen bare skyldtes befolkningens fordommer mot påvirkning utenfra, ville de neppe blitt beskrevet som ovenfor. Det må derfor ha vært en grunn til den brede kontakten med andre i nord, samtidig som påvirkning fra skole og embetsmenn sørfra ofte ble avvist.

²⁷⁹Edwardsen 1989: 114. *Kopibok*, sak 29, 1894.

²⁸¹Riiser 1994: 268.

²⁸³Bratrein og Niemi 1994: 182.

Det kan diskuteres om begrepet søring kan brukes om forholdene på 1800-tallet. Begrepet ble først brukt på 1970-tallet, og er først og fremst anvendbart på nyere historie. Den mistro som uttrykket rommer oppstod som en følge av den økonomiske avhengigheten som har preget landsdelen i de siste førti år. Det går derfor ikke an uten videre å bruke begrepet på 1800-tallshistorie.

Likevel kan økonomisk avhengighet også tidligere ha skapt mistro mot folk sørfra. Ifølge Bratrein og Niemi var dette tilfellet. De beskriver hvordan store deler av den nordnorske befolkning stod i et økonomisk avhengighetsforhold til Vestlandet for et par hundre år siden. All handel skulle skje via Bergen, også utenlandshandelen, og fiskerne hadde til dels betydelig gjeld til bergenserne.²⁸⁵ Senere, da Bergen mistet sin enestående posisjon i handelssamkvemet, overtok lokale nessekonger i nord rollen som det viktigste leddet i handelen. Disse var ofte sør- og østfra, og sørget mer for egen profitt enn for landsdelens utvikling.²⁸⁶ Igjen hadde kystfiskerne liten grunn til å glede seg over forbindelsen med folk sørfra.

Bratrein og Niemi skriver at perioden med økonomisk avhengighet av bergensere og nessekonger var mer eller mindre forbi på slutten av 1800-tallet.²⁸⁷ Fisket gikk godt, særlig i 1860- og 1870-årene, og man kunne kvitte seg med gjelden.²⁸⁸ Nå som kystbefolkningen fikk det så mye bedre økonomisk, burde de vel ha livrom nok til å kunne sende barna på skolen? Men skulket tiltok istedet for å bli redusert etter 1860.²⁸⁹ Forklaringen kan være at den tradisjonelle mistroen trengte lenger tid for å brytes ned. Siden skolen var *en* arena hvor befolkningen ble tvunget til å ha med folk sørfra å gjøre, var det naturlig at slik skepsis også rammet skolen. Hvorfor skulle foreldrene la sine barn bli formet av mennesker som de, i pakt med tradisjon, forbandt med avhengighet og utbytting? Da var det tryggere å la dem treffe andre nordlendinger og russere.

Oppslutningen om skolen kan altså ha blitt påvirket av holdningene til handelspartnerne sørpå. Det er likevel vanskelig å si at en tydelig nord-sør-konfliktlinje forklarte motstanden i nord. Det finnes eksempler på at embetsmenn fra sør ble satt høyt av nordlendingene. Blant andre kan Petter Dass sies å være svært vel tilpasset folkelivet i nord. Ellisif Wessel og hennes mann ble også høyt verdsatt, selv om de kom sørfra. De var sentrale skikkelser i det tidlige Arbeiderpartiet.²⁹⁰ Kanskje var det heller slik at folk sørfra først og fremst vakte motstand i nord på grunn av de verdier og holdninger som de gav uttrykk for.

²⁸⁵Bratrein og Niemi 1994: 174.

²⁸⁷Bratrein og Niemi 1994: 177.

²⁸⁹Edvardsen 1989: 107. Dette er et nytt tegn på at det ikke var fattigdom som førte til skolefraværet.

Skolens verdier var embetsmenns og borgerskapets verdier

Skolen formidlet verdiene til den styrende samfunnsklassen og det moderne samfunnet. Både i skolen, i legestanden og hos prestene forsøkte man å få allmuen med på "fremskritt" i form av bedre sunnhetstilstand, skolemedisin og et mer effektivt og godt jordbruk.²⁹¹ Mange av disse forandringene møtte sterk motstand hos befolkningen. Allmuen var vant til at barna ble undervist i hjemmene, uten at de så noen problemer ved dette. De hadde festet sin lit til folkemedisin, og var vant til å bruke enkle redskaper i arbeidet med levebrødet.²⁹² Slik hadde det vært i generasjoner, og folk så neppe hvorfor man absolutt måtte forandre på det. Kanskje hadde allmuen også sterke religiøse motforestillinger mot mye av det nye. En del prester, de såkalte potetprestene, preket om forbedring av produksjonen og levekårene, noe den konservative, religiøse befolkningen nok reagerte negativt på. Embetsmennene ble på sin side frustrert over den manglende viljen til nytenkning, og mente at folk var "(...) late og tiltaksløse, uten sans for innovasjon og rasjonell økonomisk adferd".²⁹³ Med stor reformiver stilte de seg uforstående til at allmuen var motvillig.

På en rekke områder skilte allmuens verdier seg fra skolens. Verdiene til skolen var hentet fra embetsmenn og borgerskap. Det førte til at man la vekt på at skolen skulle være preget av romslig plass, lys, luft, orden, stillhet, sunnhet og renslighet.²⁹⁴ Dette stod i grell kontrast til befolkningens boforhold, der det var trangt, mørkt, ofte røkfyllt og innestengt, stadige lyder fra familiens aktiviteter, urenlige forhold og helsefare på grunn av spyting.²⁹⁵ Så lenge skolen måtte holdes i hjemmene, ble den også preget av forholdene der. Iblant forkastet læreren allmuens hus som for dårlige til skolebruk, noe eierne ble fornærmet over. Dette viser at møtet mellom ulike verdier kunne skape konflikt mellom skole og hjem.

Synet på forholdet mellom kvinner og menn var også svært ulikt i skolens og allmuens kultur. Mens kvinnene hos borgerskapet helst skulle være underordnet mannen, ha ansvaret for å styre husholdet og være ren, pyntelig og vokte familiens moral, var kystbefolkningens kvinner sterke og selvstendige, vant til å ha ansvaret for gårdsdriften mens mannen var på fiske store deler av året.²⁹⁶ Kvinnene i Tromsø var ikke redde for å delta i deler av samfunnslivet på linje med mennene. De var blant dem som var mest engasjerte i vekkelsen og den religiøse striden.²⁹⁷ Dette var typisk for allmuens selvstendige kvinner, men det ble ikke tatt nådig opp av de toneangivende kretser:

"At mennene hadde latt kvinnene ta roret, ble en del av samtidas forklaring på den

²⁹¹Edwardsen 1989: 140, 137, 148.

²⁹³Bratrein og Niemi 1994: 181.

²⁹⁵Edwardsen 1994: 345. Edwardsen 1989: 140.

²⁹⁷Andresen 1994: 207.

"Forvirring og Splittelse" som rådet i religiøse spørsmål. Paternalismen (...) kom (...) til uttrykk overfor kvinnene. Kvinnens aktivitet var i seg selv en trussel mot det bestående, mot mannens opphøyde stilling".²⁹⁸

Kvinnene i Tromsø ble kritisert fordi de brøt med idealet til den hegemoniske kulturen. I de toneangivende kretser skulle kvinnen slett ikke uttale seg offentlig. Det å representere hjemmet utad og å delta i offentlige debatter hørte til mennenes sfære. Det var derfor Dannelsen som kritiserte kvinnene i Tromsø. Imidlertid var "mannens opphøyde stilling" et kulturtrekk hos borgerskapet, ikke hos kystbefolkningen.

Det var altså stor forskjell på kvinnenens aksjonsmulighet i allmuens kultur og i den kulturen som skolen prøvde å formidle. Det er ikke usannsynlig at borgerskapets bånd på kvinnens stilling ble foraktet og forkastet av kystbefolkningens kvinner. Kvinnene var nettopp de som hadde kontroll med barnas oppdragelse under mennenes lange fravær. Det er sannsynlig at skolens syn på kvinnens rolle fikk mødrene til å reagere negativt mot skolen. Sammen med andre borgerlige trekk i skolens oppdragelse kunne dette føre til fravær.

Mange embetsmenn reagerte på kystallmuens levesett, som de fant lite attraktivt. I nord og vest hadde man den samme arbeidsdeling, slik at kvinnene måtte gjøre både ute- og innarbeid, fjøsstell og matlaging, mens mannen var på fiske. Dette førte til store problemer med å opprettholde den pyntelighet som det borgerlige ideal foreskrev, og som man klarte å opprettholde i andre deler av landet.²⁹⁹ Avstanden mellom Dannelsens ideal og kystallmuens levesett var stor.

Imidlertid var forskjellen mellom allmuen og embetsmennene i utgangspunktet like stor i Sund som i Hillesøy. Til tross for dette ble barna i Sund regelmessig sendt til skolen under påvirkning av alt det nye, mens mange barn i Hillesøy ble holdt hjemme det meste av tiden. Dette stemmer dårlig med hypotesen om at skolen ble akseptert der kulturen lignet skolens verdier, og forkastet der den ikke lignet. Når skolens kultur var ulik allmuens *både* i vest og nord, hvorfor fikk de borgerlige og moderne idealene prege barn i Sund, men ikke i Hillesøy?

Ulik integrasjon, ulik åpenhet mot storsamfunnets verdier

Dette er et eksempel på at forskjeller mellom nord og vest kan forklares ut fra ulik grad av integrasjon. Når skolen kom med borgerlige idealer og moderne tanker om helse, fikk den mindre gjennomslag i nord enn i vest. Ikke fordi allmuen i Hillesøy var mer sneversynt og gammeldags, mindre renslig og mer overtroisk enn allmuen i Sund. Forskjellen mellom

²⁹⁹Berggreen 1989: 66.

kommunene var et produkt av den ulike graden av integrasjon. Tilknytningen til det moderne samfunnet var sterkere i vest, og verdiene i Sund lignet derfor etterhvert på de som myndighetene fremmet. Integrasjonen førte også til at allmuen i Sund aksepterte at barna deres ble påvirket i skolen. Den hadde større respekt for autoritetene enn allmuen i nord, men respekten var ikke først og fremst et produkt av streng kontroll eller sanksjoner. Når allmuen i Sund lot skolen påvirke sine barn, var det fordi den aksepterte myndighetenes rett til påvirkning. Disiplinen var internalisert, slik at man ikke stilte spørsmålstegn ved at skolen formidlet en kultur som lå langt fra allmuens egen. Allmuen i Sund gjorde istedet skolens verdier til sine.

I nord var det annerledes. Hillesøyværingene så at de borgerlige verdiene lå langt fra deres egne, og aksepterte ikke myndighetenes rett til å påvirke barna. Den historiske mangelen på kontroll gjorde dem selvstendige, og det svake kontrollapparatet gjorde ikke skolefremmøtet noe større, når oppslutningen om skolens verdier i utgangspunktet var svak.

Hamskiftet i jordbruket kom tidligere i vest enn i nord, og dette kan tolkes både materielt og kulturelt. Dersom man legger vekt på det økonomiske, understrekes det at skiftet skjedde der økonomien ikke lenger var tilstrekkelig til å gi alle et godt levebrød. Men det går også an å tolke hamskiftet kulturelt. Hans Try tar "(...) til orde for at 'hamskiftet' først og fremst dreide seg om holdningsendringer til 'fenomen som kjem utanfra (innovasjonar), til dømes reiskapar og jordbruksmetodar' ".³⁰⁰ I følge ham var det nye holdninger til storsamfunnet som avgjorde når hamskiftet kom.³⁰¹ Siden åpenheten for innovasjon var størst på Vestlandet, var det naturlig at hamskiftet kom der først. Også det borgerlige innholdet preget antagelig elevene i vest sterkere, som en følge av at skolens autoritet her ble akseptert. Sundallmuen var åpen for statlig påvirkning, mens hillesøyværingene ikke var det. Denne åpenheten var et resultat av ulik grad av integrasjon.

Statlig påvirkning og lokal identitet

Etnisitet. Nordmenn i vest - et mangfold i nord

Forholdet mellom staten og allmuen kan også forklare etnisk protest. I Sund var

³⁰¹Nordby 1991: 34.

befolkningen homogen. I nord var det annerledes. Her fantes samer, russere, svensker og dansker.³⁰² I Hillesøy var det først og fremst samene som bidro til et etnisk mangfold, særlig i Kattfjord. Selv om det var få kvener i Hillesøy, betydde de finsktalende kvenene mye for det kulturelle mangfoldet i landsdelen.³⁰³ Både språk og andre kulturtrekk viste påvirkningen fra andre folkegrupper. Det var likevel ikke det etniske mangfoldet i seg selv som skapte problemer. Det var det nasjonalstatens prosjekt som gjorde, det å lage gode, ensartede nordmenn.³⁰⁴ Myndighetenes politikk bidro sterkt til at skolen møtte større problemer i nord enn i vest.

Bratrein og Niemi beskriver hvordan de sentrale myndighetene i begynnelsen verdsatte idealet om at hver nasjon skulle ha rett til sitt eget språk og egen kultur, men hvordan ambisjonene om å gjøre nordmenn av alle etterhvert overtok.³⁰⁵ Denne tenkningen fant man igjen over hele Europa. Innbyggerne i et land skulle ikke lenger bare bo innenfor visse grenser, de skulle også ha felles kultur, samme historie, identitet, språk og verdisyn.³⁰⁶ Grunnlaget for denne politikken lå i myndighetenes behov for legitimitet i nye demokratier. Sikkerhet i forholdet til andre stater var også et motiv.³⁰⁷ Som en følge satte nasjonalstatene i gang et arbeid for å gjøre befolkningen så ensartet som mulig, kulturelt og kunnskapsmessig sett.³⁰⁸ Det fremste virkemiddelet var skolen, der storsamfunnet kunne forme barna etter sine mål.

Sett i lys av dette er det ikke så rart at skolen møtte motstand i nord. Den samiske befolkningsgruppen ble møtt med et stadig hardere fornorskingspress.³⁰⁹ Elevene måtte lære alt det samfunnet påla de norske barna, i tillegg til at de skulle avlære sitt eget språk.³¹⁰ Fornorskingsprosessen fant sted både i og utenfor skolen. Og nettopp i områder der befolkningen var blandet, samisk eller kvensk var fraværet særlig stort: "Hvad oplysningen angaar staar denne gjennemgaaende ikke høit. Særlig gjælder dette blandingsbefolkningen (...)"³¹¹ Det etniske aspektet har trolig blitt undervurdert som grunn til motstand mot skolen.³¹² Jo sterkere fornorskingspress, jo større grunn til å avvise skolen.³¹³

Når det gjaldt den norske befolkningen i nord, var staten heller ikke udelt fornøyd. Nordlendingene ble verken oppfattet som lærevillige eller utpreget lojale. En av

³⁰³Bratrein og Niemi 1994: 186.

³⁰⁵Bratrein og Niemi 1994: 184f., 186. Med *nasjon* menes folkegruppe med egne karakteristika, som avstamning, språk, klesdrakt, levesett og identitet. Det er derfor mulig å ha flere nasjoner innenfor en stat.

³⁰⁷Andresen 1994: 367. Bratrein og Niemi 1994: 186.

³⁰⁹Andresen 1994: 333.

³¹¹Edwardsen 1989: 7.

³¹³Bratrein og Niemi 1994: 186.

grunnene til dette var at mange lokalsamfunn var flerkulturelle. Allmuen bestod av samer, kvener og nordmenn som dels giftet seg med hverandre, slik at det ikke var stor forskjell mellom dem i hverdagen.³¹⁴ Staten gav skolen oppdraget å gjøre lojale borgere av dem alle, en befolkning som i utgangspunktet ikke lignet mye på sentrale myndigheters idealer.

Religion i vest og nord

Integrasjonen fikk også betydning for forholdet mellom kirken og allmuen. Sund ble av en prost karakterisert som en kommune der man satte stor pris på kirken: "- der forekom under Gudstjenesten en anstændig Christelig Aand og vistes Høyagtelse for Religion og Sædelighed".³¹⁵ Biskopen var svært fornøyd med ungdommen i Sund, som han mente var "(...) mellom den beste opplyste i Nord- og Sunnhordland".³¹⁶ Det går frem at Sund stort sett var preget av stor religiøs enhet og oppslutning om statskirken. Oppslutning om statskirken var ellers ingen selvfølge på Vestlandet, ettersom flere vekkelse fikk stort omfang.³¹⁷ Disse bevegelsene, samt indremisjonen, hadde ofte brodd mot statskirken, noe som neppe førte til at prestene satte stor pris på dem. I Sund var det som nevnt en gruppe haugianere, og disse fungerte som motkultur mot statens kirke. Det er imidlertid tydelig at biskopen stort sett var fornøyd med befolkningen i kommunen.

Prestene hadde mindre grunn til å være fornøyd i Hillesøy, der det hersket et større religiøst mangfold.³¹⁸ I tillegg til statskirken hadde man en baptistmenighet som kom i løpet av 1800-tallet. Det fantes også en frikirkelig sekt som fikk tilslutning etterhvert.³¹⁹ Dessuten fikk en vekkelsesbølge betydning i Hillesøy, læstadianismen.³²⁰

Læstadianismen var en religiøs bevegelse som satte fattigdom, levesett, tro og bekjennelse høyt. Det var en alvorspreget kristendomstro som reagerte mot pynt og fjas, "praling med rikdom", alkohol, og prester som var opptatt av verdslige forhold.³²¹ Læstadianismen hadde stor oppslutning blant samer og kvener, og det fantes en del samer i Hillesøy, særlig i Kattfjord, der de hadde en menighet.³²² Men siden de ikke hadde medlemsfortegnelser, er det vanskelig å avgjøre hvor mange som var med.³²³ Læstadianerne var kritiske mot statskirken, likevel forble de innenfor den. Dette er et likhetstrekk med haugianismen.

³¹⁵Hummelsund 1970: 135.

³¹⁷Meistad 1994: 312. Indremisjonen i nord hadde, imotsetning til den på Vestlandet, som mål å bringe folk tilbake til statskirken. Andresen 1994: 209.

³¹⁹Andresen 1994: 212f. *Kopibok*, sak 42, 1898.

³²¹Drivenes og Jernsletten 1994: 220, 192. Andresen 1994: 203f.

³²³Andresen 1994: 202.

Religionsforståelsen bidro til motstand mot skolen. Skolen representerte myndighetenes, det vil si statskirkens, kristendomssyn, som av noen ble oppfattet som vanekristendom med verdslig livsmønster.³²⁴ Når dette ble konfrontert med læstadianismens strenge oppfatninger om tro og levemåte, måtte det føre til strid om det religiøse innhold i skolen. Også i andre deler av landet oppstod det som nevnt motstand mot den verdsliggjøring mange mente skolen ble preget av etter 1860.³²⁵

På slutten av 1800-tallet gikk en del lærere på folkehøyskoler, noe som førte til at grundvigionismen bredte seg i allmueskolen. Dette var en gladlynt form for kristendom som vakte motstand både hos pietister og tildels også hos sentrale skolemyndigheter.³²⁶ Dersom lærere med et slikt livssyn forsøkte å påvirke kristendomssynet til læstadianske barn, er det rimelig at husstanden svarte med å holde barna borte fra skolen. Både skolens statsreligion og enkeltlæreres kristendomstro har antagelig bidratt til skepsis hos foreldrene. Det er imidlertid vanskelig å avgjøre om lærerne hadde sympatier for Grundtvig både i Sund og Hillesøy. Man må likevel være åpen for at slike konflikter kan ha eksistert, og at de kan ha hatt betydning for fraværet.

I tillegg til at læstadianismen betydde mye religiøst, kan den også ha fungert som et bolverk mot statens kulturpåvirkning. Læstadianerne brukte samisk og kvensk som hellige språk.³²⁷ Dette var trolig noe som støttet disse minoritetsgruppene selvilde og selvforståelse under statens angrep på deres kultur. Religion og etnisitet kan derfor bidra til å forklare at fraværet var høyere i Hillesøy enn i Sund. Men disse faktorene kan neppe forklare hele forskjellen.

Nye krefter tar over i staten - et opphav til forskjellen mellom vest og nord

En stereotypi: Vestlandslærer og venstremann

Vestlandslæreren er blitt fremstilt som en typisk venstremann, opptatt av det nasjonale, av avhold og målsak.³²⁸ Han var leder for lagene i bygda, og var aktivt med i kulturlivet på flere områder. Denne beskrivelsen sier noe om hva folk på 1800-tallet oppfattet som typisk for læreren på Vestlandet. Stereotypien er utgangspunktet når jeg skal forklare forskjellen mellom landsdelene. Deretter sammenligner jeg oppslutningen om myndighetene i vest og nord, før og etter at partiet Venstre tok over makten.

Beskrivelsen av vestlandslæreren tilskriver ham en viktig rolle i

³²⁵Andresen 1994: 370.

³²⁷Meistad 1994: 314.

lokalsamfunnet. Men læreren hadde neppe en like sentral posisjon alle steder. Dersom lærerne i nord var oppdratt etter samme nasjonale ideologi som vestlandslærerne, er det sannsynlig at de fikk en annen mottagelse. Siden Nord-Norge var svakere integrert i nasjonalstaten, var det ingen grunn til at allmuen i nord skulle interessere seg for rikspolitikk. Kanskje var ikke interessen for Venstre og det nasjonale så stor, fordi andre verdier var viktigere for folk nordpå? Når læreren oppfordret til nasjonalfølelse, reagerte folk med likegyldighet.

I vest ble mange lærere som nevnt rekruttert fra folkehøyskolene, der de ble påvirket blant annet av nasjonal ideologi.³²⁹ Også seminarene støttet ofte de nasjonale verdiene. Dette kan ha vært tilfelle også i nord, men det er vanskelig å avgjøre hva som preget lærerne her. I Tromsø var lederen for seminaret høyremann.³³⁰ Ytterligere forskning må til før man kan si mer om skolens formidling av nasjonale verdier. Likevel er det stor sjanse for at lærerne i Hillesøy hadde andre verdier enn allmuen. De fleste dem kom utenfra, og mange ble bare kort tid i kommunen.

Det var ikke bare lærerens rolle som venstremann som fikk betydning for oppslutningen om skolen. Noe som disponerte i samme retning, var utviklingen av de frilynte ungdomsbevegelsene, som var knyttet til Venstre. Disse oppfordret folk til å lære mye for å kunne ta del i det nye demokratiet. Bevegelsen ble karakterisert "(...) som ei sosial løftestang og som opplæringsplass for folk som seinare skulle ta på seg store samfunnsoppgåver. Dette galdt både (...) bygdestyring, på fylkesplan og på riksplan".³³¹ Utbredelsen av disse ungdomsbevegelsene avgjorde om kommunene var disponert for oppslutning om skolen eller ikke. Det fantes mange slike lag på Vestlandet, få i nord.³³² I Nord-Norge var det ellers Folkets Hus som ble samlingspunktet. Selv om dette skjedde senere, kan det antyde at verdiene og problemene var ulike i de to landsdelene.

Sluttet allmuen opp om sentrale myndigheter, eller var den likegyldig eller avvissende?

Ovenfor har jeg satt opp en klar motsetning mellom vest og nord, basert på ulike holdninger til nasjonale spørsmål. Virkeligheten var neppe så enkel. Tidligere har jeg funnet store forskjeller innen hver landsdel, og det er naturlig å anta at dette er tilfelle også når det gjelder forholdet til de som styrte utviklingen av skolen.

I mesteparten av forrige århundre var det embetsmenn som hadde hånd om skolepolitikken. Det var neppe store forskjeller i allmuens syn på denne gruppen. På slutten av 1800-tallet overtok imidlertid Venstre makten, og dette partiet hadde ulik

³²⁹Tveiten 1993: 146.

³³¹Johansen 1993: 143.

oppslutning i nord og vest. I Nord-Norge stod partiet ikke på langt nær så sterkt som det gjorde på Vestlandet. Som en følge av dette er det sannsynlig at når Venstre utformet sin skolepolitikk, fikk den sterkere oppslutning i vest enn i nord.

Ved å granske deltagelsen i stortingsvalgene i årene mellom 1868 og 1900, kan man få en indikasjon på om allmuen interesserte seg for det som foregikk på riksplan.³³³ Jeg antar at en slik interesse mot slutten av århundret var knyttet til det nasjonale. Som en følge burde valgdeltagelsen på Vestlandet være høy på den tiden da de viktige maktkampene mellom Venstre og Høyre utspant seg. Manglende oppslutning om valgene tyder derimot på at man ikke interesserte seg for det som foregikk på nasjonalt plan.

Norges offisielle statistikk viser hvor mange av de som hadde rett til å stemme som stemte. Statistikken måler deltagelse både i forhold til de *stemmerettskvalifiserte* og de *stemmeberettigede*. De *stemmerettskvalifiserte* var den delen av folket som hadde rett til å stemme i kraft av kjønn, alder, skatt, embede og/ eller eiendom. De *stemmeberettigede* var de som i tillegg hadde registrert seg, noe som var en forutsetning for å få delta i valg. Selv om det bare var en mindre del av befolkningen som hadde mulighet til å stemme, viser den første gruppen best interessen for valget i befolkningen. Den andre gruppen sier mer om i hvilken grad de som alt hadde en viss politisk interesse ble mobilisert mellom de ulike valgene.

Først sammenligner jeg hvor mange av de som var stemmerettskvalifiserte som stemte i Søndre Bergenhus og Tromsø amt. Det viser seg at det fra 1868 til 1900 hele tiden var flere som stemte i vest enn i nord. Størrelsen på differansen varierte imidlertid med valgene. Fra 1868 til 1879 var forskjellen seks til ni prosent, noe som ikke er påfallende mye. I 1882 steg imidlertid forskjellen mellom de to amtene til 14 prosent, og den holdt seg høyt de neste valgene. Frem til 1897 lå differansen mellom 14 og 26 prosent, så gikk den ned igjen, og endte på 11 prosent. Dette betyr at forskjellen i deltagelse var størst mellom 1882 og 1897.

Tallet på vestlendinger som stemte økte altså sterkt i de to stortingsvalgene på begynnelsen av 1880-tallet. Dette passer med at Venstre hadde sterk oppslutning på Vestlandet, og at folk var engasjerte i de nasjonale spørsmålene. I nord holdt deltagelsen seg på samme, lave nivå helt frem til 1894, da det plutselig var over 20 prosent flere som brukte stemmeretten. Dette året var det også en stor økning i tallet på de som stemte i vest, økningen var på hele 30 prosent. Oppslutningen kan trolig forklares med at Venstre mobiliserte, men i nord er ikke forklaringen så enkel. Der kom oppsvinget som en følge av aktiv valgkamp både fra Høyre og Venstre. Særlig i Lenvik/ Hillesøy, men også i andre kommuner ble det avgitt en god del stemmer til Høyre. Dermed var det ikke først og fremst

³³³1868 er det første året valgstatistikken har tall *både* fra mitt område i vest og nord. Det er viktig å understreke at høy deltagelse ikke kan si noe om interessen for Venstre, bare om økende interesse for politikk.

Venstres politikk som endret den lave deltagelsen i nord, men den intense valgkampen.³³⁴ Året etter var det færre som stemte i vest, mens det var en viss stigning i nord, noe som førte til at forskjellen mellom amtene jevnet seg ut igjen.

Det later til at interessen for rikspolitikk økte betraktelig i befolkningen på Vestlandet da embetsmannsstaten ble utfordret av Venstre. Dette er i tråd med hypotesen. I nord ble deltagelsen i valgene også større mot slutten av århundret, selv om det først skjedde et tiår senere. Likegyldighet med det som skjedde på riksplan er altså ikke dekkende for amtet i hele perioden. De amtsvise resultatene sier ikke så mye om variasjonene innen hver landsdel. Den neste oppgaven blir derfor å undersøke hvor mange av de stemmerettskvalifiserte som deltok i valgene i oppgavens fire kommuner mellom 1868 og 1900.³³⁵ Slik kan man se om det var viktige ulikheter i interessen for valgene i de fire områdene, eller om den tydeligste forskjellen gikk mellom vest og nord.

Etter å ha undersøkt stoffet, kommer en tendens klart frem. Valgdeltagelsen i Lindås var vesentlig mye høyere enn i de andre kommunene. (Se vedlegg nr.4). For Sund, Hillesøy og Tromsøysund var resultatene omtrent de samme. I perioden fra 1868 til 1879 var deltagelsen i Lindås faktisk like stor som i de tre andre kommunene *til sammen*. Denne tendensen holdt seg i fem valg. Resultatene fra 1882 og 1885 har jeg ikke, for statistikken fra kommuneplanet mangler, men i 1888 var Lindås fortsatt den av kommunene som hadde absolutt høyest deltagelse, dobbelt så høy som den høyeste av de andre. Denne tendensen holdt seg stort sett i 1891 og i 1894. Først i 1897 skjedde en vesentlig, og kanskje forbausende endring, dette året gikk Lenvik forbi Lindås. I alle de andre årene var det imidlertid Lindås som hadde klart høyest deltagelse.

Når det gjelder forholdet mellom Sund, Tromsøysund og Lenvik/ Hillesøy, var det i åtte av ni valg en av de nordnorske kommunene som kom dårligst ut. Det betyr at om man ser bort fra Lindås, lå Sund litt bedre an enn Lenvik/Hillesøy og Tromsøysund. De to sistnevnte skiftet om å ha lavest deltagelse. Det er også verdt å merke seg at Tromsøysund ikke hadde noen høyere deltagelse enn Lenvik/Hillesøy, enda skolekretsen fra denne kommunen ble brukt som et korrektiv til ytterste kystnorge i fraværsundersøkelsen. Det betyr at det var liten forskjell i interessen for politisk deltagelse mellom de områdene i nord som er med i undersøkelsen. Den mest markante skillelinjen går likevel ikke mellom vest og nord, men mellom Lindås og de andre.

Den frilynte ungdomsbevegelsen som var tilknyttet Venstre hadde sterkere støtte i vest enn i nord, og dette fikk betydning for oppslutningen om skolen. Denne bevegelsen hadde dessuten sterkere oppslutning i enkelte deler av Vestlandet enn i andre. Karl E. Johansen opererer med et skille mellom ytre og indre Vestlandet. Den frilynte

³³⁵Norges offisielle statistikk slår Lindås sammen med Masfjorden fra 1868 til 1876. Dette har neppe betydning for den store forskjellen mellom Lindås og de andre kommunene, ettersom Masfjorden etter adskillelsen har lavere deltagelse i valg enn Lindås. Hillesøy utgjør en liten del av Lenviken, og regnes under denne i statistikken. Dette kan ha ført til utslag på resultatene.

ungdomsbevegelsen var mest utbredt i de indre deler av landsdelen, mens den pietistiske legmannsbevegelsen dominerte i kyststrøkene.³³⁶ Det hersket ifølge Johansen en viss motsetning mellom disse to kulturene, og derfor var det også en tendens til at de delvis utelukket hverandre.

Mens Sund hører til den ytterste kyst, ligger Lindås lenger inne i landet. Ifølge Johansen går det an å fastholde et skille mellom Lindås og Sund som går på at ungdomsbevegelsene stod sterkere i den førstnevnte kommunen, religion i den andre.³³⁷ For eksempel stod målbevegelsen svakt ved kysten og sterkere lenger inne i landet. Et resultat av dette var at Lindås innførte landsmål i skolen som en av de aller første kommunene i amtet. Alle skolekretsene i Sund brukte derimot riksmål så sent som 1915.³³⁸ Johansen karakteriserer likevel Sund som "noe av et uregelmessig verb". Selv om kommunen var mer preget av religion enn av frilynte bevegelser, var det ikke de nye vekkelsesbølgene som fikk oppslutning her. Sund var alt preget av haugianismen, som ifølge Johansen fungerte som et bolverk både mot vekkelsene og mot nye politiske og nasjonale bevegelser.³³⁹

Kanskje var det i realiteten mindre forskjell på pietister og læstadianere enn det var på allmuen ytterst ved kysten på Vestlandet, og de som levde lenger inne i landet. I alle fall hersket det en motsetning mellom mange tilhengere av den frilynte ungdomsbevegelsen og pietistene. Samtidig var både læstadianismen og pietismen kritiske mot statskirken, og trolig også mot en skole som var preget av statskirkens kristendom. Siden disse bevegelsene hadde en viss utbredelse i Sund og Hillesøy, kan det være en forklaring på forskjellen mellom dem og Lindås. Dette er likevel bare en antydning til forklaring, her må det mer forskning til.

Hypotesen om oppslutning der allmuekulturen lignet skolens verdier, motstand der den var forskjellig, så ikke ut til å stemme. Allmuen i Sund og Hillesøy lignet i utgangspunktet like lite på embetsmenn og borgerskap. Ulik grad av åpenhet mot påvirkning utenfra gjorde at sundallmuen lot seg påvirke, mens allmuen i Hillesøy ikke gjorde det. Resultatet var at kulturen i vest gradvis kom til å ligne på myndighetenes. Hypotesen om oppslutning og likhet er likevel relevant for å forklare forskjellen mellom Lindås og de andre. Allmuen i Lindås sluttet opp om venstreverdiene, fordi disse lå nær allmuens egne. Skolen ble sett på som et redskap for deltagelse i demokratiet, og ble derfor møtt med oppslutning. I kystbygdene i nord og vest gikk den lokale religionsforståelse foran de nasjonale idealene, noe som disponerte for likegyldighet til myndighetenes påvirkning. Hypotesen om lignende kulturer og oppslutning om skolen har altså likevel noe for seg.

³³⁷Lindås hørte likevel til blant de kommunene der bedehus og ungdomslag sameksisterte. I andre kommuner var forholdet adskillig mer anstrengt. Johansen upublisert, kapittel 5. (Ingen sidetall ennå).

³³⁹Johansen, i samtale 28.august 1995.

Kapittel 7: Fiskerier, familiestrategier og kjønn

Kjønnsdelt fravær i vest og nord

Når fraværet til guttene i vest sammenlignes med jentenes, viser det seg at guttene har et gjennomsnittlig fravær på omtrent 12 prosent det nest siste skoleåret.³⁴⁰ Jentenes snitt ligger rundt 11 prosent, omtrent et prosentpoeng under. Dette er neppe en signifikant forskjell. Annerledes er det i Nord-Norge, hvor guttene har et fraværsgjennomsnitt på omtrent 18 prosent, og jentene i snitt har 11 prosent fravær det nest siste året. Det er en differanse på nesten syv prosent.

Denne forskjellen mellom kjønnene må granskes nærmere. Var det noen grunn til at guttene gikk mindre på skolen enn jentene? Det er mulig at fiskeriene hadde en god del å si for fraværet. Fiskeriets art var slik at man måtte delta til bestemte tider og i bestemte perioder, noe som førte til fravær. Jentenes arbeid, derimot, kunne trolig lettere tilpasses skolegangen, og dermed gi lavere fravær. Tallene viser bare at det var forskjell på guttene og jentenes fravær i nord. Vi vet ingenting om hvorfor det var forskjell i nord, men ikke i vest. Kanskje deltok guttene på Vestlandet mindre i fisket, mer i jordbruket. Eller kanskje syntes foreldrene i vest at skolen var viktigere, mens foreldrene i nord la mer vekt på levebrødet. Denne forskjellen kan komme av ulik materiell bakgrunn, eller ulik prioritering på bakgrunn av forskjellige verdier.

Fravær og fiskerier i Brensholmen

Fiskerier er brukt som den viktigste forklaringen på at barna i nord var borte fra skolen.³⁴¹ Jeg mener at det er lite sannsynlig at fisket hadde så sterk forklaringskraft, og at det må være andre grunner som var vel så viktige. Dette vil jeg nå undersøke ved hjelp av fiskeristatistikk og skoleprotokoller fra Indre Kattfjord. Fiskeristatistikken kan gi en indikasjon på betydningen av fiskeriene i forhold til fraværet. Skoleprotokollen fra Kattfjord er likevel en bedre kilde for å finne ut av hva fravær skyldtes. Den fastslår hvilke grunner elevene selv oppgav for sitt fravær, og gir et godt bilde av hvordan fraværet fordelte seg på ulike grupper av elevene. Først vil jeg undersøke om fisket virkelig var så vesentlig for fraværet i nord.

Det viste seg at guttene i Hillesøy hadde det største gjennomsnittlige fraværet, mens jentenes fravær var mer moderat. Jeg antok at guttene var på fiske, noe som krevde at de gjorde arbeidet sitt akkurat når fisken kom, mens jentene hadde oppgaver som kunne

³⁴¹Edwardsen 1989: 94.

vente til etter skolen. Jeg vil nå undersøke to skolekretser i Hillesøy for å se om denne antagelsen stemmer. De kretsene som er valgt ut er Brensholmen, som hadde det høyeste fraværet i kommunen, og Indre Kattfjord, som fulgte tett etter. Jeg undersøker fraværet for første og andre avdeling ved Indre Kattfjord mellom 1892 og 1900.³⁴² Materialet fra skolene kan vise om det først og fremst var fisket som gjorde at barna var borte.

Det fantes flere typer fiskerier, blant annet torske-, feitsild og sommerfiske, men barna deltok neppe i alle. Blant annet var Lofot- og Finnmarksfisket for strabasiøse for små barn. Fiskerne i Hillesøy deltok i liten grad i Lofotfisket i perioden mellom 1890 og 1900. Det lokale vintertorskefisket, som foregikk i perioden januar til mars, var så godt at de ikke behøvde å dra helt til Lofoten.³⁴³ Siden det dreide seg om et nærfiske, kan man vente seg en del fravær blant de eldste guttene i denne perioden, men neppe blant syv-åtteåringene.

Barna deltok også i hjemmefisket. Hjemmefisket foregikk hele året, men i deler av kommunen var dette fisket mer sesongbetont, som i Indre Kattfjord. Der hadde man et lukrativt sildefiske på høsten, og folk solgte fisken som agnfisk til Tromsø.³⁴⁴ Sildefisket foregikk rett inne i fjorden, så barn kan godt ha deltatt i dette fisket. Det var dessuten vanskelig å legge skoleruten utenom sildefisket, ettersom silda var den mest uforutsigbare av fiskeslagene. Det er derfor sannsynlig at barnas fravær, særlig i Indre Kattfjord, toppet seg om høsten, at fraværet var særlig stort de årene silda slo til, og mindre når den ikke kom. Også her var det nok de eldste guttene som deltok, noe som betyr at fraværet burde være størst i andre avdeling, der de eldste barna gikk.

I snitt har elevene på Brensholmen 42 prosent fravær under skoleturene. Det var likevel ikke de eldste barna som var mest borte, faktisk har de eldste barna 39 prosent fravær, mens de yngste har 44 prosent. Det er altså ingen vesentlig forskjell på fraværet mellom de to avdelingene. Den forskjellen som er, taler mot påstanden om at barn ble holdt hjemme for å arbeide, og at fraværet ble større med økende alder. Utsagnet stemmer ikke for Brensholmen, og det gjorde det heller ikke for resten av Hillesøy.

At de små barna var borte minst like mye som de eldre, er likevel ikke noe bevis for at fravær ikke skyldtes fiskeriene. Det er sannsynlig at små barn ble holdt hjemme om været var dårlig, mens foreldrene var strengere med de eldre barna. Dette kan ha bidratt til å jevne ut fraværet mellom store og små. Noe annet som kan tilsløre forholdet mellom fraværet i de to avdelingene, er at foreldrene kanskje var mer nøye med å sende de eldste på skolen. Disse nærmet seg konfirmasjonsalderen, og for å komme igjennom, måtte de kunne en del. Dermed ble skolen viktigere for dem. Samtidig syntes kanskje foreldrene at skolen ikke var så nødvendig for de yngste. I de fattigste husholdene er det derfor sannsynlig at når det var lite mat for dyrene, var det de eldste som ble sendt iveri, mens de

³⁴³Andresen 1994: 237.

ynge måtte være hjemme og hjelpe til. På grunn av slike mekanismer kan betydningen av fiskeriene bli undervurdert.

Materialet for Brensholmen skole er noenlunde komplett med datoer og fravær som er ført opp sammen. Vanskeligere blir det når jeg skal bruke statistikk for å finne ut når fiskeriene var. For det første mangler datoene i statistikken, så jeg må nøye meg med å ta utgangspunkt i årstiden fiskeriet fant sted. Vinter- og vårtorskefisket i Finnmark skjedde etter påske, sommerfisket etter sei, lange, brosme og uer om våren og sommeren, og feitsildfisket på høstparten. I tillegg til sesongfiskeriet kom det daglige fisket på fjorden. Problemet med statistikkene er at det er vanskelig å si om fraværet kom i forbindelse med fiskeriet, eller bare i samme del av året. Siden det fantes et fiskeri å delta i til enhver årstid, og kildene ikke sier noe om akkurat når på året de var, er det lett å forklare enhver topp i fraværet med et fiske.

Tilsynelatende er det umulig å si noe om fraværet ut fra fiskeristatistikken. Likevel går det an å sannsynliggjøre at fravær hadde sammenheng med fiskeriene dersom det var en klar opphopning av fravær i visse deler av året. Det viser seg at fraværet på Brensholmen varierte mye fra tur til tur. På det laveste hadde elevene et fravær på 11 prosent, på det høyeste 71 prosent. Denne variasjonen tyder på at det var noe bestemt som lå bak fraværet i enkelte perioder. I ti av 16 skoleturer var det imidlertid størst fravær i den første avdelingen, der de minste barna gikk. Disse var neppe med på fisket.

Det viser seg at fraværet i liten grad skjedde til bestemte årstider. For den første avdelingen var det høyeste fraværet jevnt fordelt over hele året, bare i mai, august og oktober var det aldri høyere fravær enn gjennomsnittet. For andre avdeling fordelte det høyeste fraværet seg på syv av månedene, fra november til mars, og så mai og juni. Av disse syv månedene var det knapt noen der fraværet skjedde oftere enn i de andre, når man sammenligner fra år til år. Dette må også kunne kalles en jevn spredning, tatt i betraktning at disse fraværstoppen kom i en periode på syv år.

Table 6: Tidspunktene for det fraværet som var høyere enn gjennomsnittet. Brensholmen

Skoleturer med mer enn gjennom-snitlig fravær for hver avdeling	
1. avdeling	2. avdeling
februar-mars-1893	februar-mars-1893
november-desember-1893	mai-juni-1893
april-1894	november-desember-1893
juni-juli-1894	mars-1895
mars-1895	juni-1895
november-desember-1895	januar-1896
januar-februar-1896	november-desember-1897
september-1897	januar-februar, mai-juni-1898

Kilde: *Skoleprotokoll for Brensholmen*

Det ser likevel ut til å være en viss opphopning av fravær i enkelte år. I februar og mars 1893 var fraværet høyere enn gjennomsnittet i begge avdelinger, det samme i november og desember samme år, i mars 1895 var fraværet høyere i begge avdelinger, og det gjelder også for januar 1896. Dette sammenfallet er likevel mer tilsynelatende enn reelt, fordi fraværet stort sett ikke var like stort i begge avdelinger samtidig. Mens fraværet til første avdeling er på hele 71 prosent i februar og mars 1893, er fraværet til andre avdeling bare såvidt over gjennomsnittet, 42 prosent, mot et snitt på 39 prosent. Det betyr at selv om fraværet i noen perioder er over gjennomsnittet i begge avdelinger, dreier det seg ikke om en opphopning av fravær.

Selv om fraværet ikke var konsentrert til noen få måneder hvert år, er det sannsynlig at fisket var en av grunnene til fravær på Brensholmen. Variasjonen fra tur til tur tyder på at noe særskilt skjedde, og våren var kjent for å være en trang tid i husholdets økonomi. Ved å delta i hjemmefisket på sen vinteren og våren kunne barna hjelpe til med å få familien gjennom den hardeste perioden. Dette fisket skjedde etter behov, og det kan forklare at fraværet var spredt på ulike måneder. En annen faktor som gjorde barnas hjelp nødvendig om våren, var det at man på denne tiden hadde lite for til husdyrene. Mye tid gikk med til å samle kvist, tang og tare til kyrne. Dette innebar ofte at man måtte langt avsted. Noen fisket endatil for å skaffe dyrene mat. Våren var en kritisk tid for husdyrene, og forsankingen krevde mye arbeid. Dette arbeidet ble gjerne gjort av kvinner og barn.

Fravær og fiskerier i Indre Kattfjord

Indre Kattfjord har en annen geografisk plassering enn de ytterste områdene av Hillesøy, der Brensholmen ligger. Dette kan ha hatt betydning for fiskeriene. Det var lenger å dra fra Kattfjorden og ut på havet, og dette gjorde kanskje at barna deltok lite i havfisket. Det kan igjen bety at fraværet ble redusert. Likevel viser det seg at denne kretsen har et av de høyeste fraværsresultatene i kommunen. Var dette en følge av sildefisket, eller var det også andre grunner til det høye fraværet?

Jeg undersøker fraværet ved Indre Kattfjord skole i perioden mellom 1892 og 1900. Det er først i 1892 at fraværet er ført i skoleprotokollen. Før dette står det bare karakterer. Fraværet er høyt, i snitt 19 prosent hver skoletur, men noe lavere enn på Brensholmen.³⁴⁵ Fortsatt ser jeg etter samsvar mellom gode fiskerier og høyt fravær i samme del av året. I materialet er det 16 skoleomganger for hver avdeling. Når det gjelder den første avdelingen, er det lite samsvar mellom fravær og fiskeriene. For 11 av de 16 skoleturene er det absolutt ikke sammenheng. Fraværet er nesten omvendt proporsjonalt

³⁴⁵*Skoleprotokoll for Indre Kattfjord.*

med deltagelsen i fiskeriene. For andre avdeling har åtte av 16 skoleturer tydelig manglende samsvar. Klart sammenfall mellom høyt fravær og fiskeri er det bare i to av 16 turer for første avdeling og tre av 16 for andre avdeling. Det er også viktig å understreke at mangelen på datoer for fiskeriene svekker dette sammenfallet.

Noen spesielt sterk opphopning av fravær i enkelte deler av året er det ikke i Indre Kattfjord. Likevel er det interessant at både første og andre avdeling enkelte år hadde høyere fravær enn gjennomsnittet i september, oktober og november. Kanskje elevene var med på sildefisket i Kattfjorden? Ved å sammenligne det høye fraværet med sildefisket, finner jeg at det er lite samsvar mellom disse for den første avdelingen. Blant annet var fraværet *over* gjennomsnittet hver gang sildefisket var dårlig eller ikke fant sted. For andre avdeling er det større sammenheng. I 1892 og 1894 var det dårlig sildefiske, og da var fraværet lavt. I 1893 var sildefisket bedre, og da lå fraværet over gjennomsnittet. Høsten 1895 og 1896 gikk elevene i Indre Kattfjord ikke på skolen, så disse årene er det umulig å se sammenheng mellom fravær og sildefiske. At skolen ikke ble lagt til høsten, kan imidlertid være et resultat av stort fravær tidligere høstperioder. De to mest betydningsfulle sildeårene var 1897 og 1898. Høsten 1897 har læreren latt være å føre opp antall fraværsdager, så det er umulig å se om dette førte til stort fravær. Året etter var det også svært godt sildefiske, men da var ikke fraværet spesielt høyt, det lå omtrent fire prosent over gjennomsnittet. Likevel tyder resultatene på at en del av fraværet til de eldste barna i Indre Kattfjord hadde sammenheng med sildefisket.

Verken på Brensholmen eller i Indre Kattfjord kan torske- og sommerfisket forklare det store fraværet. Fraværet var jevnt fordelt utover året både for de små og store elevene. Det er derfor sannsynlig at barna først og fremst deltok i hjemmefisket, særlig om våren, da husholdet hadde færre ressurser enn ellers. Hjemmefisket inkluderte for kattfjordelevne også det lukrative sildefisket, og mye tyder på at en del fravær blant de eldste barna kan forklares med dette. Det er fortsatt spørsmål som er ubesvarte. Var det først og fremst guttene som hadde det høyeste fraværet i alle kretsene, eller var det kretser der fraværet var like stort blant jentene? I så fall må det være andre forklaringer på fraværet enn bare fisket. Hvorfor var det så liten forskjell på fraværet til større og mindre barn? Det er for enkelt å forklare alt fravær som ikke skyldtes sildefiske med at barna dro kokfisk til husholdet.

Hva sier skoleprotokollen om grunnene til fraværet i Indre Kattfjord?

Fraværet i Indre Kattfjord var noe lavere enn på Brensholmen, men høyere enn andre steder i kommunen. Dette gjelder også for kretser som lå lenger ute ved kysten, som den på Sommarøy. Vi vet jo at Kattfjord hadde et bedre klima enn mange andre områder i kommunen, så det var neppe vær og sjø som gjorde fraværet spesielt høyt. Fiskeriene kan

heller ikke forklare hvorfor Indre Kattfjord har høyere fravær enn de andre kretsene. Selv om elevene virkelig var borte under hele sildefisken, hadde man såpass få skoledager av gangen at årsgjennomsnittet ikke skulle bli dramatisk høyt. Det må derfor være andre viktige grunner til at barna var borte fra skolen.

På grunnlag av anmerkningene om fravær har jeg regnet ut hvor mange ganger elevene var borte, og hvor mange dager fraværet varte, i perioden mellom 1892-1900. Hensikten er å undersøke hva elevene oppgav som grunn til fraværet sitt, og se hvilke forklaringer som går igjen. Slik finner jeg ut hva som lå bak fraværet. Problemene med metoden er åpenbare. Dels er det mange fraværsdager som det ikke står noen begrunnelse for, dels påvirket nok skolen elevene til å endre de virkelige grunnene for fraværet, slik at de samsvarte bedre med skolens oppfatning av gyldig fravær. Her er det mange feilkilder som kan bidra til unøyaktighet. Likevel vil man på denne måten få et bedre bilde av hva som førte til fraværet enn bare ut fra litteratur om landsdelen og fiskeristatistikk. Undersøkelsen gir en del overraskende resultater i forhold til det jeg er kommet frem til tidligere, og kan bidra til å få frem mangfoldet i materialet.

Anmerkningene viser både hva som var grunn til de korte, hyppige fraværene, og hva som førte til lange fravær. Det som oftest førte til at et barn var borte fra skolen var sykdom, deretter storm og at barnet hjalp til hjemme. En del fravær kom også av "likegyldighet", sykdom hjemme, at man ikke visste når skolen begynte, manglende klær og at eleven var med faren på fiske. Sykdom og storm var altså det som oftest førte til fravær. Uvær førte likevel ikke til lange fravær, etter et par dager var barna tilbake på skolen igjen. Når elevene ble lenge borte, hadde det andre grunner. At at barna hjalp til hjemme førte til flest fraværsdager: 331, sykdom førte til 269, likegyldighet, som det bare var åtte tilfeller av, stod for hele 101 dager, sykdom hjemme til 83 dager, storm til 73 dager, manglende klær for 17 dager, med faren på fiske, som bare var nevnt for en elev, 13 dager, og endelig at man ikke visste når skolen begynte, ni dager.³⁴⁶ De lengste fraværene skyldtes altså at barna hjalp til hjemme, eller at de var syke.

Flere av disse kategoriene overlapper hverandre, for eksempel "sykdom i hjemmet" og "hjelpe til hjemme". Ved ekstremt smittefarlige sykdommer kunne barn bli holdt hjemme på grunn av smittefaren.³⁴⁷ Like viktig var det imidlertid at eldre barn måtte ta ansvaret for resten av familien når moren var syk. Det er flere tilfeller av fravær på grunn av at moren var syk, lå i barselseng eller for døden. Dette fraværet ble nok like gjerne ført under kategorien "hjelpe til" som "sykdom i hjemmet". Størrelsen på fraværsgruppene er et resultat av at jeg har lagt sammen det som læreren tilfeldigvis har ført under samme betegnelse i protokollen. Det er mulig at "hjelpe til"-kategorien er blitt for stor i forhold til noen av de andre. Likevel er det viktigst å merke seg at fravær der

³⁴⁷Holmedal 1990: 43.

barna "hjelper til hjemme" ikke nødvendigvis skyldtes motstand mot skolen. Slikt fravær kunne også skyldes fattigdom eller nødvendighet, som var tilfellet når datteren overtok morens rolle i hjemmet.

Jentene hjelper til hjemme

I Indre Kattfjord forsømte jentene flest hele skoleomganger. En skoleomgang varte 18 til 19 dager.³⁴⁸ I perioden 1892-1900 var det 45 skoleomganger som ble helt forsømt.³⁴⁹ Guttene var borte 15 skoleomganger, mens jentene forsømte 30 turer, det vil si dobbelt så mange. Dette samsvarer ikke med resultatet for kommunen under ett, der guttene hadde det største fraværet.

I de tilfellene guttene var borte i Indre Kattfjord, skyldtes åtte sykdom, tre "ligegyldighet" og fire at de hjalp til hjemme. For jentene skyldtes fem fraværstilfeller sykdom, fem "ligegyldighet", mens hele 20 var begrunnet med at de skulle hjelpe til hjemme. Jentene i Indre Kattfjord var altså mye oftere borte fra skolen for å hjelpe til enn det guttene var. Når det gjelder fordelingen av forsømte turer per elev, var syv av guttene "bare" borte en skoleomgang, mens fire forsømte to turer hver. Hos jentene var det tolv som var borte *en* skoleomgang, fire var borte to omganger, to jenter tre omganger og en jente var borte hele fire skoleomganger. Det sier seg selv at når skoletiden kun var på to til tre omganger i året, utgjorde et slikt fravær en stor del av barnas utdanning. I tillegg til at jentene forsømte flest skoleomganger totalt sett, hadde de altså også flest forsømte turer per elev.

Siden det er flest gutter i utvalget, er ikke overvekten et resultat av skjev kjønnsfordeling. En annen innvending kunne være at noe av fraværet ble skjult under dekke av "sykdom". Det var imidlertid ingen grunn til å lyve, for alt fravær som skyldtes at barna hjalp til hjemme, ble ført opp som *gyldig fravær*. Det dreier seg om i alt 18 slike tilfeller i perioden mellom 1892 og 1898. Først i 1898/99 ble fravær som skyldtes arbeid i husholdet eller sykdom i hjemmet ført opp som ugyldig fravær. Etter dette måtte til gjengjeld moren ligge for døden før barnet fikk "gyldig fravær" når det dro hjem. I løpet av dette året skjedde det altså en betydelig forandring i behandlingen av fraværet i Indre Kattfjord skolekrets. Dette er nok et tegn på at det kom en endring i holdningen til fravær i Hillesøy mot slutten av århundret.

Bare ett tilfelle av fravær er begrunnet med fiske, på tross av at arbeid var godtatt som forklaring på at barna var borte. Det kan selvfølgelig hende at slikt fravær ble ført som "hjelp hjemme", men det var fortsatt flest jenter som hadde lange fravær, ikke gutter. Og det var guttene som ble lært opp til å bli fiskere. Hvorfor skulle så jentene i

³⁴⁹Skoleprotokoll for Indre Kattfjord.

Indre Kattfjord være mer borte fra skolen enn guttene? Det er mulig at de kunne drive husflidproduksjon i hjemmet, slik at de hadde en inntektsbringende kilde til arbeid i husholdet. Eller kanskje mente foreldrene at jentenes arena var og skulle være hjemmet?

Indre Kattfjord lå et godt stykke unna Tromsø, og muligheten for lønnsarbeid var neppe den primære grunn til fravær. Heller var det slik at det fantes oppgaver som skulle fylles hjemme, og så var det iblant bare barna som kunne fylle dem. Antagelig var foreldrene i Hillesøy som i resten av landet, de så det som viktigere at guttene fikk skolegang enn jentene. Guttene måtte tilegne seg lærdom, fordi de skulle bli familieoverhoder. Når det så var arbeid i hjemmet, eller familiemedlemmer ble syke, var det naturlig for foreldrene å la jentene gjøre oppgavene. Det finnes eksempler på at en og samme jente både var borte fra skolen for å hjelpe moren med veving, og faren med å sanke ved i skogen. Kanskje hadde familien ingen gutter å fordele arbeidsoppgavene på. Men like gjerne var det jenta som ble pålagt pliktene, fordi rollemønsteret bestemte det.

Siden mennene var borte på fiske i lange perioder, måtte kvinnene gjøre alt annet arbeid. Dette betydde at jentene ble lært opp til å beherske både ute- og innesfæren, noe som gjorde dem allsidige. Når det så oppstod behov for hjelp, var det naturlig å velge en av jentene i barneflokket. Jentene kunne både ta seg av barn, lage mat, bære ved og ta seg av dyrene, mens guttene neppe var like flinke til matlaging og barnepass. Dette gjorde guttenes arbeidskraft mindre fleksibel enn jentenes. I den grad man trengte noen i husholdet, var det nærmest en selvfølge at en av jentene trådte til. Et annet trekk som viser hvor viktig kvinnenens arbeidskraft var i lokalsamfunnet, var det store antallet kvinnelige tjenere. Disse kunne også fylle den allsidige kvinnerollen i husholdet.

Plassering i søskenflokket som forklaring på fravær i Indre Kattfjord

Jeg nevnte at forskjeller i fravær tyder på at det var noe spesielt med Indre Kattfjord i forhold til Hillesøy generelt. Det går an å se nærmere på de barna i kretsen som hadde stort fravær, for å finne ut om det er noen sammenheng mellom guttenes og jentenes fravær. Siden en del av barna i mange familier var så gamle at de gikk ut av skolen før man begynte å føre fravær, konsentrerer jeg meg om de barna som ble født etter 1880.

I folketellingen av 1900 fant jeg 13 av de jentene som forsømte minst en hel skoleomgang.³⁵⁰ Av disse var 11 enten eldst av jentene i familien, eller de hørte til familier der de to eldste jentene var borte.³⁵¹ Den tolvte av jentene var tredje-eldst i sin familie, etter en søster som også var borte. Bare en av jentene var borte en hel skoletur uten å være blant de eldste jentene i familien. Det er altså en klar sammenheng mellom plassering blant søstrene og fravær. Hos guttene er det derimot liten sammenheng mellom plassering i

³⁵¹Folketellingen fra 1900.

brødre flokken og fravær. Av de åtte som jeg fant i folketellingen, var tre av brødrene eldst blant guttene, mens fem av dem var yngre.³⁵² Det er altså ingenting som tyder på at det først og fremst var den eldste av guttene som ble holdt hjemme for å arbeide.

Hvis man ser på de familiene som både hadde jenter og gutter, viser det seg at når man hadde behov for hjelp i hjemmet, ble de eldste jentene tatt ut av skolen først. Hvis dette ikke var tilstrekkelig, måtte de yngre brødrene også være borte fra skolen. Det at jentene i Indre Kattfjord hadde en større andel av fraværet enn jentene i andre kretser, kom imidlertid ikke av at guttene hadde spesielt lite fravær her. Indre Kattfjord hadde jo, som nevnt, det nest høyeste fraværet blant de kretsene jeg har undersøkt. Både gutter og jenter bidro til dette resultatet. Det er altså noe spesielt med denne kretsen og folks forhold til skolen.

Fravær - en protest fra enkeltgrupper, eller hele lokalsamfunnet?

Fordelte det store fraværet seg jevnt på elevene, eller skyldtes det noen få? Svaret kan si oss noe om motstanden hos kystallmuen. Hvis fraværet fordelte seg på en liten gruppe elever, viser det at det bare var en del av befolkningen som satte seg imot skolen, eller stilte seg likegyldig til den. I så fall tilhørte barna antagelig en underkultur som levde side om side med den dominerende lokale kultur. Dersom fraværet var konsentrert på få, styrker det min hypotese om at det var enkelte grupper av allmuen som viste motstand, og ikke hele lokalsamfunnet.

En jevn fordeling av fraværet tyder derimot på at det ikke dreide seg om enkeltgrupper som stod mot skolen, men en motstand eller likegyldighet som preget det meste av befolkningen. For å avgjøre om fraværet fordelte seg på enkelte grupper eller jevnt over på alle elevene er det nødvendig å gå tilbake til fraværsprotokollene.

Tilsynelatende var fraværet spredt. Av de 57 barna i kretsen var det 19 jenter og 11 gutter som forsømte hele skoleturen.³⁵³ Dette er det mest dramatiske fraværet, og gjelder over halvparten av elevene. I tillegg kommer alt det kortere fraværet, som fordeler seg på de forskjellige elevene. Likevel kan spredningen være mindre enn den virker, om flere barn var i familie. Det er derfor svært relevant å prøve å finne ut mer om hvem elevene og deres foreldre var. Kanskje kan folketellingene gi mer informasjon om disse menneskene.

³⁵³ Skoleprotokoll for Indre Kattfjord. Fraværet er målt mellom 1892 og 1900.

Konsentrasjonen av fravær på bestemte familier i Indre Kattfjord

Ved hjelp av folketellingen fra 1900 viser det seg at det høye fraværet er konsentrert på adskillig færre familier enn resultatene i første omgang tydet på. Ved å sammenligne antall forsømte turer med antall familier, viser det seg at mens 18 familier stod for 19 forsømte turer, stod syv familier for hele 26 forsømte skoleturer.³⁵⁴ Det gir et snitt på *en* tur for familiene i den første gruppen, og nesten fire turer per familie i den andre. Det høye fraværet i den siste gruppen var enten et resultat av at enkeltbarn ble holdt svært mye hjemme, eller av at flere barn i samme familie var borte en eller flere skoleturer.

Noen familier bidro altså adskillig mer til det høye fraværet enn andre. Det støtter hypotesen om at motstand mot skolen begrenset seg til deler av allmuen. Gjennom folketellingene kan jeg se nærmere på de syv familiene som holdt barna mest hjemme. En av disse hadde et fravær på hele syv skoleturer, det høyeste resultatet for en familie. I dette tilfellet er det sannsynlig at fraværet kan forklares med at moren var død. Familien hadde mange barn, hele åtte stykker, og det var sikkert nok av gjøremål i huset mens faren, og etterhvert de to eldste brødrene, var på sjøen. Kanskje var det heller ingen som sørget for at barna kom på skolen når moren var død.

Hva kan så forklare at de andre seks familiene holdt barna så mye borte fra skolen? Det er mulig at fraværet reflekterte familienes økonomiske og sosiale posisjon. Ved å granske gårdene som de senere familiefedrene kom fra, går det an å se om en fattigslig bakgrunn kan være forklaringen på fraværet. Det viser seg imidlertid snart at ingen av husholdene var spesielt fattige rundt 1875, tvert imot var de velstående etter nordnorsk målestokk. Indikasjoner på velstand er at de så seg råd til å ha hest, at de hadde en hel del husdyr og jordbruksavlinger ved siden av fisket. Et annet velstandskriterium er at gårdene hadde råd til å holde legdslemmer i kosten. De minste brukene hadde ingen mulighet for dette, noe som er med på å vise at ingen av fedrene hørte til de fattigste blant allmuen.

Antagelig var det andre grunner enn økonomisk og sosial bakgrunn som gjorde at barna fra disse familiene var så mye borte. Som nevnt kunne nok akutt behov for arbeidskraft føre til fravær, men det forklarer likevel ikke hvorfor akkurat disse syv husstandene trengte barna sine i så stor grad. Noe annet må ligge bak. Etnisitet er imidlertid ikke den beste forklaringen på at de syv familiene skilte seg ut. Det var både nordmenn og samer i denne gruppen av foreldre, så det var ingen ensartet etnisk gruppe.

Kanskje var Indre Kattfjord preget av en sterk motstandskultur, der både nordmenn og samer tok del. Denne antagelsen styrkes av at samer og nordmenn *var* tett integrert på denne tiden.³⁵⁵ Selv om samenes kultur var mer ulik skolens enn nordmennenes, kunne de gjøre felles front mot påvirkning utenfra. Hvis de i tillegg hadde en felles religiøs overbevisning, var det trolig mer som bandt dem sammen, enn det som

³⁵⁵Andresen 1994: 337.

skilte dem. De syv familiene som holdt barna mye borte fra skolen kan ha vært læstadianere. Selv om det først og fremst var samer som var tilhørte denne trosretningen, fantes det også nordmenn i denne gruppen. Når fraværet ikke kom av hardt klima, fattigdom eller etnisk tilhørighet, står læstadianismen igjen som en sannsynlig forklaring. Denne trosretningen hadde sterk oppslutning i Indre Kattfjord, i motsetning til i de andre skolekretsene. Det er sannsynlig at deler av det høye fraværet i denne kretsen kan forklares ut fra uenighet om tro mellom allmue og skole. Dermed fungerte læstadianismen som motkultur mot statlig påvirkning i denne kretsen.

At de eldste jentene ble holdt borte, tilsier likevel at arbeid i hjemmet også var en viktig faktor når det gjaldt barnas fravær. Det ville ikke være så klar sammenheng mellom plassering i søskenflokket, og mellom kjønnene, dersom det bare var religiøs påvirkning som fikk foreldrene til å holde barna hjemme. Fiskeriene hadde også en viss forklaringskraft for fraværet, men undersøkelsene fra Brensholmen og Indre Kattfjord viser at fisket hadde klart mindre å si for fraværet enn det som er blitt hevdet. At jentene var mest borte i den ene kretsen svekker også fisket som forklaring på fraværet.

Det var mange grunner til at barn var borte fra skolen, og disse grunnene varierte med alder og kjønn. Det var ikke de samme grunnene som holdt alle skolebarna hjemme. Arbeid var *en* grunn til fravær, dårlig vær og sykdom andre. Det er viktig å slå fast at det fantes en lang rekke grunner til at barn var borte fra skolen, flere enn det enkelte skoleforskere tidligere har vært villige til å gå med på.

Store deler av allmuen sendte barna regelmessig til skolen. Det dreier seg altså ikke om en allmenn motstand eller likegyldighet i befolkningen. Et mindretall av befolkningen stod for det høye fraværet, i særlig grad en gruppe på syv familier. Disse utgjorde en lokal subkultur som var motstandsdyktige i forhold til skolens krav, og førte til variasjon innad i lokalsamfunnet. Motstanden eller likegyldigheten var derfor gruppebettinget, og ikke allmuebettinget, som Edvardsen hevder.

Arbeid hjemme kan ikke alene forklare hvorfor barna i Indre Kattfjord totalt sett hadde så mye høyere fravær enn de andre barna i Hillesøy. Dette må skrive seg fra ulikheter i holdninger til skolens verdi. Det er tydelig at skolens budskap her ikke nådde frem til en del av allmuen. Den viktigste forskjellen i forhold til Vestlandet var nettopp at enkelte foreldregrupper avviste skolen helt. Dette skjedde fordi deres kultur stod langt fra den som skolen bragte med seg. Deres tro, tilhørighet og identitet var svært forskjellig fra skolens verdier. Samtidig var respekten for autoritetene liten på grunn av at landsdelen tradisjonelt hadde vært underlagt svak kontroll. Når myndighetenes kontrollapparat i tillegg var svakt, førte de kulturelle ulikhetene til fravær.

Kapittel 8: Sammenfatning, konklusjon og veien videre

Fraværet. Levebrødet

Landsdelsundersøkelsen viste at fraværet var høyt mange steder i nord, og mer moderat i vest mot slutten av 1800-tallet. Det var imidlertid stor variasjon, slik at tendensen ikke var entydig verken på Vestlandet eller i Nord-Norge. Frem mot 1900 skjedde det en reduksjon i fraværet, men forskjellen mellom landsdelene holdt seg like stor. Jeg gransket to kystkommuner nærmere for å forklare denne forskjellen. Tradisjonelt er fravær i nord blant annet forklart med at barna deltok i fisket og at skolen ikke passet med levebrødet. Det er likevel ikke noe i min undersøkelse som støtter at fiskeriene var den viktigste fraværsgrunnen i Hillesøy, tvert imot. I de to kretsene der fraværet var høyest, var det andre grunner som forklarte mer av fraværet. Fisket var bare en av flere grunner, og bakgrunnen for og mengden på fraværet varierte med alder og kjønn.

Undersøkelsen av fraværet til 200 elever bosatt i fire kommuner støttet resultatene fra landsdelsundersøkelsen. Flertallet av elevene i vest hadde lavt til moderat fravær, mens fraværet i nord var mer vekslende, lavt i enkelte kretser, svært høyt i andre. Denne variasjonen skyldtes ikke først og fremst ulik beliggenhet. Mens fraværet var lavt i Sommarøy, ytterst i havet, var det høyt inne i den relativt godt beskyttede Kattfjorden. Lokale forhold som egne religiøse skoler, kontakt med bysentra, eller skepsis til påvirkning fra byene betydde trolig mer. Undersøkelsen viste videre at elevene i begge landsdeler var mindre borte mot slutten av skolen enn ved begynnelsen. Dette tyder på at en økende arbeidsbyrde etterhvert som barna ble eldre, ikke var den viktigste grunnen til fravær.

Det er enighet om at fravær kan tolkes som motstand mot skolen. Hva motstanden skyldtes, er imidlertid forklart på mange måter. Edmund Edvardsen mener at motstanden i nord oppstod som en følge av kampen om barnas tid og arbeidskraft, og av at skolen var irrelevant for barnas fremtidige levebrød. Etter min oppfatning er ikke dette tilstrekkelig for å forklare motstanden.

Materielle ulikheter er imidlertid *med på* å forklare hvorfor holdningene til allmuen vest og nord var forskjellige. Barna i Sund og Hillesøy ble sosialisert inn i ulike samfunn. I vest førte levebrødet til behov for skolekunnskap, og samtidig var allmuen åpne for påvirkning utenfra. I nord klarte folk seg godt den lokale materielle kulturen, og dette fikk betydning også for holdningene utad. Allmuen i Hillesøy var kritiske til påvirkning fra myndighetene og lokale bysentra. Foreldrenes ulike holdninger skrev seg likevel også fra andre sider av kulturen enn den materielle. Jeg har derfor gransket verdiforskjeller mellom allmuen i nord og vest, og internt i lokalsamfunnene. Jeg mener å ha vist at slike kulturtrekk kan forklare mye av oppslutningen og motstanden mot skolen.

Motstand, likegyldighet og oppslutning

Oppgaven tok utgangspunkt i begrepsparet oppslutning og motstand. Likevel er et tredje begrep like relevant for å forklare ulikheter i allmuens forhold til skolen, likegyldighet. Når skolen ikke ble oppfattet som viktig, fikk enhver arbeidsoppgave prioritet før skolen. Mangelen på interesse *kan* ha vært et resultat av at forholdene i nord var mindre egalitære enn i vest, og at en økonomisk konfliktlinje preget landsdelen sterkere enn den nasjonale.³⁵⁶ Flere ting underbygger dette: Høyres oppslutning på slutten av 1800-tallet, den senere fremveksten av Folkets Hus og den sterke støtten til Arbeiderpartiet. Når skolen formidlet venstreverdier og nasjonale holdninger til en befolkning som ikke var interessert i det som foregikk på riksplan, var det ikke så rart at skolen møtte likegyldighet.

Det var sannsynligvis de statskirketro fiskerbøndene som var likegyldige til skolen. Disse utgjorde flertallet i lokalsamfunnet. Det fantes imidlertid også undergrupper i allmuen, og disse var ikke bare likegyldige til skolen, men viste den aktiv motstand. Grunnen var at skolens verdier lå svært langt fra deres egne, og at påvirkningen ble oppfattet som et angrep på egen kultur og retten til selv å forme barna. Den samisk-læstadianske folkegruppen i Hillesøy hadde dobbel grunn til å motsette seg skolens verdiformidling. For det første kom deres alvorstro religiøse oppfatning i konflikt med det de oppfattet som verdsliggjøringen i skolen. For det andre hadde skolen på slutten av attenhundretallet som mål å få alle samer til å bruke norsk, og få en norsk identitet. Dette var gode grunner til motstand mot skolen.

Selv om jeg ikke har slått entydig fast at det først og fremst *var* denne gruppen som holdt barna hjemme, har jeg kunnet sannsynliggjøre at etnisk opprinnelse, og særlig læstadiansk tro, var gode grunner til fravær. Dels fordi andre grunner alene ikke kunne forklare fraværet, dels fordi fraværet var gruppebetinget, ikke allmuebetinget. Det er naturlig å tenke seg at læstadianerne, som var en minoritet i allmuen, utgjorde denne gruppen. Dette blir styrket av at skolestyret i Hillesøy behandlet religiøse mindretallsgrupper strengt. Dissenterne ble kontrollert, og de som ikke gikk på baptistskolen, men holdt barna hjemme på religiøst grunnlag, ble enda strengere passet på.³⁵⁷ Skolestyret samarbeidet ikke med læstadianerne. Denne gruppen hadde ikke sin egen skole, og ble tvunget til å følge undervisningen i allmueskolen sammen med de andre. Det er klart at dette kan ha ført til en god del motstand og fravær.

Jeg har slått fast at fravær og motstand ikke er synonyme. Mens motstand førte til fravær, kom ikke alt fravær av motstand. Andre grunner til at barn var borte var sykdom, uvær, fattigdom og behov for barns arbeid. Oppslutning er heller ikke synonymt

³⁵⁷Undersøkelsen av forskjellen mellom Hillesøy og Karlsøy viste at samarbeid fungerte bedre enn tvang. Dette kan også brukes om forholdene internt i Hillesøy, når skolestyret behandlet ulike grupper på forskjellig måte.

med oppmøte. Bøter kunne få folk til å sende barna på skolen, selv om de var likegyldige til eller uenige i skolens verdier. Det var derfor like nødvendig å lete etter tegn på oppslutning som motstand når jeg undersøkte allmuens forhold til skolen.

Fraværet i Sund var lavt, og mye støtter at dette var et resultat av oppslutning. Folk var interessert i mer skole, og en så god skole som mulig, og var villige til å betale for dette. Karakterundersøkelsen viste at de fleste barna forbedret nesten alle karakterene sine gjennom skoletiden. Det viser at det ikke var bøter som holdt barna på skolen. I nord var det få tegn på oppslutning om skolen. Allmuen ønsket ikke mer undervisning, og var opptatt av å spare penger. Karakterutviklingen var dårligere enn i Sund, selv om det også her var en del barn som forbedret karakterene sine.

Oppslutning var ikke bare et vestnorsk fenomen, det fantes positive holdninger i nord også. I Hillesøy sendte en god del familier barna sine på skolen mye av tiden. Dette skjedde på tross av at statens kontrollapparat fungerte dårligere her enn i Sund, og at tvangen dermed var mindre i nord. Enkelte kretser sluttet mer opp om skolen enn andre. Særlig på Sommarøy, der det var en baptistskole, og i Finnkroken, som verdimesig lå nærmere myndighetene enn kretsene i Hillesøy, var oppslutningen om skolen entydig. Noe som viser at Finnkroken var annerledes kulturelt sett, var at allmuen der sterkt var tilhengere av statskirken. I Finnkroken ble det dessuten etablert en frilynt ungdomsbevegelse noe senere. Ungdomsbevegelser var sjeldne i nord, og det er nok et tegn på at kulturen i Finnkroken var spesiell. Motstand og likegyldighet er altså ikke dekkende for å beskrive den nordnorske allmuens forhold til skolen.

Sentrum, periferi, nasjon og integrasjon

Landsdelsundersøkelsen viste at fraværet ble høyere jo lenger nord man kom. I Indre Troms fantes det likevel to kommuner der fraværet var særlig lavt. Befolkningen her kom opprinnelig sørfra, fra områder som lenge hadde hørt med til statens sikre maktområder. Etter at de slo seg ned i nord, fortsatte staten å ivareta deres interesser, særlig i forholdet til reindriftssamene i området. I disse kommunene er det et sammenfall av lavt skolefravær, avhengighet og oppslutning om myndighetene. Dette styrker hypotesen om at kulturelle ulikheter og integrasjonsgrad forklarer ulike holdninger til skolen.

Forskjellen mellom vest og nord kan forklares ved hjelp av begreper som sentrum og periferi. Disse begrepene er flertydige, men fruktbare når man definerer hvilket innhold de skal ha. Forholdet mellom myndighetene, Hillesøy og Sund kan på flere måter betraktes som et forhold mellom sentrum og periferier. Hillesøy og Sund var ulike periferier, siden de i forskjellig grad var integrert i nasjonalstaten. Når Sund hørte til myndighetenes maktområde, og Hillesøy var adskillig mer uavhengig, var dette et resultat av geografisk beliggenhet. Den svake integrasjonen av Nord-Norge var også en følge av at

landsdelen var spredt befolket, og at det var få embetsmenn som holdt kontroll med området for staten. Hovedstaden var maktsentrum i forhold til vest, men ikke i like stor grad i nord. Dette fikk konsekvenser for holdningen til autoritetene i de to kommunene. Mens allmuen i Sund aksepterte myndighetenes rett til å bestemme og drive kulturformidling, var det en god del opposisjon mot myndighetene i Hillesøy.

I hovedsak var statskirken religiøst sentrum for Sund. Presten i Sund var godt fornøyd med befolkningen, ettersom den stort sett sluttet opp om kirkens religionsforståelse. De fleste sendte derfor barna på skolen det meste av tiden. Imidlertid er det sammenfall mellom høyt skolefravær i Pollen skolekrets og sterk haugianerinnflytelse i dette området. Det tyder på at også haugianismen kunne føre til fravær, og bidrar til å modifisere inntrykket av Sund som en periferi der man sluttet opp om staten. Her må det imidlertid mer forskning til før noe bestemt kan bli slått fast. I Hillesøy fantes flere trosalternativer, og de fungerte som motstykke til statskirken. Selv om mange støttet statskirken også i denne kommunen, hadde læstadianismen og baptismen stor betydning for deler av befolkningen. I tillegg fantes det en frikirkelig sekt i Hillesøy. Ifølge Peter Burke har selvstendige periferier nettopp mulighet til å søke alternativer til den sentrale religiøse autoriteten, istedet for å reagere med konformitet og det å innordne seg.³⁵⁸

Jeg slo fast at allmuen i Sund i utgangspunktet ikke lignet mer på embetsmenn enn allmuen i Hillesøy. Likevel ble embetsmenns verdier og borgerlige trekk ved oppdragelsen akseptert i vest, forkastet i nord. Forklaringen er at befolkningen i Sund aksepterte myndighetenes rett til kulturell påvirkning, mens allmuen i Hillesøy ikke gjorde det. Dette var ett resultat av ulik grad av integrasjon. Kulturen og verdiene i Sund kom dessuten til å ligne på de myndighetene formidlet, fordi allmuen her var åpne for påvirkningen fra det moderne samfunnet. I Hillesøy slapp ikke staten til med den samme kultur- og verdipåvirkningen. Integrasjonen fikk dermed betydning for oppslutningen om skolen, og for om storsamfunnets idealer om nytenkning innen helse, produksjon og nasjonalitet slo igjennom i lokalsamfunnet.

Hillesøys stilling som en uavhengig periferi kom imidlertid ikke av avsondring og mangel på kontakt med omverdenen. Selv om de var skeptiske til befolkningen i Tromsø, hadde de kontakt med russere og finner, blant annet gjennom Pomorhandelen. Andre kulturelle sentra betydde derfor mer for hillesøyværingene enn hovedstaden. På slutten av 1800-tallet var nordlendingene mindre bundet av gjeld, og fiskeriene gikk godt. Siden de i tillegg hadde flere handelsmuligheter, var Hillesøy økonomisk mer av en periferi enn Sund, som var nærmere tilknyttet staten. Dette viser dessuten at det fantes et økonomisk opphav til de kulturelle forskjellene.

Motstanden i Hillesøy hadde ikke bakgrunn i det kulturelle mangfoldet i seg selv, men i at nasjonalstaten prøvde å gjøre alle til nordmenn. Skolen var det fremste

redskapet i dette arbeidet. Myndighetene, et annet ord for samfunnseliten, embetsmenn og borgerskap, fikk derfor betydning som kulturelt sentrum på en annen måte. De gjorde det å være nordmann til en verdi, mens annet språk og etnisk opphav ble gjort til noe mindreverdig. Slik utøvde de "symbolsk vold" mot allmuen. Dette begrepet "(...) beskriver hvordan den styrende klassen tvinger sin kultur på de dominerte klassene. Begrepet refererer til en prosess der de dominerte gruppene tvinges til å anerkjenne makthavernes kultur som legitim, og sin egen kultur som illegitim".³⁵⁹ Når skolen prøvde å gjøre alle til nordmenn, gikk dette bra i Sund, men ikke i Hillesøy i mesteparten av århundret. Bakgrunnen var den ulike periferistatusen, Hillesøy som selvstendig, Sund som tett integrert.

Frem til 1884 kan begge kommunene oppfattes som periferier i forhold til politikk og kultur, i den forstand at embetskulturen stort sett stod dem like fjernt. Etter dette overtok Venstre med sine nasjonale verdier. Disse fikk sterkt gjennomslag på Vestlandet, blant annet fordi enkelte av verdiene opprinnelig kom derfra. Når landsmål fikk større oppslutning i vest enn i nord, var ikke det rart, basert som det var på vestlandske dialekter. Det nasjonale og ideer om folkestyre ble effektivt spredt av lærere og ungdomsbevegelser i vest, mens oppslutningen om Venstre var mindre i nord. Her var grunnen svakere for utbredelse av nasjonale verdier. Den nasjonale ideologien fikk betydning for skolen i vest, der den ble møtt med oppslutning, ikke i nord, der skolen mange steder møtte likegyldighet.

Veien videre

Forskjellen mellom vest og nord må imidlertid modifieres. Ved den ytterste kysten i vest var oppslutningen om valgene like liten som i nord. Lenger inne i landet sluttet man helhjertet opp om Venstre og de nasjonale verdiene. Karl Egil Johansen forklarer dette med en forskjell i kultur. Jeg spurte om det kanskje var mindre forskjell mellom haugianerne og læstadianerne, enn på vestlandsbefolkningen ytterst ved kysten og lenger inne i landet. Det fører for langt å undersøke dette nærmere i denne oppgaven, men senere forskning kan vise om det var likhetstrekk mellom disse to formene for pietistisk religion, og hvilken betydning de hadde for oppslutningen om skolen. Begge trosretninger var statskirkekritiske, men forble innenfor kirken. Både læstadianismen og haugianismen var mindretallsreligioner i de to kommunene, likevel kan de hatt stor innflytelse på normdannelsen.

Kanskje var det slik at aksept av myndighetene gikk hånd i hånd med

³⁵⁹Fritt oversatt fra: "(...) refers to the imposition of the culture of the ruling class on dominated groups, and especially to the process by which these dominated groups are forced to recognize the ruling culture as legitimate and their own culture as illegitimate". Burke 1992: 86.

nasjonalfølelse, oppfatningen av skolen som redskap for folkestyret, utviklingsoptimisme og ønske om nasjonal fremgang. På den annen side kan pietismen ha virket som et bolverk mot forandring, mot nye verdier i skolen, mot nyvinninger i form av "djeveldmaskiner", mot utglidninger av moral i forhold til tradisjonelle verdier, mot verdsliggjøring, mot tukling med Guds vilje gjennom den nye legekunsten. Et eksempel fra litteraturen er Linus Ida, som mente at dersom Gud ville at menneskene skulle fly, så hadde han satt vinger på dem.³⁶⁰ Den samme tankegangen finner vi i boken *Fred*, der bonden Enok Hove ikke ville ha moderne hjelpemidler fordi han ikke ville prøve å lette det arbeid Gud hadde pålagt ham.³⁶¹ Slik tankegang kan ha blokkert både for nasjonalisme og for oppslutningen om den nye skolen som vokste frem på slutten av 1800-tallet.

Sluttord

Edwardsen, som står for det skolehistoriske arbeidet som i tid, sted og materiale ligger nærmest mitt, legger avgjørende vekt på levebrødet og den materielle kulturen i sin forklaring av allmuens motstand mot skolen. Jeg har vist hvordan andre aspekter ved kulturen var minst like viktige for motstanden eller likegyldigheten mot skolen.

Imotsetning til Edwardsen har jeg også studert oppslutning i et komparativt perspektiv.

Jeg forkastet Edwardsens snevre bruk av marxistisk tankegang, men kom selv til å finne den mest helhetlige forklaringen i begreper som oppstod som en følge av marxistisk avhengighetsteori, nemlig sentrum-periferi. Også forskning om nasjonalisme har gitt viktige bidrag til forståelsen av allmuens ulike holdning til skolen, fordi denne legger vekt på at staten formet allmuen gjennom skolen. Dette skjedde gjennom strategier som assimilasjon, og der det ikke virket, integrasjon. Et resultat av de ulike strategiene var at enkelte kommuner rundt 1900 var tett integrert i nasjonalstaten, andre var på vei til å bli det, mens atter andre ennå stod helt utenfor. Det var dette som var hovedforskjellen mellom Sund, Hillesøy og Karlsøy.

Det fantes mange grunner til fravær, noen av dem var avhengige av lokale betingelser som beliggenhet, klima og skolevei. En stor del av fraværet kan imidlertid forklares ut fra hvilket forhold kommunene stod i til landets politiske, økonomiske, religiøse og kulturelle sentrum. Periferienes selvstendige stilling ble ofte styrket av egne kulturer, som slik fungerte som motkulturer. Eksempler på dette er haugianisme i vest, læstadianisme i nord. En mer avhengig og sterkere integrert posisjon åpnet for at allmuen så fordeler med å la barna gå på skole. Like viktig var det imidlertid at respekten for autoritetene i vest ble internalisert, slik at allmuen ikke satte spørsmålsteget ved de verdiene skolen formidlet.

³⁶¹Garborg 1987: 104.

Tillegg

LITTERATUR

- Andresen, Astri: *Omstillingstid. Nomadisk reindrift i Torne lappmark og Tromsø amt fra 1840 til 1920; dr.gradsavhandling ved Universitetet i Tromsø 1992.*
- Andresen, Astri: *Handelsfolk og fiskerbønder 1794-1900 i Tromsø gjennom 10 000 år; Tromsø kommune, Tromsø 1994.*
- Balsvik, Randi R.: *Vardø. Grensepost og fiskevær i Vardø bys historie, bind 1 og 2; Stavanger 1989.*
- Berentzen, Sigurd m.fl.: *Barns sosiale verden - perspektiver på kontroll og oppdragelse; Gyldendal norsk forlag, Oslo 1987.*
- Berggreen, Brit: *Da Kulturen kom til Norge; Aschehoug forlag, Oslo 1989.*
- Bourdieu, Pierre m.fl.: *Reproduction in Education, Society and Culture; Sage Publications, London 1990.*
- Brantenberg, Terje, Hauan, Marit Anne og Knutsen, Nils M.: "Myter. Om Nord-Norge og nordlendingen gjennom tidene" i Drivenes (red.): *Nordnorsk kulturhistorie, bind 1; Gyldendal, Oslo 1994.*
- Bratrein, Håvard Dahl og Niemi, Einar: "Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år" i Drivenes (red.): *Nordnorsk kulturhistorie, bind 1; Gyldendal, Oslo 1994.*
- Burke, Peter: *History and Social Theory; Polity Press, Cambridge 1992.*
- Dahl, Helge: *Norsk lærerutdanning fra 1814 til idag; Universitetsforlaget, Oslo 1959.*
- Dokka, Hans J.: *En skole gjennom 250 år; NKS-forlaget, Oslo 1988.*
- Drivenes, Einar-Arne og Jernsletten, Regnor: "Det gjenstridige Nord-Norge. Religiøs, politisk og etnisk mobilisering 1850-1990" i Drivenes (red.): *Nordnorsk kulturhistorie, bind 1; Gyldendal, Oslo 1994.*
- Edwardsen, Edmund: *Den gjenstridige allmue; Solum forlag, Oslo 1989.*
- Edwardsen, Edmund: "Om å opplyse en gjenstridig allmue" i Hauan (red.): *Nordnorsk kulturhistorie, bind 2; Gyldendal, Oslo 1994.*
- Espeland, Wigdis: "Norskdomsrørsla og dei to høgkulturane" i Brekke(red.): *Kulturhistorisk vegbok, Hordaland; Bergen 1993.*
- Garborg, Arne: *Fred; Aschehoug, Oslo 1987.*
- Held, David: *Models of Democracy; Polity Press, Cambridge 1987.*
- Hobsbawm, Eric J.: *Nations and Nationalism since 1780; the Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge 1991.*

- Hobsbawm, Eric red.: *The Invention of Tradition*; Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Hodne, Ørnulf: *Skolen i gamle dager*; Universitetsforlaget, Bergen 1987.
- Holmedal, Asbjørn: *Barnarbeid med lønn i Stavanger i perioden 1871-1911*; hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, Bergen 1990.
- Hummelsund, J.E.: *Bygdebok for Sund*; Sambåndets trykkeri, Bergen 1970.
- Hunt, Lynn: *The New Cultural History*; University of California Press, Berkeley 1989.
- Johansen, Karl E.: "Bedehuset og lekmanstrørsla" i Brekke (red.): *Kulturhistorisk vegbok, Hordaland*; Bergen 1993.
- Johansen, Karl E.: *Regionsssøge for Nord- og Midthordland*, bind 4; upublisert.
- Kristiansen, R.E.: "Kirken i det nordnorske lokalsamfunn" i Hauan (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 2; Gyldendal, Oslo 1994.
- Lindgren, Astrid: *Marikken*; N.W. Damm og Søn, Oslo 1976.
- Lohndal, A. m.fl.: *Lærerutdanning i 150 år*; Stord lærarhøgskule, Rommetveit 1989.
- Løfgren, Orvar: "Kulturbygge och kulturkonfrontation" i Hannerz m.fl. (red.): *Kultur och medvetande*; Forlaget Akademiliteratur AB, 1982.
- Meistad, Tore: "I min fars hus er det mange rom" i Hauan (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 2; Gyldendal, Oslo 1994.
- Morland, Egil: "Eg har ei teneste stor for Gud" i Kobbeltveit (red.): *Sund kommune, ein livsfrisk hundreåring*; Sotra 1986.
- Myhre, Reidar: *Den norske skoles utvikling*; Fabritius forlag, Oslo 1976.
- Nordby, Trond: *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet - Norge 1870-1920*; Universitetsforlaget, Oslo 1991.
- Næss, Hans: "Det lokale selvstyrets røtter" i Næss m.fl.(red.): *Folkestyre i by og bygd*; Universitetsforlaget, Oslo 1987.
- Riiser, Liv: "...I et annet rom" i Hauan (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 2; Gyldendal, Oslo 1994.
- Rokkan, Stein: "Sentrum og periferi, økonomi og kultur", *Studier i historisk metode* 10; 1975.
- Rokkan, Stein: *Stat, nasjon, klasse*; Universitetsforlaget, Oslo 1987.
- Sandin, Bengt: "Barndommen, skolen og kulturen" i Aasen m.fl.(red.): *Takten, takten, pass på takten*; Gyldendal, Oslo 1992.
- Seip, Jens A.: "Modellenes tyranni", *Studier i historisk metode* 10; 1975.

- Sivertsen, Helge: *Demokratisk og nasjonal oppseding i norsk skole*; John Griegs forlag, Bergen 1946.
- Strauss, Gerald: "The Dilemma of Popular History", *Past and Present* 132; 1991.
- Stuvøy, Ingunn: *Det evangelisk-lutherske kirkesmfunn: Utviklingstrinn i ei frikirke*; hovedoppgave i etnologi ved Universitetet i Bergen, høsten 1984.
- Sørensen, Øystein: "The Development of a Norwegian National Identity During the Nineteenth Century " i *Nasjonal identitet* nr.1/94; The Research Council of Norway, Oslo 1994.
- Telhaug, Alfred: *Skolen som motkultur. Didaktikk i sosio-historisk perspektiv*; Cappelen's Forlag, Oslo 1990.
- Try, Hans: *To kulturer - en stat 1851-1884 i Norges Historie*; bind 2; Cappelen's Forlag, Oslo 1986.
- Tveiten, Asbjørn: "Skulen - eit vindauga mot verda" i Brekke (red.): *Kulturhistorisk vegbok, Hordaland*; Bergen 1993.
- Wold, Helge A.: "Stille og sterke - i sorg og i smerte" i Hauan (red.): *Nordnorsk kulturhistorie*, bind 2; Gyldendal, Oslo 1994.
- Ytreberg, N.A.: *Tromsø bys historie*, bind 2; Tromsø 1962.
- Ytrehus, Helge: "Kunnskap gir makt" i Semmingsen m.fl.(red.): *Det gjenfødte Norge i Norges Kulturhistorie*; bind 4; Aschehoug forlag, Oslo 1984.
- Aadnanes, Per M.: *Læstadianismen i Nord-Noreg*; Tano, Kolbotn 1986.
- Aasen, Petter: "Den store innesperringen - skolens historie i lys av Michel Foucaults sosialiseringsteori" i Aasen m.fl. (red.): *Takten, takten, pass på takten*; Ad Notam Gyldendal, Oslo 1992.

TRYKTE KILDER

(UBB = Universitetsbiblioteket i Bergen, hovedutlånet.)
(UBBSV = Universitetsbiblioteket i Bergen, samfunnsvitenskapelig fak.bib.)

Norges offisielle statistik: Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt for aarene 1861-1863; Chr. Schibsted, Christiania 1866. (UBB)

Norges offisielle statistik: Ny Række A No 1, Skolevæsen 1879-80: Beretning om skolevæsenets tilstand i kongeriget Norge for aaret 1879; Det Steenske bogtrykkeri, Kristiania 1883. (UBB)

Norges offisielle statistik: Fjerde Række Nr.84, Skolevæsen 1900: Beretning om skolevæsenets_tilstand i kongeriget Norge for aaret 1900; H. Aschehoug og Co, Kristiania 1904. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1890 samt beretninger angaaende deres drift m.v.; Aschehoug, Kristiania 1891. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1891; Aschehoug, Kristiania 1892. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1892; Aschehoug, Kristiania 1893. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1893; Aschehoug, Kristiania 1894. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1894; Aschehoug, Kristiania 1895. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1895; Aschehoug, Kristiania 1896. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1896; Aschehoug, Kristiania 1897. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1897; Aschehoug, Kristiania 1898. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1898; Aschehoug, Kristiania 1899. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1899; Aschehoug, Kristiania 1900. (UBB)

Norges offisielle statistik: Tabeller vedkommende Norges fiskerier i aaret 1900; Aschehoug, Kristiania 1901. (UBB)

Norges offisielle statistik: Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1815-1885; Aschehoug, Kristiania 1895. (UBB)

Norges offisielle statistik: Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1888; Ringvolds Bogtrykkeri, Kristiania 1889. (UBBSV)

IV

Norges offisielle statistik: Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1891;
Ringvolds Bogtrykkeri, Kristiania 1892. (UBBSV)

Norges offisielle statistik: Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1894;
Aschehoug, Kristiania 1896. (UBB)

Norges offisielle statistik: Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1897;
Aschehoug, Kristiania 1898. (UBB)

Norges offisielle statistik: Valgthingene og Valgmandstthingene 1900;
Aschehoug, Kristiania 1901. (UBB)

Folketellingen for 1875, Lenvik; Registreringssentralen for historiske data,
Universitetet i Tromsø

Folketellingen for 1900, Hillesøy; Registreringssentralen for historiske data,
Universitetet i Tromsø

Tromsø Tidende: nr.40, 1856.(Universitetsbiblioteket i Tromsø)

UTRYKTE KILDER

(IKAH = Interkommunalt arkiv i Hordaland)
(KomTo = Kommunearkivet i Tromsø)

Fra skolene i Sund:

Kleppe, Stranden og Polden skoler. Karakterprotokoll 1882-1896. (IKAH)

Kleppe, Stranden og Tofterøen. Protokol over Skolehold og Skolesøgning i Sunds skolekommunes 3die Distrikt 1882-1896. (IKAH)

Kleppe, Tofterøen og Varøen. Dagbok for Læreren i Sund 1891-1909. (IKAH)

Kleppe, Stranden og Polden skoler. Karakterprotokoll 1894-1907. (IKAH)

Tofterøen og Varøen. Skoleprotokol for Læreren 1897-1949. (IKAH)

Fra skolestyret i Sund:

Møtebok for skolekommissionen 1879-1915. (IKAH)

Kopibok for Sunds skolestyre 1890-1931. (IKAH)

Fra skolen i Lindås:

Toftegaard, Øygarden og Rebnord. Protokol over Skolehold og Skolesøgning for Læreren 1883-1900. (IKAH)

V

Fra skolene i Hillesøy:

Brensholmen. Skoleprotokoll 1887-1892. (KomTo)

Brensholmen. Skoleprotokoll 1892-1921. (KomTo)

Brensholmen, Ytre og Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1887-1892. (KomTo)

Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1888-1892. (KomTo)

Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1889-1891. (KomTo)

Indre Kattfjord. Dagbok 1892-1918. (KomTo)

Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1892-1929. (KomTo)

Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1898-1949. (KomTo)

Sommarøy. Skoleprotokoll for baptistmenighetens skole 1890-1892. (KomTo)

Sommarøy. Dagbok 1892-1918. (KomTo)

Sommarøy. Skoleprotokoll 1892-1939.(KomTo)

Ytre Kattfjord. Skoleprotokoll 1888-1892.(KomTo)

Ytre Kattfjord. Skoleprotokoll 1889-1891.(KomTo)

Ytre Kattfjord. Dagbok 1892-1926.(KomTo)

Ytre Kattfjord. Skoleprotokoll 1892-1938.(KomTo)

Ytre og Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1888-1892.(KomTo)

Ytre og Indre Kattfjord. Skoleprotokoll 1889-1891.(KomTo)

Fra tilsynsutvalgene i Hillesøy:

Brensholmen. Tilsynsutvalgets protokoll 1889-1953.(KomTo)

Indre Kattfjord. Tilsynsutvalgets protokoll 1889-1971.(KomTo)

Ytre Kattfjord. Tilsynsutvalgets protokoll 1892-1957.(KomTo)

Fra skolestyret i Hillesøy:

Journal for skolekommisjonen. 1890-1911.(KomTo)

Kopibok for skolekommisjonen. 1892-1911.(KomTo)

Fra skolen i Tromsøysund:

Finnkroken. Skoleprotokoll for Ytre Grøtsund Lærerdistrikt 1896-1904.(KomTo)

MUNTlige KILDER

Samtale med:

Johansen, Karl Egil, 28. august 1995. (Ansatt ved høghskolen i Bergen)

Morland, Egil, 8. oktober 1995. (Tidl. sogneprest i Sund)

VEDLEGG

Vedlegg nr. 1: Oversikt over antall skoleforsømmelser i 1861, samt den prosentandelen barn som fikk det antall skoleuker som loven tilsa:

BERGEN STIFT 1861

STED	ANTALL BARN	FORSØMMELSER	FORSØMMELSE/BARN
Nordre Søndmøre	2504	7886	3,1
Søndre Søndmøre	2231	25371	11,4
Nordfjord	2886	24068	8,3
Søndfjord	3669	27636	7,5
Yttre Sogn	2105	12328	5,9
Indre Sogn	2906	33396	11,5
Hardanger/ Vos	3552	9683	2,7
Nordhordland	4536	45519	10,0
Midthordland	3846	32288	8,4
Søndhordland	4065	18957	4,7
Bg. Stivtprov.	109	444	4,1
I alt	32409	237600	I snitt 7,1

Antall barn med minst de lovbestemte
12 og 9 uker skolegang i året:

20401
62,9%

Antall barn med mindre enn lovbestemt
skolegang:

12008
37,1%

Kilde: *Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt for aarene 1861-1863. Norges officielle statistik.* (UBB)

TROMSØ STIFT 1861

STED	ANTALL BARN	FORSØMMELSER	FORSØMMELSE/ BARN
Søndre Helgeland	3220	9928	3,1
Nordre Helgeland	1641	16979	10,3
Søndre Salten	2389	17316	7,2
Nordre Salten	1795	12675	7,1
Lofoten	1431	18759	13,1
Vesteraalen	1415	5588	3,9
Throndenæs	2122	5675	2,7
Senjen	1542	13574	8,8
Tromsø	3140	30031	9,6
Vestfinmarken	2713	13651	5,0
Østfinmarken	1118	5564	5,0
I alt	22294	149750	I snitt 6,9

Antall barn med lovbestemt skolegang:

2405
10,8%

Antall barn med mindre enn lovbestemt
skolegang:

19889
89,2%

Kilde: *Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt for aarene 1861-1863. Norges officielle statistik.* (UBB)

Vedlegg nr. 2: Oversikt over antall skoleforsømmelser i 1862, samt den prosentandelen barn som fikk det antall skoleuker som loven tilsa:

BERGEN STIFT 1862

STED	ANTALL BARN	FORSØMMELSER	FORSØMMELSE/ BARN
Nordre Søndmøre	2161	13910	6,4
Søndre Søndmøre	2200	29600	13,5
Nordfjord	3006	28620	9,5
Søndfjord	3511	44120	12,6
Yttre Sogn	2401	11330	4,7
Indre Sogn	2853	27170	9,5
Hardanger/ Vos	3552	9683	2,7
Nordhordland	4545	54160	11,9
Midthordland	3948	43060	10,9
Søndhordland	3625	27420	7,6
Bg.Stiftsprv.	109	444	4,1

I alt	32047	300600	I snitt 9,4

Antall barn med lovfestet skolegang:	Antall barn med mindre enn lovfestet skolegang:
28618	3429
89,3%	10,7%

Kilde: *Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt for aarene 1861-1863. Norges officielle statistik.* (UBB)

TROMSØ STIFT 1862

STED	ANTALL BARN	FORSØMMELSER	FORSØMMELSER/ BARN
Søndre Helgeland	1479	15685	10,6
Indre Helgeland	1994	8846	4,4
Nordre Helgeland	2082	32555	15,6
Søndre Salten	2359	23900	10,1
Nordre Salten	1842	13746	7,5
Lofoten	1396	24457	17,5
Vesteraalen	1663	17364	10,4
Throndenæs	2133	17431	8,2
Senjen	1943	22719	11,7
Tromsø	3113	36881	11,8
Vestfinmarken	1833	21836	11,9
Østfinmarken	1121	9131	8,1

I alt	22958	244500	I snitt 10,7

Antall barn med lovfestet skolegang:	Antall barn med mindre enn lovfestet skolegang:
2260	20698
9,8%	90,2%

Kilde: *Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt for aarene 1861-1863. Norges officielle statistik.* (UBB)

Vedlegg nr. 3: Skolefravær i prosent. Søndre og Nordre Bergenhus; Tromsø, Nordland og Finmarkens amt i 1879 og 1900:

<u>SØNDRE BERGEN-</u> <u>HUS AMT</u>			<u>TROMSØ AMT</u>		
NORDHORDLAND kommune	% FRAVÆR		SENJEN OG TROMSØ kommune	% FRAVÆR	
	1879	1900		1879	1900
Lindås	14,0	9,0	Trondenæs	7,6	6,8
Fedje	7,5	10,2	Sand	16,4	-
Masfjord	15,6	10,7	Kvæfjord	7,1	7,0
Manger	18,2	9,8	Ibestad	9,8	10,4
Herdlø	11,3	8,2	Salangen	7,8	6,6
Hosanger	7,8	4,0	Tranø	10,8	10,9
Hammer	10,4	5,4	Dyrø	10,1	9,3
Salhus Fabrik	2,9	3,1	Berg	32,3	14,8
Brudvik	10,9	8,2	Torsken	31,1	23,7
Haus	8,4	8,0	Senjens		
Arne Fabrik	3,6	2,3	Nikkelværk	9,4	-
Aarstad	15,9	4,8	Lenvik	19,1	11,6
Bergens mek. Værksted			Hillesø	32,1	16,1
og Strømmen	9,3	4,4	Maalselven	6,7	7,7
Fjeld	4,9	8,5	Bardo	0,7	3,2
Askøen	7,0	6,9	Balsfjorden	18,2	12,9
Alvøens Fabr.	5,4	4,5	Malangen	8,3	9,7
Sund	11,5	7,9	Tromsøundet	17,0	6,5
Østervold	11,8	9,3	Lyngen	29,6	25,0
Møgster	10,9	5,9	Sørfjorden	32,8	27,4
Fane	7,6	5,6	Karlsø	32,2	24,4
Bergens Glasværks skole	8,1	7,9	Helgø	45,5	33,7
Os	12,9	12,9	Skjærvø	25,8	16,5
Fuse	13,3	13,3	Kvånangen	32,7	34,0
I snitt	10,0	7,4	I snitt	19,3	15,2

<u>SØNDRE BERGEN-</u> <u>HUS AMT</u>			<u>NORDLAND AMT</u>		
SØNDHORDLAND kommune	% FRAVÆR		LOFOTEN OG VESTERAALEN kommune	% FRAVÆR	
	1879	1900		1879	1900
Tysnæs	15,5	5,7	Bø	13,6	15,8
Opdal	17,2	11,3	Øksnes	22,7	14,0
Onarheim	10,5	5,2	Sortland	12,4	9,3
Fitje	13,5	9,2	Andenes	19,3	4,5
Stordø	12,4	7,6	Vaagen	32,3	7,7
Fjelberg	7,8	7,7	Gimsø	11,8	7,8
Eid	6,7	8,8	Hadsel	13,6	11,0
Aalund	11,8	12,2	Værø	11,0	11,2
Kvindherred	12,4	6,8	Flakstad	21,6	27,3
Finaas	11,6	11,1	Moskenæs	19,4	12,4
Sveen	13,5	9,6	Buksnæs	22,4	9,1
Vikebygd	21,1	7,8	Borge	17,6	12,6
Valestrand	11,7	4,4	Dverberg	32,2	11,5
Etne	11,1	15,9	Bjørnskind	16,9	12,6
Skonevik	5,7	9,6			
Strandebarm	9,1	6,6			
I snitt	12,0	8,7			

<u>SØNDRE BERGEN-</u> <u>HUS AMT</u>			<u>NORDLAND AMT</u>		
HARDANGER OG VOS	% FRAVÆR		SALTEN	% FRAVÆR	
	1879	1900		1879	1900
Vikør	4,9	8,3	Gildeskaal	9,0	5,9
Østensjø	4,3	4,6	Beieren	19,8	8,5
Voss	6,5	5,7	Bodø		
Vossestranden	4,6	7,2	landsogn	10,5	-
Ulvik	5,2	8,2	Skjærstad	3,0	24,4
Graven	3,9	6,5	Saltdalen	1,5	43,8
Eidfjord	15,2	8,7	Rørstad	14,7	-
			Kjerringø	7,8	8,4
			Stegen	11,0	7,9
			Ledingen	5,3	8,3
			Hammerø	20,9	12,4
			Tysfjorden	26,5	7,0
			Eivindnæs	28,7	-

Ullensvang	9,0	4,8	Ankenæs	14,7	10,5
Røldal	14,1	8,0	Lødingen	26,7	18,3
			Hol	9,2	9,7

I snitt	7,5	6,9	I snitt	16,4	12,8

NORDRE BERGEN-

HUS AMT

SOGN

kommune	1879	1900
Hyllestad	12,9	9,4
Eivindvik	16,3	-
Ladvik	7,9	10,4
Kirkebø	5,1	3,7
Brække	5,3	4,0
Vik	5,0	4,9
Balestrand	7,1	3,6
Lekanger	8,8	5,1
Årdal	7,2	6,5
Sogndal	7,0	6,6
Lærdal	18,2	5,3
Aurland	6,0	7,5
Hafslo	8,7	7,7
Jostedal	12,1	12,6
Lyster	11,3	7,6

NORLAND AMT

SØNDRE- OG NORDRE

HELGELAND

kommune	1879	1900
Bindalen	11,0	21,1
Brønø	15,0	10,2
Velfjorden	24,6	14,6
Vegø	7,4	13,8
Tjøttø	19,0	16,7
Vefsen	11,7	5,8
Hatfjelddalen	29,6	-
Herø	6,5	13,2
Stamnæs	12,2	16,6
Alstathoug	13,3	16,4
Næsne	10,0	12,9
Dønnes	3,0	12,4
Hemnæs	8,6	11,1
Mo	9,1	10,1
Lurø	23,6	9,9
Trænen	16,6	6,8
Rødø	12,5	10,3
Melø	28,3	21,3

I snitt	9,3	6,8	I snitt	14,6	13,1

NORDRE BERGEN-

HUS AMT

SØND- OG NORDFJORD

Selø	10,2	6,1
Daviken	11,2	6,0
Eid	7,5	5,3
Hornindal	12,4	4,9
Stryn	8,7	4,1
Indviken	4,4	2,8
Gloppen	6,8	4,1
Bredheim	6,1	4,0
Bremanger	17,0	4,9
Kinn	20,1	6,1
Jølster	6,9	3,9
Førde	10,3	4,7
Vefring	13,2	4,2
Askevold	12,6	6,2
Grimelid		
Værksskole	11,9	-
Ytre Holmedal	3,2	3,3
Indre Holmedal	11,3	3,0

XI

FINMARKENS AMT

ALTEN - VARDØ

Loppen-Øxfjord	16,9	9,5
Talvik	25,6	6,1
Alten	11,6	11,1
Kaafjord	36,1	-
Kautokeino	14,8	14,5
Hasvik	36,8	14,7
Hammerfest		
landsogn	44,6	32,2
Kvalsund	33,9	21,0
Maasø	25,1	8,1
Karasjok	5,5	12,8
Lebesby	17,5	21,9
Tanen	12,5	12,5
Næsseby	12,1	10,5
Vadsø By og		
Landsogn	6,6	-
Sydvaranger	19,4	21,6
Vardø	12,7	13,0

I snitt	10,2	4,6	I snitt	20,7	15,0

Kilde: Norges offisielle statistikk: Beretning om almueskolevæsenets tilstand i kongeriget Norges landdistrikt. 1879 og 1900. (UBB)

Vedlegg nr. 4: Den prosentvise deltagelsen i stortingsvalg. Amts- og kommunenivå for de fire områdene i nord og vest mellom 1868 og 1900.

år		kvalif.		berett.		amt		Stemme-
						Søn.	Tr om	
1868	10	Tr omsø Sund	14	Tr omsø Sund	Ba. hus			
	18	Sund	35	Sund	26	17		kvalifiserte
	21	Lenviken*	63	Lenviken	45	30		berettigede
	48	Lindås.**	75	Lindås.				
1870	11	Lenviken	22	Tr omsø Sund	28	19		kvalifiserte
	13	Sund	27	Sund	48	34		berettigede
	16	Tr omsø Sund	37	Lenviken				
	54	Lindås.	83	Lindås.				
1873	11	Lenviken	18	Tr omsø Sund	28	21		kvalifiserte
	13	Sund	29	Lenviken	52	38		berettigede
	13	Tr omsø Sund	31	Sund				
	47	Lindås.	76	Lindås.				
1876	10	Lenviken	15	Tr omsø Sund	24	15		kvalifiserte
	11	Tr omsø Sund	22	Lenviken	45	27		berettigede
	12	Sund	31	Sund				
	45	Lindås	79	Lindås.				
1879	2	Lenviken	5	Lenviken	26	20		kvalifiserte
	14	Sund	27	Sund	46	37		berettigede
	25	Tr omsø Sund	47	Tr omsø Sund				
	48	Lindås	84	Lindås				
1882		kun resultat		kun resultat	41	27		kvalifiserte
		amtvis		amtvis	72	47		berettigede
1885		kun resultat		kun resultat	49	26		kvalifiserte
		amtvis		amtvis	80	49		berettigede
1888	20	Lenviken	36	Lenviken	50	24		kvalifiserte
	32	Sund	41	Tr omsø Sund	75	45		berettigede
	34	Tr omsø Sund	52	Sund				
	61	Lindås	87	Lindås				
1891	18	Tr omsø Sund	40	Sund	43	29		kvalifiserte
	22	Lenviken	44	Lenviken	66	53		berettigede
	26	Sund	45	Tr omsø Sund				
	54	Lindås	85	Lindås				
1894	45	Tr omsø Sund	80	Sund	76	51		kvalifiserte
	49	Lenviken	84	Tr omsø Sund	91	83		berettigede
	63	Sund	85	Lenviken				
	84	Lindås	98	Lindås				
1897	29	Sund	44	Sund	68	57		kvalifiserte
	56	Tr omsø Sund	94	Tr omsø Sund	83	86		berettigede
	75	Lindås	98	Lindås				
	88	Lenviken	98	Lenviken				
1900		mangl.	32	Sund	mangl.	mangl.		kvalifiserte
		mangl.	33	Tr omsø Sund	60	42		berettigede
		mangl.	47	Lenviken				
		mangl.	86	Lindås				

* Hillesøy var en del av Lenviken.

** Lindås og Masfjord er ført under ett i statistikken frem til 1876, uten at dette har betydning for resultatet. Lindås fikk nemlig senere større oppslutning om valg enn Masfjord.

Kilde: Seks protokoller i serien Norges offisielle statistikk: Valgmandsvalgene og Stortingvalgene, fra årene 1815-1900. (Se under Trykte kilder)